

STUDIES OVER DE
SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN LIMBURG

V. H. G. G. G.
30/10 '01

JAARBOEK VAN HET SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

Dit Jaarboek wordt gratis aangeboden aan de begunstigers en contribuanten van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Voor abonnementen wende men zich tot de boekhandel of tot de uitgever.

Inzendingen voor de redactie zenden aan het adres: Boschstraat 73,
6211 AV Maastricht.

Studies over
de sociaal-economische geschiedenis
van Limburg
XXVI

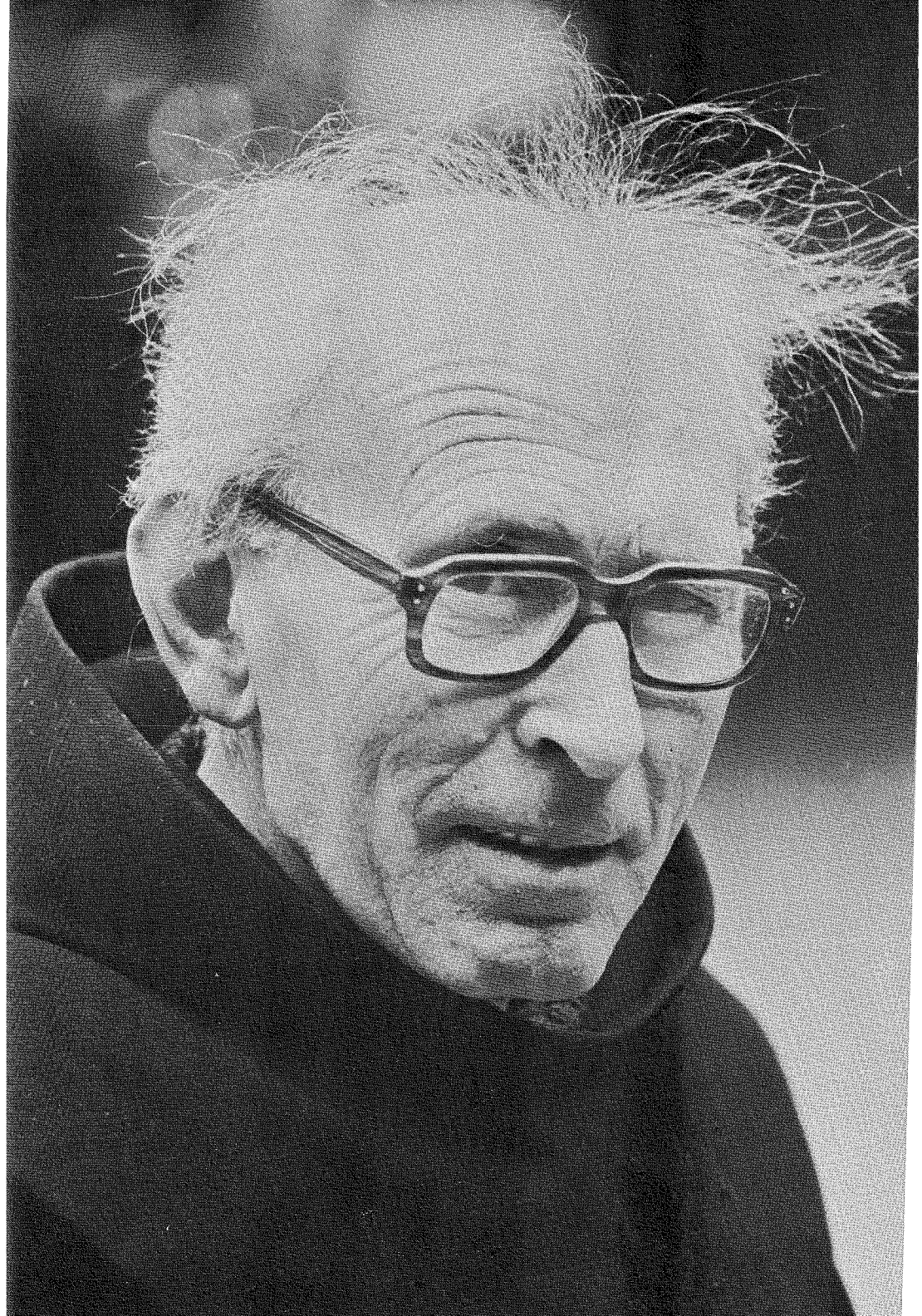
ONDER REDACTIE VAN DR REMIGIUS DIETEREN O.F.M.
EN DR J. C. G. M. JANSEN

INHOUD

	blz.
Woord vooraf	IX
J. C. G. M. Jansen, Lange golven in de economische geschiedenis van Limburg	1
J. M. L. A. de Beaumont, Bedrijfsgeschiedenis Henri de Beaumont's Metaalindustrie N.V., Maastricht, 1883-1973	63
W. A. A. Mes, Inventaris van het archief van Henri de Beaumont's Metaalindustrie N.V. en voorgangers, gevestigd te Maastricht, 1883-1973	89
Literatuuroverzicht	110
Jaarverslag 1980 van het Sociaal Historisch Centrum	121
Bestuur Sociaal Historisch Centrum	155
Begunstigers en contribuanten	156

Pater Dr Remigius Dieteren OFM, secretaris van het Bestuur van het Sociaal Historisch Centrum sedert de oprichting in 1949.

VI

WOORD VOORAF

Nationaal en internationaal neemt de belangstelling voor de Limburgse geschiedenis toe. Dit manifesteert zich niet alleen op passieve wijze, doordat kennis genomen wordt van de resultaten van de geschiedvorsching in ons gewest, maar ook doordat regelmatig uitnodigingen naar Limburg worden gestuurd om deel te nemen aan gezamenlijke onderzoekprojecten. Zo ontving het Sociaal Historisch Centrum enige tijd geleden een uitnodiging om ten behoeve van een in 1982 te houden internationaal congres voor economische geschiedenis een bijdrage te verzorgen over het thema 'Lange golfbeweging in de geschiedenis'. Naar aanleiding van dit verzoek heeft Dr J. C. G. M. Jansen een studie geschreven onder de titel 'Lange golven in de economische geschiedenis van Limburg'. Een korte samenvatting van deze studie zal nog voordat het congres wordt gehouden in de Engelse taal verschijnen. In deze samenvatting moesten vanwege de beschikbare plaatsruimte alle beschrijvingen van relevante historische gebeurtenissen weggelaten worden, waardoor de bewijzen voor de werkhypothese, die in deze studie vervat is, wegvielen. Omdat de redactie heeft gemeend dat het in het belang van de discussie zal zijn, wanneer ook de volledige tekst van de studie gedrukt beschikbaar is, wordt het onderzoek hier integraal gepubliceerd.

In dit deel van de Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg wordt voorts een inventaris gepubliceerd van het archief van Henri de Beaumont's Metaalindustrie N.V. te Maastricht. Deze inventaris is samengesteld door de heer W. A. A. Mes. In archieven van kleine en middelgrote bedrijven, die vaak een eenhoofdige directie hebben gehad, ontbreken veelal de beleidsstukken om de eenvoudige reden dat het niet nodig was het beleid op papier te formuleren. Hoewel in het archief van De Beaumont nogal wat beleidsgegevens aanwezig zijn, is aan de vroegere directeur van het bedrijf, de heer J. M. L. A. de Beaumont, verzocht aanvullend een reconstructie te publiceren van het gevoerde beleid. De heer De Beaumont heeft zich daarvoor bijzonder veel moeite getroost. Hij heeft aan de hand van herinneringen, die in familiekring nog leefden, een bedrijfsgeschiedenis trachten te reconstrueren. Hoewel hij er uiteraard niet altijd in is geslaagd de omstandigheden, waaronder het bedrijf is gevoerd, te achterhalen - daarvoor lagen vele gebeurtenissen te ver terug in het verleden - heeft de redactie gemeend er toch goed aan te doen zijn studie als inleiding bij de inventaris van het bedrijfsarchief te publiceren. De bijdrage van de heer De Beaumont geeft immers goed aan in hoeverre de voornamelijk administratieve nalatenschap van bedrijven kan worden aangevuld tot een meer volledige historische documentatie omtrent het reilen en zeilen van een onderneming in de voorbije honderd jaar.

Een kort literatuuroverzicht en het jaarverslag van het Sociaal Historisch Centrum over 1980 besluiten dit deel van de Studies.

Deel 26 van de Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg is opgedragen aan Pater Dr Remigius Dieteren O.F.M. die in 1980 vanwege het bereiken van de vijfenzestigjarige leeftijd afscheid nam van de functie die hij in de bibliotheek van het Sociaal Historisch Centrum bekleedde. Hoewel het Bestuur van het Sociaal Historisch Centrum hoopt, dat Pater Remigius haar als secretaris nog menig jaar terzijde zal staan, heeft het haar erkentelijkheid voor de vele verdiensten van deze oprichter van het Centrum tot uitdrukking willen brengen door deze publicatie speciaal aan hem op te dragen.

De Redactie

LANGE GOLVEN IN DE ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN LIMBURG

De studie van de golfbeweging op lange termijn is vooral aangevat door economen. Dat is enigszins merkwaardig, omdat economen doorgaans een voorkeur hebben voor evenwichtstheorieën, terwijl historici spreken over veranderingen. De economie heeft de lange golf vooral beschouwd als een verlengstuk van de conjunctuurbeweging, zij zou een aspect vormen van zich herhalende cycli, terwijl de historici zozeer door incidentele veranderingen waren gegrepen, dat zij moeite hadden met de gedachte dat veranderingen zich konden herhalen. Wij zullen daarom bij voorkeur het begrip golfbeweging hanteren, omdat wij wel geloven dat er steeds golven optreden, maar niet dat de ene golf een herhaling van de andere is.

Als historici zich al met lange golven in de geschiedenis bezig hielden, gebruikten zij meestal aan de economie ontleende theorieën, hypothesen en begrippen. Het ligt dus voor de hand deze schets te beginnen met een overzicht van de gedachten van economen over deze materie. Dit betekent dat eerst een aantal begrippen, die onder deze wetenschappers opgang hebben gemaakt, moeten worden verduidelijkt.

I. Theorie

Voor economen omvat de conjunctuur de niet-duurzame kenmerken van de economie. Voor wat duurzaam is, gebruikt men het woord structuur. Dit onderscheid zal ons nog problemen bezorgen. Op zeer lange termijn veranderen een aantal grootheden, die ogenschijnlijk duurzaam zijn, wel. Grootheden, die meestal tot de structuur gerekend worden, dringen dan als het ware de conjunctuur binnen. Daarover zullen wij later komen te spreken.

Hier volgen we nog het traditionele begrippenapparaat.

De conjunctuur beweegt zich rond de structurele ontwikkeling. Een fase, waarin de economie sterk expandeert, wordt hoogconjunctuur genoemd. Laagconjunctuur noemt men de fase waarin vertragingen plaatsvinden. Het geheel vormt een cyclische beweging, waarin vier fasen zijn te onderscheiden: de expansiefase of opgaande fase tijdens de hoogconjunctuur, het bovenste omslagpunt of piek tijdens de overgang van hoog- naar laagconjunctuur, de contractiefase of neergaande fase tijdens de laagconjunctuur en het onderste omslagpunt of dal bij de overgang van laag- naar hoogconjunctuur. Het geheel heet wel cyclus.

Men onderscheidt verschillende soorten cycli, afhankelijk van hun lengte in jaren en de economische grootheden, waarin zij zich voornamelijk manifesteren, zoals

- de voorraadinvesteringscyclus of Kitchin met een lengte van 4 à 5 jaar
- de investeringscyclus of Juglar, die 7 à 11 jaar duurt
- de bouwcyclus of Kuznets met een duur van 15 à 25 jaar
- de lange golf of Kondratieff, die 45 tot 60 jaar duurt.

Wij zullen daaraan nog de zeer lange golf of seculaire trend toevoegen, een golf die alleen door historici is bestudeerd en meestal iets meer dan een eeuw omvat.

Vaak worden meerdere golven aan elkaar gekoppeld. Zo betoogt Schumpeter dat één Kondratieff zes Juglars omvat en een Juglar drie Kitchins.¹ Deze koppeling heeft heel opmerkelijke gevolgen gehad. Als de cycli samenhangen, vloeit uit de verklaring van een der soorten een verklaring van alle cycli voort, verder onderzoek is dan niet meer nodig. De handzame verklaring van de Kitchin door Samuelson heeft het onderzoek naar de economische golfbeweging dan ook enkele decennia lamgelegd.² Van 1940 tot 1973 aarzelden men om de lange golf nog als een economisch vraagstuk te beschouwen.

Voor zover dit wel gebeurde, werd meestal gekozen voor een van de vijf onderstaande verklaringsmodellen:

- schaarste of overvloed aan ondernemerszin
- schaarste of overvloed aan kapitaal
- schaarste of overvloed aan arbeid
- schaarste of overvloed aan grondstoffen
- monetaire overwegingen.

Deze verklaringsmodellen zullen nu achtereenvolgens kort besproken worden.

a. De theorie die ondernemerszin centraal stelt bij de verklaring van lange golven is ontwikkeld door Joseph Schumpeter.³ Hij ging uit van de algemene evenwichtstheorie van Walras. Zodra de concurrentie de economie tot een maximum aan efficiency heeft gedreven, zou de economie, volgens Walras, nog slechts bestaan uit een herhaling van steeds dezelfde patronen. Schumpeter meent echter dat een dergelijk evenwicht doorbroken kan worden door

¹ J. A. Schumpeter, *Business Cycles*, 2 dl., New York 1939.

² P. A. Samuelson, Interactions between the multiplier analysis and the principal of acceleration, *Review of Economic Statistics*, vol. 21, 1939, p. 75-78.

³ De oudste publicatie van Schumpeter over dit onderwerp is zijn *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, Hamburg 1912. Zijn hoofdwerk over dit thema is *Business Cycles*, New York 1939.

drastische vernieuwingen, zoals de introductie van een nieuw artikel, het invoeren van een nieuwe produktiemethode, de exploratie van een nieuwe afzetmarkt, de ontdekking van een nieuwe bron voor de verkrijging van grondstof of de reorganisatie van een bedrijfstak, bijvoorbeeld door het introduceren of breken van een monopolie.

Dit soort drastische vernieuwingen (basisinnovaties) wordt steeds gedragen door mensen, die risico durven nemen, echte ondernemers. De vraag rijst nu, waarom er in de samenleving niet altijd ondernemers aanwezig zijn en waarom de basisinnovaties zich niet in een continu proces voltrekken. Bij het zoeken naar een antwoord op deze vragen werd de geschiedenis te hulp geroepen. In een der nieuwste versies van Schumpeter's theorie betoogt G. Mensch⁴ dat omstreeks 1825, 1885 en 1935 hele clusters basisinnovaties vrijwel gelijktijdig zijn ingevoerd. Daardoor konden zich hele nieuwe bedrijfstakken ontwikkelen. De groei van die bedrijfstakken is doorgegaan totdat zij te groot werden voor de thuismarkt. Dan storten zij zich op de export. Op die nieuwe markt ontmoeten zij elkaar. Daardoor ontstaat hevige concurrentie, voortdurende rationalisatie en concentratie van bedrijven, totdat een klein aantal grote concerns de hele bedrijfstak in handen heeft. Deze concerns reageren snel, wanneer het moment gekomen is, waarop het geen zin meer heeft verdere investeringen te doen vanwege de verzadiging van de markt. Zij gaan dan hun kapitaal overhevelen naar de geld- en kapitaalmarkt. Daardoor daalt het renteniveau, zodat men nog een tijdje de eigen producten in ontwikkelingslanden kan dumpen. Maar op den duur is de verzadiging algemeen. De winsten verdwijnen en het bovenste omslagpunt van de cyclus is bereikt. Het wachten is dan op nieuwe basisinnovaties en het ontstaan van nieuwe leading sectors. Deze fase wordt wel aangeduid als 'Das technologische Patt'. Zulke perioden hebben zich volgens Van Duyn⁵ onder meer voorgedaan van 1814 tot 1827, van 1870 tot 1885 en van 1925 tot 1939.

Een oplossing voor dit soort crises kan niet worden afgedwongen. De overheid kan alleen een gunstig klimaat scheppen. Eerst wanneer de nieuwe innovaties gevonden zijn en de ondernemers bereid zijn daarin te investeren, kan zich een nieuwe levenscyclus ontwikkelen. Zo'n cyclus verloopt S-vormig en kent drie fasen: een langzame start, een snelle opgang en een afnemende groei tijdens de rijpheid.

b. De theorie van de kapitaalgoederenproductie heeft als verklaring van de lange golf veel aanhangers gevonden, vooral in Marxistische kring. In rudi-

⁴ G. Mensch, *Das technologische Patt*, Frankfurt a. Main 1975.

⁵ J. J. van Duyn, *De lange golf in de economie*, Assen 1979.

mentaire vorm is zij in 1929 uiteengezet door de Nederlander Sam de Wolff.⁶ Hij zag de lange golf als een uiting van de discontinue groei van de meerwaardevoot. De kapitalist probeert door verhoging van de productiviteit steeds meer te verdienen, maar door de onvolmaaktheid van het kapitalistisch systeem gebeurt dit met schokken. Er zijn twee fasen in het kapitalistisch productieproces te onderscheiden. In de eerste fase stampet de ondernemer in korte tijd zijn bedrijf uit de grond en is er grote behoefte aan kapitaalgoederen. In de tweede fase verricht de arbeider zijn werk met al aanwezige machines: hele generaties arbeiders moeten werken met machines die door hun voorgangers gemaakt zijn. Het leven van de arbeider is korter dan dat van de machine. Ook Kondratieff⁷ heeft in latere publicaties de Marxistische conjunctuurleer gevolgd bij zijn verklaring der lange golven. De opvattingen van De Wolff en Kondratieff waren echter duidelijk in strijd met de werkelijkheid. Daarom hebben latere auteurs zich allereerst gericht op de beschrijving van deze werkelijkheid. Daarbij ontdekte Colin Clark⁸ een opeenvolging van 'Capital-hungry' en 'Capital-sated' fasen, een verschijnsel, waarvoor Mandel een verklaring bedacht.⁹ Volgens hem zijn de industriële cycli het gevolg van een opeenvolging van versnelling en vertraging in de accumulatie van kapitaal. In de opgaande fase zijn de winsten hoog en wordt veel kapitaal geaccumuleerd. Omgekeerd gaan winsten en kapitaalaccumulatie omlaag tijdens de neergaande fase. In de periode, waarin het kapitaal toeneemt, ontstaat een moment, waarop het onmogelijk wordt al dit kapitaal te investeren tegen een redelijk rendement. De gemiddelde winstvoet gaat dalen. Langzaam gaat de waarde van het kapitaal verminderen. Vanzelfsprekend wordt in die tijd minder kapitaal geaccumuleerd. Tenslotte komt er een moment, waarop zeer goede winsten zouden kunnen worden behaald, indien er wat meer kapitaal zou worden geïnvesteerd. Dan wordt het aantrekkelijk het geaccumuleerde kapitaal alsnog te beleggen. 'De hele kapitalistische industriële cyclus verschijnt als een opeenvolging van versnelde accumulatie, overaccumulatie, vertraagde accumulatie en onderinvestering. Stijging, daling en heropleving van de winstvoet corresponderen met de opeenvolgende accumulatiebeweging en determineren die ook'.¹⁰ In deze theorie is het lastig te verklaren waarom op zeker moment de winstmogelijkheden weer stijgen. Mandel keert daarvoor min of meer naar Schumpeter terug. Hij betoogt dat in een periode van onderinveste-

⁶ S. de Wolff, *Het economisch getij*, Amsterdam 1929.

⁷ N. D. Kondratieff, Die Preisdynamik der industriellen und landwirtschaftlichen Waren, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialforschung*, Bd. 60, 1928, p. 1-65.

⁸ C. Clark, *The economics of 1960*, London 1941.

⁹ E. Mandel, *Het laatkapitalisme*, Amsterdam 1976.

¹⁰ Mandel, o.c., p. 86.

ringen de mogelijkheid ontstaat extra-kapitaalinjecties te verrichten ten behoeve van technische innovaties. Het invoeren van innovaties gaat gepaard met institutionele vernieuwingen van tweeërlei aard. Door de innovaties ontstaat een grotere spreiding van de investeringen, hetgeen leidt tot een daling van de verhouding van constant kapitaal (c) en variabel kapitaal (v): c/v wordt kleiner. Tegelijk stijgt de meerwaarde, een verschijnsel dat wordt gedefinieerd als een stijging van s/v , waarin s de meerwaarde (surplus - value) en v het variabel kapitaal voorstelt. Een stijging van s is echter, volgens Mandel, alleen mogelijk als de arbeidersklasse uiteen valt.¹¹ Hier ontstaat dan toch een ernstig probleem: uiteindelijk wordt de economische golfbeweging herleid tot de mate van organisatie van de arbeidersklasse. Ik vermag niet in te zien dat dit in overeenstemming is met de historische werkelijkheid.

De onduidelijkheden van Mandel hebben om correctie gevraagd. Meer exacte definities en een nauwkeuriger omschrijving van de kapitaaltheorie waren nodig. Daarin heeft vooral J. W. Forrester trachten te voorzien. Hij heeft een gecompliceerde wiskundige techniek ontwikkeld om de kapitaalgoederensector in een groeiende economie te analyseren. Hij noemt haar 'Systemdynamics computer simulation'.¹² Hij komt tot de volgende resultaten: in de consumptiegoederensector vertoont de vraag pieken om de 15 à 25 jaar. De kapitaalgoederensector fluctueert daarentegen volgens de Kondratieff - cyclus, dat wil zeggen dat elke 40 à 50 jaar een piek ontstaat. Ter verklaring van dit verschijnsel voert hij het volgende aan. Het bekende multiplier-accelerator mechanisme hevelt fluctuaties in de investeringen over naar andere sectoren van de economie. Het is op lange termijn werkzaam. Daarnaast is er een tweede verschijnsel. Volgens het zogenaamde capitel stock adjustment model ontstaan afwisselend fasen van kapitaalhonger en kapitaalverzadiging. De ondernemers overdrijven steeds. Zij investeren te snel in de opgaande fase en laten in de neergaande fase de investeringen zakken beneden het gemiddeld niveau. De ondernemer is ex ante rationeel, niet ex post.

c. Onlangs is door Freeman¹³ een theorie gelanceerd, die een centrale plaats toekent aan de werkgelegenheid. De auteur meent dat Kondratieff en Schumpeter hebben vergeten na te gaan of innovaties wellicht aanvankelijk veel werkgelegenheid schiepen en deze naderhand hebben afgestoten. Toch schijnt dit de werkelijkheid te zijn. Tijdens de opgaande fase, wanneer de nieuwe sectoren zich ontwikkelen, ontstaat vaak een tekort aan arbeidskrachten. Zodra

¹¹ Mandel, o.c., p. 90 sqs.

¹² J. W. Forrester, Growth Cycles, *De Economist*, jrg. 125, 1977, p. 525-543.

¹³ C. Freeman, The Kondratieffs long waves. Technical change and Unemployment, *Structural determinants of employment and unemployment*, II, O.E.C.D., Paris 1977, p. 181-196.

de vernieuwingen zijn uitgewerkt en de concurrentie heviger wordt, neemt het belang van arbeidsbesparende maatregelen toe. Dan stijgt de productie nog bijna alleen dank zij de besparing op arbeidskrachten en een rationeler organisatie. De kern van de lange golfproblematiek is volgens Freeman gelegen in afwenteling van de concurrentieproblemen op de arbeidsmarkt. Naarmate de markt voor nieuwe producten williger is, is de vraag naar arbeidskrachten groter; naarmate de concurrentie toeneemt, wordt de werkloosheid groter.

d. W. W. Rostow¹⁴ staat een opvatting voor, waarbij de lange golfbeweging wordt geweten aan schaarste aan grondstoffen en voedingsmiddelen. Als ondersteuning van deze these heeft hij onderzoek verricht naar drie verschijnselen:

- de krachten in werking gezet door de leidende sector in de economie
- de krachten in werking gezet door de winstmogelijkheden bij de productie van voedingsmiddelen en grondstoffen
- de krachten in werking gezet door schommelingen op lange termijn in binnen- en buitenlandse migratie.

De keerpunten in de lange golf worden gemarkeerd door prijsrevoluties, dit wil zeggen scherpe stijgingen van de prijzen van voedingsmiddelen en grondstoffen ten opzichte van de prijzen van industriële goederen. Zulke verschuivingen leiden meestal tot verslechtering van de positie van ontwikkelde landen ten gunste van de onderontwikkelde producenten van grondstoffen en voedingsmiddelen. Tijdens elke periode met prijsverhoudingen die voor de geïndustrialiseerde landen voordelig zijn, doen zich korte fasen voor, waarin grote stromen immigranten zorgen voor een geweldige opstuwung van de bouwactiviteiten. In de U.S.A. heeft een dergelijk verschijnsel zich voorgedaan in de jaren 1880-1885, 1900-1905 en 1920-1925. Deze migrantenstroom versterkt aanvankelijk de expansie, maar kondigt tegelijk de neergang aan, omdat de bevolkingsgroei een sterk toenemende vraag naar voedsel meebrengt en de bouwactiviteiten de vraag naar grondstoffen opstuwung, zodat het optreden van prijsverschuivingen wordt verhaast.

e. Het is gewenst ook enkele korte opmerkingen te maken over de theorieën, die probeerden de lange golf op grond van monetaire overwegingen te verklaren, omdat historici nogal eens op deze verklaringsgrond hebben teruggegrepen. Economen besteden aan dit soort gedachten tegenwoordig heel weinig aandacht. Als grondlegger van de monetaire theorie van de economische golf-

¹⁴ W. W. Rostow, *The world economy. History and prospects*, London 1978.

beweging wordt veelal Gustav Cassel aangewezen.¹⁵ Cassel heeft in de beweging van de monetaire goudvoorraad in de wereld een verklaring gezocht voor de prijsveranderingen op lange termijn. In sommige historische tijdvakken is de goudvoorraad sneller gegroeid dan de goederenproductie, in andere langzamer. In eerstgenoemde perioden stegen de prijzen, in de laatste daalden zij. Warren en Pearson hebben deze hypothese getoetst aan de feitelijke ontwikkeling en zijn tot de conclusie gekomen dat er inderdaad een duidelijk parallelisme is tussen goudvoorraad, totale geldcirculatie en prijzen. Een fraaie verklaring voor dit verschijnsel heeft Ernst Wagemann opgesteld.¹⁶ Hij betoogt dat, zolang de gouden standaard heeft bestaan, altijd van elk ounce goud dezelfde hoeveelheid munten kon worden gemaakt. De contante waarde van de productie der goudmijnen is derhalve lange tijd gelijk gebleven. De productiekosten fluctueerden echter met het algemeen prijsniveau. In perioden met hoge prijzen zal derhalve de productie van sommige goudmijnen niet meer lonend zijn en gestaakt worden. In deze fase daalt de totale productie van goud. In perioden met lage prijzen deed zich uiteraard het omgekeerde voor. Tinbergen¹⁷ twijfelde echter aan deze verklaring, omdat nader onderzoek op kwantitatieve grondslag heeft geleerd dat dit verschijnsel zich slechts voordoet bij bepaalde numerieke waarden van de optredende reacties en vertragingen.

Bij elk van deze verklaringsmodellen zijn kritische kanttekeningen te plaatsen. Het minst bevredigend zijn de arbeidsmarkttheorie, de prijstheorie van Rostow en de monetaire theorie. De omvang van de werkgelegenheid, de prijzen van grondstoffen en voedingsmiddelen en de waarde van het geld worden bepaald door vraag- en aanbodfactoren. Het zijn resultanten van complexe economische ontwikkelingen. Zij kunnen daarom nooit zelf een verklaring van golfbewegingen geven. Omdat marktverhoudingen altijd verwijzen naar achterliggende verschijnselen kunnen zij slechts gevolg zijn, geen oorzaak. De Marxistische kapitaalrente-theorieën zijn evenmin bevredigend. Zij zoeken de verklaring van de lange golfbeweging in veranderingen in de investeringsgeneigdheid. Harrod en Domar hebben er geruime tijd geleden al op gewezen dat zulke theorieën slechts in schijn dynamisch zijn.¹⁸ De investeringen vormen een onderdeel van de economische kringloop. Veranderingen in een onderdeel van de kringloop zijn niet mogelijk zonder gelijktijdige veranderingen in de gehele kringloop.

¹⁵ G. Cassel, *Theoretische Sozialökonomie*, Leipzig 1918. Vgl. ook G. F. Warren and F. A. Pearson, *Gold and Prices*, New York 1935.

¹⁶ E. Wagemann, *Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft*, Berlin 1931.

¹⁷ J. Tinbergen, *Economische Bewegingsleer*, Amsterdam 1946, p. 165-166.

¹⁸ Cfr. Amartya Sen, *Growth Economics*, Harmondsworth 1971.

De meeste aanhangers schijnt terecht de innovatietheorie van Schumpeter c.s. gevonden te hebben. Ook daartegen kan echter een aantal bezwaren worden aangevoerd:

1. De theorie legt erg veel nadruk op de technologische aspecten van de innovaties. Daardoor wordt het moeilijk golfbewegingen te verklaren, die zich voor 1790 hebben voorgedaan. Meestal volstaan de aanhangers van deze theorie daarom met de mededeling dat de golfbeweging in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd slechts rudimentair of in het geheel niet aanwezig is geweest.

2. De toetsing van de innovatietheorie levert veel moeilijkheden op. Tussen 1792 en 1973 hebben zich slechts twee volledige lange golven voorgedaan (1836-1883 en 1883-1937) en twee gedeeltelijke golven (in de golf van 1792 tot 1836 ontbreekt de herstelfase en in die van 1937 tot 1973 ontbreekt de depressie). In elk van deze golven heeft zich een afwisseling van perioden met weinig en perioden met veel innovaties voorgedaan. De concentraties van innovaties komen echter steeds in andere fasen van de lange golf voor. Achtereenvolgens heeft de recessie (1815-1825), de voorspoed (1845-1866), de herstelfase (1883-1890) en herstel en voorspoed gelijkelijk (1937-1965) de grootste aantallen innovaties per jaar opgeleverd.

3. De aanhangers van de innovatietheorie slagen er niet in te verklaren, waarom ondernemers, die geacht worden steeds rationeel te handelen, pas in barre nood tot vernieuwingen overgaan. Bovendien verlangen basisinnovaties een vooruitgang in de stand der techniek en der natuurwetenschappen. Nergens wordt duidelijk, waarom niet voortdurend technische mogelijkheden voor basisinnovaties aanwezig zijn en waarom de toepassing van technische know-how moet wachten tot de ondernemers in moeilijkheden geraakt zijn. De oplossing voortspruitend uit de lange golfbeweging is kennelijk afhankelijk van sociaal-psychologische factoren. Deze worden echter zeer vaag omschreven en nooit uitgewerkt. In sociaal-psychologisch opzicht komt deze theorie niet veel verder dan de oude volkswijsheid, die meedeelt dat elke ontwikkeling zich in drie fasen voltrekt. Een eerste generatie moet zich geweldig inspannen om een bestaan op te bouwen. De tweede generatie, die nog weet hoeveel zweetdruppels het heeft gekost om het familiebezit bijeen te krijgen, spant zich nog in om het bereikte niveau te handhaven. De derde generatie denkt dat het vanzelf gaat en verteert de pot. Zij laten de gaten vallen, die nieuwe ondernemers kansen geven.

4. De aanhangers van de innovatietheorie menen bijna allemaal dat er een

vaste samenhang bestaat tussen conjunctuurgolven, die een kortstondig verloop hebben en lange golven die zich met een periodiciteit van veertig à vijftig jaar voordoen. De korte cycli laten zich goed verklaren uit endogene economische factoren. Daaruit trekken veel economen dan de conclusie dat ook de lange golfbeweging zuiver endogeen verklaard kan worden. Het wordt dan moeilijk om sociale veranderingen naar waarde te schatten. Crises hebben - of nu van korte of van lange duur zijn - vanwege hun uitwerking op de arbeidsmarkt steeds diepgaande sociaal-economische gevolgen. Een zuiver endogeen-economische verklaring van de golfbeweging leidt perse tot een puur economische verklaring van de er mee samenhangende sociaal-culturele veranderingen. Het sociaal determinisme dat daarmee door economen aan sociologen wordt opgelegd, wordt door de laatsten zeker niet algemeen geaccepteerd. Sorokin heeft zo'n determinisme nadrukkelijk afgewezen¹⁹ door op te merken dat identieke, terugkerende sociaal-culturele processen niet mogelijk zijn. Sociaal-culturele veranderingsprocessen zijn nooit zuiver cyclisch in die zin dat zij op dezelfde wijze zouden terugkeren, nooit lineair in de zin van altijd blijvend, maar ook nooit uniek in de zin dat geen gelijkaardige ontwikkelingen zouden kunnen voorkomen. Zij vertonen veranderingen langs immanente krachtlijnen, niet bepaald door enig supersysteem. Soortgelijke gedachten treft men ook aan bij Ginsburg²⁰ en vooral bij Smelser.²¹ Hij merkt op dat een ernstig structureel probleem, zoals een economische crisis, aanleiding kan geven tot een sociale verandering, maar dat zulks niet noodzakelijk is. De prikkel tot verandering moet sterk genoeg zijn, maar zelfs dan staat niet vast in welke richting de verandering gaat. Dit hangt af van de wijze, waarop de krachten worden gemobiliseerd en van de aard van de tegenkrachten die door vormen van sociale controle worden opgeroepen. Ook Moore²² heeft in het voetspoor van Durkheim, Radcliff-Browne en Malinowski benadrukt, dat sociale veranderingen kunnen voortspruiten uit niet-sociale stimulansen, maar dat dit niet hoeft te gebeuren.

Het korte commentaar dat hierboven gegeven werd bij de opvattingen van economen over de lange golfbeweging, bevat een reeks vraagpunten, waarvoor een oplossing moet worden gevonden. Wij zullen dat trachten te doen aan de hand van concreet historisch onderzoek. Alvorens daartoe over te gaan, is het echter gewenst na te gaan op welke wijze de historici tot nu toe geprobeerd hebben de vraagstukken, samenhangend met de lange golven in

¹⁹ P. A. Sorokin, *Social and cultural dynamics*, abr. ed. Boston 1957, p. 674-675.

²⁰ M. Ginsburg, *Essays in sociology and social philosophy*, Harmondsworth 1968, p. 132.

²¹ N. J. Smelser, *Sociology. An introduction*, New York 1967, p. 603-605.

²² W. E. Moore, *Social change*, London 1968, p. 367. (= Reprint International Encyclopedia of the social sciences).

de geschiedenis, op te lossen. Hun bijdragen zijn zowel in methodisch als in theoretisch opzicht van belang.

Helaas hebben de historici niet uitgeblonken door een ernstige en diepgaande studie van de hier behandelde problemen. Slechts weinig historici hebben zich met de lange golfbeweging bezig gehouden. De bibliografie van studies over de lange golf, die Barr onlangs publiceerde,²³ vermeldt slechts een tiental historische studies op dit terrein. Ongetwijfeld is deze bibliografie niet erg volledig. Studies van Sombart,²⁴ Kula,²⁵ Cipolla²⁶ en Brugmans²⁷ hadden er aan toegevoegd moeten worden. Bovendien is inmiddels een nieuwe belangrijke bijdrage van Wallerstein verschenen.²⁸ Niettemin blijft de oogst mager. Bovendien zijn de opvattingen van de historici doorgaans vaag geformuleerd of een herhaling van wat eerder door economen verkondigd is.

Globaal kunnen de bijeengebrachte historische studies over het probleem der lange golfbeweging in vier groepen verdeeld worden. Zij zijn hier naar toeneemende belangrijkheid gegroepeerd.

- a. kopieën van diverse economische theorieën
- b. prijstheorieën
- c. algemene beschouwingen over de aard van veranderingen op lange termijn
- d. speciale theorieën.

Wij zullen hier achtereenvolgens deze theorieën in het kort behandelen.

a. De eerste historicus die hij zijn beschouwingen over de lange golf aansloot bij economische theorieën is Werner Sombart geweest.²⁹ Voor hem waren de lange golven ('Die Gesamtbewegungen des Wirtschaftslebens') een menigeling van verschillende deelconjuncturen. Dit betekent dat de lange golf deels een voortzetting van de conjunctuurbeweging is en deels een eigen karakter heeft. Voorzover de oorzaken van de lange golf samenvallen met de kortstondige op- en neergang van de economie, zijn zij te herleiden tot wijzigingen in marktomstandigheden die op hun beurt opgeroepen worden door ofwel natuurlijke ofwel sociale omstandigheden. De natuurlijke omstandigheden zijn

²³ K. Barr, *Long waves: a selective, annotated bibliography*, *Review*, vol. II, 1979, p. 675-718.

²⁴ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, 2 Bde., München 1919.

²⁵ W. Kula, *Geschichte und Ökonomie*. Die « langen Zeitabläufe », *Geschichte und Ökonomie*, hrsg. von H.U. Wehler, Köln 1973, p. 255-273.

²⁶ C. M. Cipolla, *The economic decline of empires*, London 1970.

²⁷ I. J. Brugmans, Het raadsel van de lange golven, *Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 37, 1974, p. 269-284.

²⁸ I. Wallerstein, *The modern world-system. Vol. II. Mercantilism and the consolidation of the European world-economy 1600-1750*, New York 1980.

²⁹ Sombart, o.c.. Bd. II, 1, p. 208-228.

van klimatologische aard, zoals watersnood, hagel, droogte, koude en hitte. De sociale omstandigheden zijn deels van politieke aard, zoals oorlogen, revoluties, handelsprotectionisme, restricties op de verkoop en de productie van luxe goederen en een algemene rouw bij de dood van een vorst of vorstin, deels van economische aard, zoals veranderingen in de mode of wisselingen in de koersverhoudingen van het geld. Voorzover de lange golfbeweging autonoom is, wordt zij opgeroepen door het ontstaan van nationale staten en de specifieke plaats die deze in de internationale economie wisten te verwerven. Daarbij spelen drie soorten moeilijkheden een rol: de onderscheiden landen hebben op ongelijke wijze deel gehad aan de invoer van goud en zilver uit nieuwe productiegebieden; de grote Europese oorlogen uit de 16e, 17e en 18e eeuw hebben een wisselende invloed gehad en tenslotte hebben de veranderingen in economische mentaliteit zich in de diverse staten verschillend gemanifesteerd. De tweeslachtigheid in de verklaring van de lange golven, die kenmerkend was voor de ideeën van Sombart, wordt ook bij Labrousse aangetroffen.³⁰ Ook in een recente samenvatting van zijn vele studies over de golfbewegingen in de Franse economie tijdens het Ancien Régime³¹ heeft hij, ter verklaring van de langdurige hausse die zich in Frankrijk tussen 1726 en 1789 heeft voorgedaan, gelijkelijk aandacht besteed aan economische en niet-economische factoren. Hij noemt met name de veranderingen in het klimaat, in de omvang van de bevolking en in de monetaire situatie als oorzaken van de hausse. Elk van deze drie factoren heeft volgens Labrousse een diepgaande economische betekenis gehad. De klimatologische verbeteringen hebben geleid tot een diepgaande verandering van de landbouweconomie: de beteelde oppervlakte nam toe, de opbrengsten stegen, de benodigde hoeveelheid mest nam af en de prijzen daalden. De groei van de bevolking leidde tot het exploiteren van marginale gronden, tot prijsstijgingen en een toename van de welvaart in agrarische kringen. Over de monetaire zijde van het vraagstuk merkt deze auteur op, dat tussen 1700-1720 en 1760-1780 de zilverproductie verdubbelde, terwijl tussen 1740 en 1760 de goudproductie sterk steeg. De verhouding tussen goud en zilver was onstabiel, de inflatie aanzienlijk. De toegenomen munthoeveelheid heeft nieuwe economische activiteiten gestimuleerd, die op hun beurt weer de behoefte aan financieringsmiddelen deden stijgen, waardoor een opwaartse spiraal ontstond.

³⁰ C. E. Labrousse, *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, 2 vol., Paris 1933; dez., *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution*, Paris 1944.

³¹ F. Braudel et C. E. Labrousse, *Histoire économique et sociale de la France*, vol. II, Paris 1970, p. 391-396.

Merkwaardig zijn de opvattingen van Mauro.³² In een boek over de 16e eeuw geeft hij een heel andere verklaring van de lange golven dan in een twee jaar eerder verschenen werk over de periode 1600-1870. In zijn laatste boek brengt Mauro een theorie, die sterk economisch-geografisch gekleurd is. Hij herleidt de langdurige opgaande beweging van de 16e eeuw tot verschillen in ontwikkeling tussen diverse gebieden in Europa en tot verschillen in ontwikkeling tussen economische sectoren. De geografische verschillen vallen zijns inziens uiteen in de effecten van intra-regionale overheersing, dat wil zeggen in de verhouding stad-platteland en in de invloed van interregionale overheersing, waartoe verschuivingen in economisch overwicht tussen gewesten, de koloniale overheersing en de internationale economische relaties worden gerekend. Sectorale verschuivingen weet hij nauwelijks concreet aan te geven. In zijn eerste boek had Mauro onderscheid gemaakt tussen golfbewegingen, die ongeveer een eeuw duurden en een Kondratieff met een lengte van dertig tot zestig jaar. De eeuwbeweging (seculaire trend) geeft kleur aan een tijdvak, maar heeft weinig economische betekenis. De eeuwen kunnen slechts in algemene karakteristieken worden onderscheiden, die tenminste voor een deel tot monetaire factoren zijn te herleiden: met name de ontwikkeling van het modern kapitalisme is afhankelijk geweest van de veranderingen in vraag en aanbod van goud en zilver.

Veel meer economische betekenis heeft de Kondratieff gehad. Tussen 1590 en 1873 onderkent Mauro vijf hele golven (1620-1660 [1640], 1660-1690 [1670], 1690-1730 [1720], 1730-1792 [1775] en 1792-1850 [1815] en twee halve golven [1590] - 1620 en 1850 - [1873]).³³ Deze golfbeweging is door vier groepen oorzaken bepaald: monetaire veranderingen, oorlogen, innovaties in het bedrijfsleven en uitbreiding van de markt door de koloniale expansie. Mauro refereert hierbij nadrukkelijk aan een werk van Rostow.³⁴

De Nederlandse historicus Brugmans³⁵ sluit zeer nauw aan bij opvattingen van economen. Hij meent dat alleen sinds 1790 Kondratieff golven kunnen worden vastgesteld. De cyclische bewegingen uit de pre-industriële fase zijn niet van dezelfde aard geweest als de latere golven, omdat zij geen regelmaat vertoonden. Het waren, zoals Imbert³⁶ heeft gemeend, louter reflexen op gebeurtenissen van exogene aard, zoals oorlogen, epidemieën en misoogsten. Echte Kondratieffs zijn symptomatisch voor de kapitalistische periode. Zij zijn

³² F. Mauro, *Le XVIe siècle européen. Aspects économiques*, Paris 1966; dez., *L'expansion européenne, 1600-1870*, Paris 1964.

³³ Tussen [] zijn de bovenste omslagpunten vermeld.

³⁴ W. W. Rostow, *The process of economic growth*, Oxford 1953.

³⁵ I. J. Brugmans, *Het raadsel van de lange golven*, o.c.

³⁶ G. Imbert, *Les mouvements de longue durée Kondratieff*, Paris 1959, p. 211.

omstreeks 1800 met het kapitalisme ontstaan en omstreeks 1950 verdwenen door de invoering van een planeconomie, waarbij economische stabilisatoren de periodieke schommelingen neutraliseerden. Brugmans eindigt zijn beschouwingen over de lange golven met de befaamde uitroep: 'Neemt er Uw hoed voor af, mijne Heren, gij zult ze niet wederzien.'

Ter afsluiting van deze paragraaf zij nog gewezen op een recent werk van Frank.³⁷ Onlangs heeft deze Marxistische auteur een diepgaande studie gewijd aan de lange golven in de pre-kapitalistische samenleving. Hij meent dat met de kruistochten een economisch gunstig tijdvak is begonnen, dat heeft voortgeduurd tot het begin van de 14e eeuw. Het werd gevolgd door een lange malaise gedurende de rest van de 14e eeuw en vrijwel de gehele 15e eeuw. Kort voor 1500 begon een nieuw tijdvak van opgang, dat zich gedurende bijna de gehele 16e eeuw heeft voortgezet. De daarna gevolgde malaisetijd is pas in het begin van de 18e eeuw geëindigd. Het is niet duidelijk of deze lange golven veroorzaakt zijn door schommelingen op lange termijn in de productie van zilver en goud of dat zij juist tot die verschuivingen aanleiding hebben gegeven. Wel staat vast dat de schommelingen in de kapitaalaccumulatie parallel verliepen met de algemene golfbeweging. Ook Frank was er zeker van dat de aard van de kapitaalaccumulatie in de pre-kapitalistische fase een andere is geweest dan daarna. Men kan tijdens de pre-kapitalistische fase twee vormen van kapitaalaccumulatie onderscheiden. Daarvan is de zogenaamde primitieve kapitaalaccumulatie de belangrijkste, omdat zij steeds heeft overheerst op momenten dat de lange golf het bovenste omslagpunt nagenoeg had bereikt en de crisis zich aankondigde. Deze primitieve kapitaalaccumulatie is steeds afhankelijk van goudvondsten en handelswinsten. Speculatie en ongebreidelde concurrentie schijnen daarentegen de voorboden van slechte tijden te zijn geweest.

b. In de dertiger jaren van deze eeuw heeft een aantal prijshistorici zich intensief met de lange golven bezig gehouden. De belangrijkste exponent van deze groep is François Simiand geweest.³⁸ Simiand heeft een methodiek voor de prijsgeschiedenis ontworpen en een periodisering voor de opeenvolgende tijdvakken van hausse en baisse opgezet. Daarbij gebruikte hij een wat eigenzinnige terminologie, door de opgaande fase in de lange golf te herdopen in fase A en de neergaande fase in fase B. Simiand was er echter niet zeker van dat men lange golven voor het midden der 18e eeuw zou kunnen terugvinden. Ook

³⁷ André Gunder Frank, *World accumulation 1492-1789*, London 1978, p. 259-267.

³⁸ F. Simiand, *Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement des prix du XVIe au XIXe siècles*, Paris 1932; dez., *Les fluctuations économiques à longue période et la crise mondiale*, Paris 1932.

Labrousse heeft aanvankelijk³⁹ onder invloed van Simiand weinig aandacht aan de lange golven besteed. In zijn vroegste werk ging zijn aandacht voornamelijk uit naar 15-jarige intercycli.

Positiever ten opzichte van het optreden van lange golven stond in deze jaren Marie Kerhuel.⁴⁰ Zij meende van 1470 af golfbewegingen in de prijzen te kunnen ontdekken. De oorzaken van deze fluctuaties heeft zij gezocht in veranderingen in religieuze overtuigingen en in de invloed die ethische opvattingen op het economische leven hebben gehad. Zij sluit daarmee aan bij opvattingen van de sociologen Weber⁴¹ en Pareto.⁴²

Vrijwel gelijk met deze Franse studies verscheen in Italië een aantal bijdragen van prijshistorici, waarin aandacht aan lange golven werd besteed. Zo publiceerde Breglia⁴³ een artikel, waarin hij de lange golfbeweging gebruikt om zijn twijfels te uiten aan de mogelijkheid om prijsverstoringen in de hand te houden. Korte tijd later publiceerde mevrouw Griziotti-Kretschman een tweetal studies,⁴⁴ waarin zij betoogt dat in de lange golfbeweging der prijzen geen regelmaat voorkomt. De golven worden steeds korter. Een economische verklaring in de trant van Kondratieff is onmogelijk.

Onlangs hebben de critici van de lange golfbeweging steun gekregen van Fourastié,⁴⁵ die langs elektronische weg 1700 prijsreeksen heeft laten doorrekenen. Hij stelde vast, dat de golfbewegingen sterk gaan verschillen naarmate men andere berekeningswijzen toepast. De golf der brutoprijzen is een heel andere dan de golf van dezelfde prijzen afgezet tegen lonen. Bovendien hebben sommige prijzen zich onder invloed van technologische verbeteringen en toenemende arbeidsdifferentiatie totaal anders ontwikkeld dan andere. Een algemene theorie der prijzen lijkt ook voor de toekomst onmogelijk. Wel zal de studie der prijzen kunnen bijdragen tot een herformulering van bijvoorbeeld de waardentheorie, koopkrachttheorie en de winsttheorie. Ook kan met behulp van prijsreeksen waarschijnlijk een aantal economisch-historische vraagstukken worden opgelost. Daarbij denkt hij aan kwesties als het demografisch evenwicht en de problemen samenhangend met de sociale structuur.

³⁹ C. E. Labrousse, *Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement général des prix*, o.c.

⁴⁰ M. Kerhuel, *Le mouvement de longue durée des prix*, Rennes 1935.

⁴¹ M. Weber, Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Bd. XX-XXI, 1904-1905.

⁴² V. Pareto, *Traité de sociologie générale*, 2 vol., Paris 1917.

⁴³ A. Breglia, La variazione di lunga durata del livello dei prezzi mondiali, *Giornale degli economisti*, XLVI, 1931, p. 89-114.

⁴⁴ J. Griziotti-Kretschman, Recherche sulle fluttuazioni economiche di lunga durata, *Giornale degli economisti*, XLVIII, 1933, p. 461-508; dez., *Il problema del trend secolare nelle fluttuazioni dei prezzi*, Pavia 1935.

⁴⁵ J. Fourastié, *L'évolution des prix à longue terme*, Paris 1969.

c. De meest bekende studie over de lange termijnbewegingen van de hand van een historicus, is ongetwijfeld Braudel's artikel uit 1958, getiteld 'La longue durée'.⁴⁶ De auteur opent deze programmatische studie met de volgende zinsnede: 'De traditionele geschiedenis, die haar aandacht richt op een kort tijdsbestek, heeft ons lang aan haar haastig en dramatisch vertellen van korte adem gewend. De nieuwe economische geschiedenis stelt bij haar onderzoekingen cyclische schommelingen op de voorgrond en richt zich op de duur ervan.' De cyclische schommelingen zorgen bij Braudel voor het opsporen van seculaire trendbewegingen, voor het ontdekken van structuren. Daaronder verstaat hij de organisatie, de samenhang en de vrij vaste betrekkingen tussen werkelijkheden en sociale groeperingen. In de verandering zoekt hij het onveranderlijke, het blijvende.

De aandacht wordt verder geconcentreerd op het ontwikkelen van technieken die kunnen worden toegepast om in het veranderende het blijvende te ontdekken. De drie mogelijkheden die hij ziet zijn: de bouw van modellen, het gebruik van wat hij sociale wiskunde noemt en de studie der communicatie. De modellen kunnen worden ontleend aan andere menswetenschappen, de sociale wiskunde omvat een gamma van statistische technieken, de studie der communicatie dient, zoals bij Levi-Strauss, om de overdracht van structuren te ontleden. De taak van de historicus is het toevoegen van een tijdsdimensie aan het samenhangend geheel van sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

De Pool Witold Kula heeft spoedig op dit artikel gereageerd.⁴⁷ Hij stelde voor de lange golven op te vatten als fasen in een proces van economische groei. Hij steunt daarbij op Perroux, die heeft opgemerkt dat 'de groei slechts betekenis heeft als fenomeen van structuurverandering, die door de geschiedvorsing niet in een getal kan worden uitgedrukt'. Bij de studie van de lange golfbeweging dient de aandacht niet in de eerste plaats uit te gaan naar hausse- en baisseverschijnselen, maar naar de overgang van het ene tijdperk naar het andere. Vooral de overgang van de pre-industriële naar de industriële tijd of - om de Oost-Europese terminologie te gebruiken - van het feudalisme naar het kapitalisme kan een vruchtbaar onderzoekveld vormen.

Hoewel bij Braudel en zijn volgelingen niet duidelijk wordt, waarom lange golven niet van kwantitatieve, maar vooral van kwalitatieve aard zijn, hebben de hiervoor geschetste ideeën een zeer grote verbreiding gekregen. Drie verschillende opvattingen over het verloop van de sociaal-economische geschiedenis van Europa in de periode 1150 tot 1800 zijn er uit voortgevloeid. De

⁴⁶ Oorspronkelijk verschenen in 1958 in het tijdschrift *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*. Talloze herdrukken en vertalingen. Nederlandse vertaling in F. Braudel, *Geschiedschrifvraag*, Baarn 1979, p. 50-84.

⁴⁷ W. Kula, *Geschichte und Ökonomie*, o.c.

eerste school meent dat er pas met het ontstaan van de Industriële Revolutie op het einde van de 18e eeuw een breuk is gekomen in de sociale structuren in West-Europa.⁴⁸ De tweede groep vindt dat reeds in de 16e eeuw met de opkomst van het kapitalisme, de schepping van een wereldmarkt en de expansie van Europa een breuk met het Middeleeuws verleden is ontstaan.⁴⁹ Een derde groep onderzoekers meent dat zich in het midden van de 17e eeuw een overgang naar modern leven heeft voorgedaan. Soms ziet men dat in 'de mathematisering van het wereldbeeld',⁵⁰ soms in een zich overleven van het feodalisme rond die tijd.⁵¹ Wallerstein vindt dat deze drie data 1500, 1650 en 1800 een prachtige mogelijkheid bieden om de structurele geschiedenis der 'longue durée' te combineren met de geschiedenis der lange golfbeweging. De lange 16e eeuw (1500-1650) heet immers algemeen een periode van opgang, fase A in de terminologie van Simiand en de lange 17e eeuw wordt vaak als een tijdvak van crisis beschreven. Zij vormt dan de B-fase. Kwantitatieve en kwalitatieve beschouwingen over de geschiedenis van de Nieuwe Tijd vloeien zo vanzelf ineen.⁵²

Wallerstein schijnt zich in het gezelschap te bevinden van de Tsjech Malowist,⁵³ die al geruime tijd geleden heeft opgemerkt dat een andere bekende crisisperiode in de Europese geschiedenis, het tijdvak 1348-1500, niet alleen gekenmerkt werd door stagnatie, maar tevens door diepgaande wijzigingen in de sociale en economische structuur. Malowist heeft zijn opvattingen duidelijk als een theorie van sociaal-economische golfbewegingen beschreven. Hij merkt op dat door de economische teruggang de plattelandsadel in de 14e eeuw in grote moeilijkheden kwam. Aanvankelijk probeerden zij door gangsterpraktijken aan de crisis te ontsnappen (roofridders). Later werden minder ruwe methoden toegepast en streefden zij naar een economische heroriëntatie. Op het Iberisch schiereiland, waar men zijn heil overzee ging zoeken, leidde dat al in de late 15e eeuw tot een economische opbloei. Deze heeft zich in de 16e eeuw over de rest van Europa uitgebreid. Daarmee heeft Malo-

⁴⁸ Cfr. C. Cipolla, *The economic history of world population*, Harmondsworth 1964, p. 31; D. C. Coleman, Technology and economic history, 1500-1750, *Economic History Review*, 2nd. ser., XI, 1959, p. 506; E. Le Roy Ladurie, Motionless History, *Social Science History*, I, 1977, p. 115-136.

⁴⁹ O.a. F. Braudel, Discorso inaugurale, *La lana come materia prima*, Prato 1974, p. 6 en P. Sweezy, Karl Marx and the Industrial Revolution, *Modern Capitalism and other essays*, New York 1972, p. 129.

⁵⁰ P. Chaunu, *La Civilisation de l'Europe classique*, Paris 1966, p. 20-21.

⁵¹ E. M. Zhukov, The periodisation of world history, *International Congress of Historical Sciences, Stockholm 1960, Rapports*, vol. I, Göteborg 1960, p. 85.

⁵² I. Wallerstein, *The Modern World System II*, o.c., p. 7-8.

⁵³ M. Malowist, *Croissance et regression en Europe XIVe - XVIIe siècles*, Paris 1972.

wist tenminste een verklaring voor het onderste omslagpunt van de golfbeweging gegeven.

Een verdere uitbreiding tot een algemene historische theorie der lange golven lijkt echter gewenst. Aanzetten daarvoor worden aangetroffen bij Cipolla.⁵⁴ Hij heeft zich vooral met een verklaring van het bovenste omslagpunt bezig gehouden. De neergang en ineenstorting van wereldrijken gaat volgens hem als volgt in zijn werk: voordat een rijk ondergaat, moet het eerst groeien door een toename van de levensstandaard, waarvan aanvankelijk alleen de sociale bovenlaag profiteert. Met de stijging van de welvaart verlangen steeds grotere groepen een aandeel in de voorrechten van de elite, waardoor de heersende oligarchie soms een belangrijk deel van zijn invloed verliest. Aan de onderkant van de maatschappelijke ladder verdwijnt de belangstelling voor minder aantrekkelijke banen.

Er zijn grote verschillen in de wijze, waarop het gewone volk profiteert van de economische opbloei. Vaak neemt de bureaucratie tijdens het hoogtepunt van de economische macht toe. Dit drijft de overheidsuitgaven op. De financiering van de openbare bestedingen leidt tot belastingverhoging, inflatie of een combinatie van beide.

De economische moeilijkheden ontstaan nooit door overproductie. Integendeel, een tekort aan arbeidskrachten, aan financieringsmiddelen en aan technologische ontwikkeling staat juist een aanpassing van het aanbod aan de vraag in de weg. De aanpassingen die nodig zijn om een wereldrijk in stand te houden, worden niet meer gerealiseerd. Ook komen er steeds meer weerstanden tegen veranderingen, nodig om aan de voorwaarden voor productiegroei te voldoen. Rationele overwegingen worden vermengd met irrationele elementen. De veranderingen van gewoonten, mentaliteiten, motivaties, waarden en van het cultuurpatroon, nodig om het wereldrijk in stand te houden, worden niet meer geaccepteerd. De toenemende achterstand leidt tenslotte tot de ondergang van het rijk.

De studie van Cipolla heeft twee elementen toegevoegd aan de bijdrage van Malowist. Hij verklaart het bovenste omslagpunt en wijst op de sociale implicaties van lange termijnbewegingen.

Een poging tot synthese op het terrein van de historische studie van de lange golfbeweging en de seculaire trend in de kapitalistische wereldeconomie is onlangs ondernomen door de zogenaamde Research Working Group on cyclical rhythms and secular trends onder leiding van Terence Hopkins en Immanuel Wallerstein.⁵⁵ Zij publiceerden hun eerste rapport in 1979. Daarin onder-

⁵⁴ C. M. Cipolla, *The economic decline of empires*, London 1970, p. 1-15.

⁵⁵ Cyclical rhythms and secular trends of the capitalist world-economy: some premises, hypotheses and questions, *Review*, vol. 2, 1979, p. 483-500.

scheiden zij twee soorten lange golfbewegingen: de Kondratieffs met een duur van ongeveer 50 jaar en eeuwbewegingen, ook wel seculaire trends of logistics genoemd. Deze eeuwbewegingen omvatten een tijdsspanne van tussen 90 en 150 jaar. Twee opeenvolgende eeuwbewegingen vormen een volledige golf. De researchgroep hanteert de volgende indeling voor de pre-kapitalistische tijd:

± 1200-1348 hausse	Overgang van hofstelsel naar leenstelsel.
1348-1475 baisse	De gevolgen van de Zwarte Dood.
1475-1580 hausse	Ontstaan van een op handel gebaseerde wereldeconomie.
1580-1720 crisis	De crisis van de 17e eeuw.
1720-1810 hausse	Overgang naar het kapitalisme.

Men gaat er van uit dat de grote veranderingen zich steeds tijdens de hausse hebben voorgedaan. Die perioden kunnen steeds snel worden gekarakteriseerd. De baissen zijn niet met een enkel woord aan te duiden.

De grote veranderingen hangen zo nauw samen met economische groei, dat de verklaring van deze eeuwbewegingen op de allereerste plaats gezocht moet worden in kapitaalaccumulatie. Het proces van kapitaalaccumulatie dient echter niet met behulp van een abstract economisch model te worden bestudeerd. Verschillen in sociale omstandigheden hebben daarvoor bij de kapitaalaccumulatie een te grote rol gespeeld. Deze verschillen hebben zich gemanifesteerd als verschillen tussen regiones. Bij het ontstaan van een kapitalistische wereldeconomie wordt steeds een zogenaamd centrum en een periferie aangetroffen. Een verklaring van de lange golfbeweging moet rekening houden met verschillen in arbeidsverdeling tussen centrum en periferie.

De relaties daartussen worden voornamelijk bepaald door een verschil in loonkosten. Er zijn gebieden met hoge en gebieden met lage lonen. Aannemend dat in elk der gebieden de vraag groter is dan het aanbod, verloopt het proces van economische groei in vier fasen: in fase één (algemene groei) stijgt de productie in beide zones. De schaarste in de hoge lonenzone is echter eerder opgeheven dan in de lage lonenzone. Zo ontstaat fase twee (gedeeltelijke stagnatie), waarin de groei in de lage lonenzone doorgaat, terwijl in de hoge lonenzone werkloosheid ontstaat. De daaruit voortvloeiende klassenstrijd leidt tot herverdeling van inkomens, waardoor nieuwe groei mogelijk wordt. In de daarop volgende derde fase (beperkte groei) is de groei in de hoge lonengebieden het grootst, omdat de inkomensherverdeling daar tot de meeste additionele vraag heeft geleid. Het aanbod van goederen in de hoge lonenzones neemt echter zo snel toe, dat overproductie ontstaat. In die zone houdt de groei op en dalen de lonen. Dit brengt ons in de vierde fase (algemene malaise), waarin de daling in de hoge lonenzone het sterkst is, maar zich ook in de lage lonenzone een be-

perkte stagnatie voordoet. Hoe men vervolgens weer van algemene stagnatie naar algemene groei terugkeert, is niet duidelijk. Ook de toetsing van deze hypothese is erg beknopt.

De moeizaam op gang gekomen historische bemoeienis met de lange golfbeweging heeft drie nieuwe, voor ons onderzoek belangrijke aspecten opgeleverd. Op de eerste plaats zijn er de sociale aspecten van de golfbeweging. Pareto^{55a} had er in 1917 al op gewezen dat maatschappelijke veranderingen - hij dacht daarbij vooral aan de politieke elites en aan de invloed van religie en ethiek - onder invloed van economische ontwikkelingen een golfbeweging vormen. Zijn theorie was echter nogal ondoorzichtig en niet erg ver uitgewerkt.⁵⁶ Bij diverse historici is in de laatste jaren dit thema teruggekeerd. Er is een feitelijke samenhang tussen maatschappelijke en economische veranderingen vastgesteld, die ogenschijnlijk verloopt in de vorm van een golfbeweging. Het onderzoek dat op dit terrein is uitgevoerd, is echter pas begonnen en moet worden voortgezet. De theoretische implicaties moeten nog worden door-dacht.

Vervolgens lijkt het historisch onderzoek te bevestigen dat bij de interpretatie der historische processen die een golfbeweging vertonen niet alleen gedacht moet worden aan een grotere of kleinere mate van groei, maar ook aan allocatie- en substitutieverschijnselen. Vooral tijdens de Middeleeuwen en de vroege Nieuwe Tijd heeft de verplaatsing van economische zwaartepunten en de vervanging van bedrijfstakken en productievormen een grote rol gespeeld.⁵⁷ Het in de beschouwingen betrekken van dit soort verschijnselen kan er toe bijdragen dat een veronderstelling van talrijke historici, namelijk dat de lange golfbeweging niet tot kwantitatieve, maar tot kwalitatieve verschuivingen leidt, eindelijk wordt vertaald in vragen die empirisch onderzocht kunnen worden.

Een heel ernstig probleem wordt gevormd door de theoretische halfslachtigheid bij de meeste historici. Zij verklaren ófwel het bovenste omslagpunt ófwel het onderste. Zij hechten ófwel alleen belang aan de groeifasen ófwel uitsluitend aan de teruggang. Zij maken echter niet duidelijk, waarom gedurende lange tijd de wereld niet verandert en dan gedurende een bijna even lange periode ineens alles op zijn kop wordt gezet.

Vatten wij onze beschouwingen over de theorieën, die gedurende een halve eeuw rond de lange golfbeweging zijn opgesteld samen, dan komen we tot cataloog van vragen:

1. De economen nemen meestal een nauwe samenhang aan tussen korte en

^{55a} V. Pareto, *Traité de sociologie générale*, o.c., p. 724 en 1681.

⁵⁶ J. Freund, *Pareto, la théorie de l'équilibre*, Paris 1974, p. 129-133.

lange golven. Schumpeter meent zelfs dat lange golven per definitie zes korte golven omvatten. Hij maakt niet duidelijk, waarom dit zo is. Doorredenerend op een nog onvoldoende hard gemaakte samenhang reduceren heel wat economen de problematiek der lange golven tot een investeringsprobleem dat kenmerkend is voor de korte Juglar. De historici maken soms wel onderscheid tussen lange en zeer lange golven (Kondratieffs en logistics of eeuwbewegingen), maar geven de eigen kenmerken van beide golfbewegingen niet duidelijk aan. De vraag naar het eigen karakter van de lange golfbeweging moet gesteld worden.

2. De discussie over de lange golven uit het tijdperk vóór 1800 is hoogst diffuus. Het nietes-welles spel duurt onverminderd voort. Duidelijk zal moeten worden of er golfbewegingen vóór 1800 hebben plaatsgevonden. Pas nadat die vraag positief is beantwoord, kan de aard van die bewegingen worden onderzocht. Het is niet bij voorbaat uit te sluiten, dat de golven vóór 1800 een ander karakter droegen dan daarna. Het is zelfs waarschijnlijk dat zij wezenlijk verschilden, indien Cipolla en Wallerstein c.s. gelijk hebben met hun bewering, dat de maatschappelijke verhoudingen invloed uitgeoefend hebben op de golfbeweging. Lange golven in een bepaalde maatschappijstructuur hoeven niet identiek te zijn met lange golven in een periode, waarin een heel andere maatschappijvisie overheerst heeft.

3. De aandacht zal meer dan tot nu toe gebeurd is, moeten worden gericht op de samenhang tussen economische en sociaal-culturele aspecten van de lange golfbeweging. De meest essentiële vragen luiden dan als volgt: Breiden de lange golven zich ook over het maatschappelijke vlak uit? Van welke aard zijn die golven? Hoe zijn zij te herkennen? Welke invloed hebben zij uitgeoefend? Hoe verhouden zij zich tot de economische golfbewegingen?

4. In de economisch georiënteerde literatuur wordt de laatste jaren de nadruk sterk op endogeen-economische verklaringen gelegd. Daarbij is men weinig consequent. Telkens weer wordt het ex post rationeel handelen van de mens als een deus ex machina ten tonele gevoerd. Ook de nadruk die op innovaties gelegd wordt, voert een snijvlak van wetenschap, techniek en economisch gedrag ten tonele, dat nauwelijks als een endogene factor kan worden aangemerkt. Mocht blijken dat het zoeken naar lange golven in het maatschappelijk leven niet vergeefs is, dan zal de verklaring van lange golven zeker niet louter in economische factoren gevonden kunnen worden. Er zal een stap terug gedaan moeten worden naar een niveau dat achter het economische en sociale handelen ligt, dat wil zeggen naar menselijke gedragspatronen.

5. De historici maken zich heden ten dage nogal eens schuldig aan een contradictio in terminis bij hun verklaring der lange golven. Enerzijds belijden zij hun geloof aan structurele geschiedschrijving en hun afkeer van de nadruk op

min of meer toevallige gebeurtenissen, anderzijds verklaren zij de lange golven opvallend vaak uit een toevallige samenloop van omstandigheden. Op die manier gaan gebeurtenissen toch weer het verklaringsmodel beheersen. Erger is nog, dat deze geschiedvorsers in een logisch probleem verzeild raken. Een verklaring van lange golven uit omstandigheden maakt van de lange golf een mechanisch verschijnsel. Noch het individu, noch groepen, noch de overheid kan aan het ineengrijpen van de diverse factoren iets veranderen.

6. Slechts zelden wordt rekening gehouden met economisch-geografische vraagstukken. Niettemin dient men Polanyi⁵⁷ bij te vallen, waar hij betoogt dat allocatie- en substitutieproblemen juist in de vroeg-kapitalistische periode een grote rol gespeeld hebben. Het is van het grootste belang dit soort veranderingen in de beschouwingen te betrekken.

7. De bezwaren die tegen de huidige verklaringsmodellen ingebracht worden, vragen om een andere aanpak. Het is noodzakelijk een aantal golfbewegingen nauwkeurig te analyseren. Deze golfbewegingen dienen betrekking te hebben op de prijzen, de productie, de consumptie, de sociale omstandigheden en de invloed van ideeën en beleidsobjectieven. Het verdient de voorkeur dat deze analyses op eenzelfde geografisch gebied betrekking hebben, zodat allocatie- en substitutievragen in de beschouwingen kunnen worden betrokken. De historiografie over het Vlaams-Waalse grensgebied in de beide Limburgen, Luik en Namen biedt daartoe mogelijkheden, zij het met beperkingen. In deze regio beschikken wij over een aantal reeksen, die golfbewegingen laten zien. Het kwantitatief materiaal is echter zeker niet zo omvangrijk, dat alle hier gestelde vragen er definitief mee opgelost kunnen worden. Op basis van een studie van het voorhanden materiaal kunnen aanzetten tot de vorming van een nieuwe theorie worden gegeven.

II. Werkelijkheid

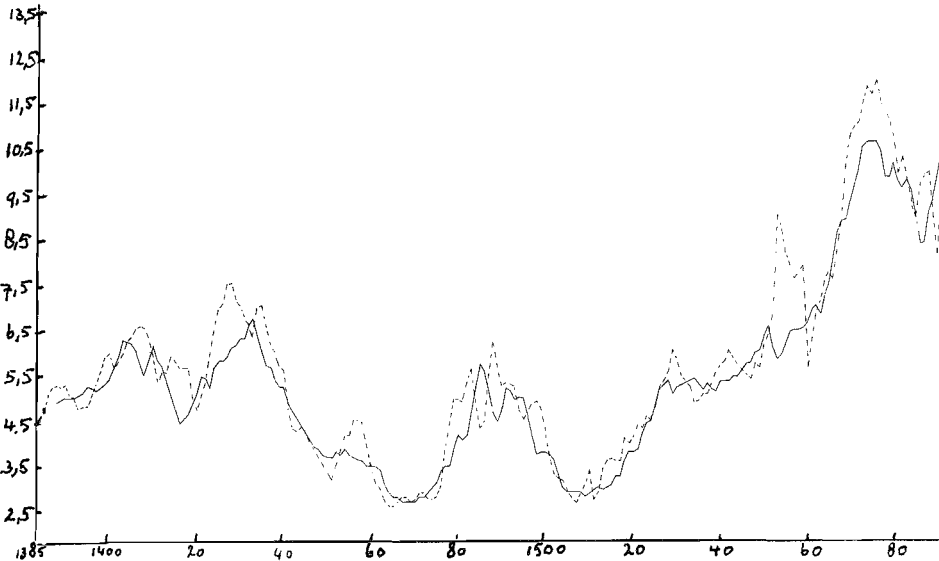
Wij zullen ons onderzoek naar het werkelijk verloop van de golfbeweging beginnen met een schets van het verloop der prijzen. Dat gebeurt niet, omdat de prijzen een centrale rol zouden hebben gespeeld in de sociaal-economische ontwikkeling van de streek, en evenmin omdat aan het prijsverloop de golfbeweging nauwkeurig zou zijn af te lezen - daarvoor zijn de prijzen te veel resultante van een groot aantal economische factoren -, maar uitsluitend omdat wij met de prijsreeks over een bron beschikken, die vrijwel zonder hiaat van het laatste kwart van de 14e tot het begin van de 19e eeuw doorloopt. Elke andere cijferreeks, die golfbewegingen vertoont, is ofwel korter van duur of vertoont

⁵⁷ Cfr. K. Polanyi, *The Great Transformation*, New York 1944.

Gemiddelde roggeprijsen te Maastricht in grammen goud per tien vat 1385-1816.

----- 7-jaarlijkse voortschrijdende gemiddelden

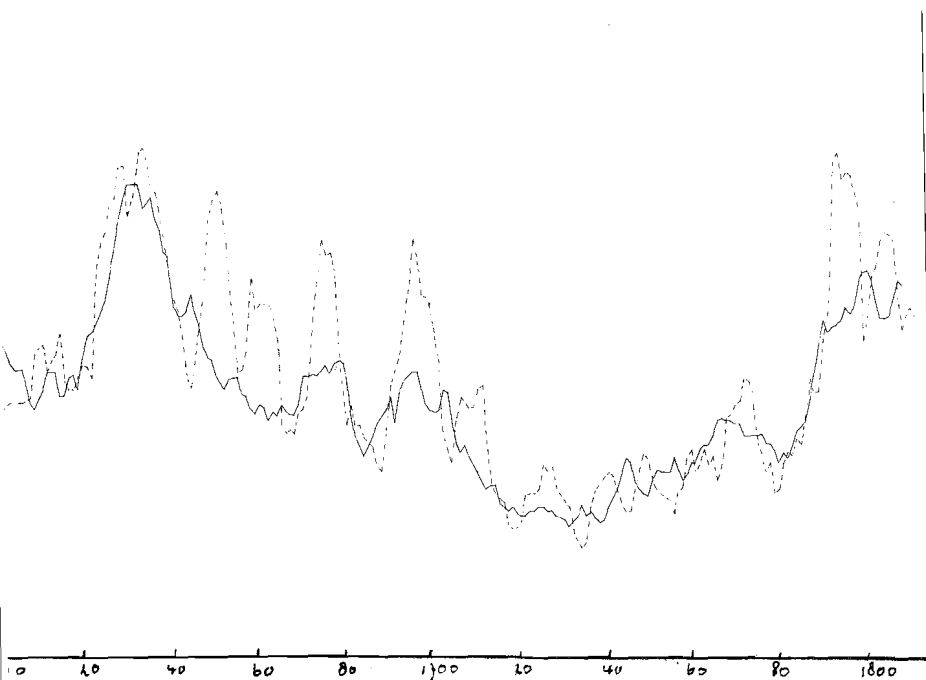
— 13-jaarlijkse voortschrijdende gewogen gemiddelden

aanzienlijke hiaten. De interpretatie van dergelijke reeksen geeft steeds moeilijkheden, die ten dele kunnen worden opgelost door hen te plaatsen tegen de achtergrond van een bekende lange reeks.

De in Maastricht bewaard gebleven prijsreeks is geen ideale reeks. Zij heeft slechts betrekking op een vijftal producten, alle granen. In onze beschouwingen zal zelfs worden volstaan met één prijs, namelijk die van rogge, de enige waarvoor de gegevens nagenoeg compleet zijn. De in de bronnen genoteerde prijzen zijn bovendien geen marktprijzen, maar zogenaamde effractieprijzen. Zij ontstonden doordat een officieel orgaan, in dit geval de kapittels, gedurende acht dagen de marktprijzen noteerde en daarvan een gemiddelde berekende. Dit gemiddelde werd gebruikt om de omrekening naar geld mogelijk te maken van verplichtingen in natura.

De Maastrichtse graanprijzen zijn nauwkeurig onderzocht door W. Tijms. Hij zal de reeks binnenkort publiceren. De eerste prijzen die overgebleven zijn, stammen uit 1342. Eerst van 1367 af is de reeks compleet. Officieel loopt zij door tot in de 20e eeuw. Feitelijk is zij slechts tot 1815 homogeen. In 1816 is overgegaan tot een ander systeem van berekening der effractieprijzen,

nadat de taak dergelijke prijzen vast te stellen was overgegaan op het College van Gedeputeerde Staten. Overigens is het wel mogelijk effractieprijzen voor de gehele 19e eeuw samen te stellen op dezelfde wijze als dat sedert de hoge Middeleeuwen is gebeurd. De marktprijzen die daarvoor moeten worden gebruikt, zijn immers tussen 1815 en 1914 steeds in couranten gepubliceerd. Wij hebben deze berekening niet uitgevoerd, omdat er voor de 19e eeuw talloze statistieken bestaan, die veel betere mogelijkheden geven voor een nauwkeurige berekening van de economische golfbeweging dan de roggeprijzen. Het is mogelijk een zeer gedetailleerde en nauwkeurige studie te maken van de graanprijzen in Maastricht, omdat van een groot aantal omliggende markten ook prijsreeksen bestaan. Zo beschikken wij over gegevens betreffende de graanprijzen in Luik sedert 1467, in Roermond en Venlo sedert 1599 en in Sint-Truiden van 1600 af. Op korte termijn zullen waarschijnlijk ook lange reeksen beschikbaar zijn voor de kleine markten van 's-Gravenvoeren, Aubel en 's-Hertogenrade. De vergelijking van al deze reeksen kan een genuanceerd en nauwkeurig beeld van de ontwikkeling der graanprijzen opleveren. Ook dit is niet gebeurd. Het zou een afzonderlijke studie vergen en bovendien het pro-

bleem van de lange golfbeweging waarschijnlijk te zeer tot een prijshistorisch probleem inperken.

De reeks roggeprijzen zal hier op drie wijzen worden bestudeerd. Eerst worden enkele globale opmerkingen gemaakt over de reeks zoals zij in de bronnen wordt aangetroffen, zonder dat enige statistische bewerking heeft plaatsgevonden. Alleen zuiver monetaire verschillen zijn weggewerkt. In sommige perioden worden de prijzen immers in geldsoorten uitgedrukt die een heel andere waarde hebben dan de geldsoorten die in andere tijden gebruikt zijn. Alle prijzen zijn daarom vooraf omgerekend in goud. Deze methode is weliswaar niet ideaal: de koopkracht van een gram goud varieert in de loop van de 550 jaar die wij hier bestuderen nogal, maar is ongetwijfeld beter dan een andere veel gebruikte methode. Deze bestaat er in de prijzen uit te drukken in het loon van bouwvakarbeiders. Het bouwvak is echter bijzonder conjunctuurgevoelig. De sociale positie van de arbeiders werkzaam in deze tak van bedrijvigheid heeft in de loop der tijden ingrijpende veranderingen vertoond, zodat de lonen van bouwvakkers zeker niet als een standaard beschouwd kunnen worden voor lange termijn studies.

De reeks graanprijzen uit Maastricht vormt, grafisch uitgebeeld, bijna drie volledige parabolen. De eerste parabool is in ieder geval voor 1367 begonnen. Zij gaat wellicht zelfs tot omstreeks 1300 terug en eindigt in 1504. Van dat jaar af tot 1724 duurt de tweede parabool.⁵⁸ De derde parabool heeft de periode van 1725 tot 1914 omvat. Elke golf beslaat derhalve een tijdvak van tweehonderd jaar. Van de drie zeer lange golven is alleen het eerste gedeelte van de eerste parabool onzeker.

Van elk dezer parabolen kunnen de opgaande fase, het bovenste omslagpunt en de neergaande fase nader worden aangegeven. Het onderste omslagpunt viel samen met de hierboven genoemde einddata.

Tabel I. Periodisering op lange termijn.

	opgaande fase	bovenste omslagpunt	neergaande fase
1e parabool	?-1432	1432	1433-1504
2e parabool	1505-1634	1634	1635-1730
3e parabool	1731-1815	1815	1816-1914

De prijsbeweging heeft niet alleen in Maastricht de vorm van een parabool aangenomen. In heel West-Europa heeft de ontwikkeling van de graanprijzen

⁵⁸ Cfr. J. C. G. M. Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg*, Assen 1979, p. 302-311.

zich op dezelfde wijze voltrokken. Ook in Zuid- en Oost-Europa hebben de prijzen zich op talrijke markten en in vele landstrekken volgens eenzelfde patroon ontwikkeld, zij het dat de vorm van de parabolen verschilt van die in West-Europa. Braudel en Spooner zijn er zelfs in geslaagd een Europees patroon van graanprijzen weer te geven, waarin dezelfde ontwikkeling terugkeert.⁵⁹ Ook de omslagpunten hebben zich op vele markten omstreeks dezelfde jaren voorgedaan. In de paraboloiden prijsontwikkeling is duidelijk een internationaal en interregionaal patroon te ontdekken. Dit komt omdat steeds het evenwicht tussen vraag en aanbod op individuele graanmarkten tot stand gekomen is doordat uit overschotgebieden granen uitgevoerd werden naar streken met structurele tekorten. De onderlinge verschillen zijn ontstaan doordat met het verbeteren van het transportsysteem het evenwicht gemakkelijker en over een groter gebied tot stand kwam; doordat dan hier, dan daar de productiviteit in de akkerbouw sneller steeg dan het bevolkingsgetal, waardoor gebieden met tekorten tot overschotgebieden werden of omgekeerd en doordat de vraag naar granen per hoofd van de bevolking in de loop der eeuwen niet gelijk gebleven is en tussen de diverse landen en streken altijd min of meer verschil heeft. De algemene golfbeweging is door Braudel en Spooner eerst sedert 1450 vastgesteld. Uit latere onderzoeken is gebleken dat zij zich ook voordien heeft voorgedaan.⁶⁰ Daarom meent men thans wel dat hier sprake is van een wetmatigheid. Braudel spreekt in dit verband van de Wet van Hoffmann. Hij meent dat de paraboel steeds voorkomt, wanneer prijzen en productie grafisch worden uitgebeeld.⁶¹

Hierboven hebben wij wel de onderlinge verschillen tussen de verschillende parabolen op het terrein der prijzen trachten te verklaren, maar nog niet het fenomeen van de paraboel zelf. Daarvoor worden heel verschillende oorzaken aangevoerd. Sommigen leggen nog altijd sterk de nadruk op exogene factoren. Zo heeft Morineau⁶² in het voetspoor van Labrousse gewezen op veranderingen in de omvang van de oogst vanwege gewijzigde klimatologische omstandigheden. In dit verband is vaak gesproken van de zogenaamde 'Crises de l'Ancien Type' waarmee een speciale vorm van economische neergang wordt bedoeld, waarbij plotselinge verstoringen in het aanbod van voedingsmiddelen

⁵⁹ F. Braudel en F. Spooner, *Prices in Europe 1450-1750*, Cambridge, *Economic History of Europe*, vol. IV, Cambridge 1967, p. 470.

⁶⁰ R. A. Goldwithe, *I prezzi del grano a Firenze dal XIV ab XVI Secolo*, *Quaderni Storici*, 28, 1975, p. 5-36.

⁶¹ F. Braudel, *Civilisation Matérielle, économie et capitalisme*, dl. 2, *Les Jeux de l'échange*, Paris 1979, p. 302-305.

⁶² M. Morineau, *D'Amsterdam à Seville: de quelle réalité l'histoire des prix est-elle le Miroir?*, *Annales E.S.C.*, 1968, p. 178-204.

leidden tot verhoogde sterfte en het tot stand komen van een evenwicht op lager niveau. Tegen een zo nauwe relatie tussen klimatologische problemen en prijsverstoringen zijn grote bedenkingen te maken, omdat Tits-Dieuaide⁶³ heeft weten aan te tonen dat de graanprijzen in Vlaanderen en Brabant al in de vijftiende eeuw niet door de laatste oogst werden bepaald, maar door de gemiddelde oogst van de laatste vier à vijf jaar. Ebeling en Irsigler hebben vastgesteld dat de graanprijzen in Keulen slechts in de helft van de gevallen een negatieve correlatie vertonen met op de markt aangeboden hoeveelheden,⁶⁴ terwijl ik zelf er op wees dat de relatie prijs-productie in Maastricht slechts in 40% van de gevallen een soortgelijke samenhang heeft vertoond.⁶⁵ Het onderzoek is echter nog niet ver genoeg gevorderd om ook op langere termijn een samenhang tussen productie en prijzen vanwege klimatologische omstandigheden te kunnen ontkennen, hoewel een recente publicatie van Gutmann⁶⁶ het wel waarschijnlijk maakt dat hieraan in de toekomst niet te ontkomen zal zijn. Hij heeft tussen 1620 en 1750 geen enkele correlatie van betekenis kunnen vinden tussen graanprijzen en klimaat.

Volgens een andere hypothese ligt de oorzaak van de lange prijsgolven in de omvang van de bevolking.⁶⁷ Wegens een tekort aan voedingsmiddelen stijgen de prijzen van granen in een periode van bevolkingsgroei, terwijl bij dalende inwonertallen het omgekeerde gebeurt. Deze hypothese is kennelijk onjuist. Zij voldoet uitsluitend ter verklaring van de verschijnselen uit de 16e eeuw, maar kan niet aangeven, waarom de prijzen in het tijdvak 1348-1433 bij een dalende of in het beste geval een stabiele omvang van de bevolking bleven toenemen. Ook de prijsdaling in de 19e eeuw, toen de bevolking sneller steeg dan ooit tevoren, blijft raadselachtig. De hypothese van Helleiner kan ook al daarom slechts bij toeval juist zijn, omdat consumptiepatronen die nu eenmaal mede afhankelijk zijn van het inkomensniveau per hoofd van de bevolking en de leeftijdsamenstelling der bevolking, op lange termijn sterk fluctueren.⁶⁸

⁶³ M. J. Tits-Dieuaide, *La formation des prix céréalières en Brabant et en Flandre au XVe siècle*, Bruxelles 1975.

⁶⁴ D. Ebeling en F. Irsigler, *Getreideumsatz, Getreide- und Brotpreise in Köln 1368-1797*, Bd. I, Köln 1976, p. XLVII-XLVIII.

⁶⁵ Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging*, o.c., p. 209-211.

⁶⁶ M. P. Gutmann, *War and rural life in the early modern low countries*, Assen 1980, p. 238-239.

⁶⁷ K. F. Helleiner, *The vital Revolution reconsidered*, *Canadian Journal of economics and political science*, vol. XXIII, 1957.

⁶⁸ W. J. Serow, *Economische consequenties van een aanhoudend lage vruchtbaarheid*, *Bevolking en Gezin*, 1979, p. 365.

Tenslotte zijn er monetaire factoren aangevoerd. E. J. Hamilton⁶⁹ meende dat de enorme prijsstijging in de 16e eeuw te wijten is geweest aan de snelle toevloed van goud en zilver naar Europa tengevolge van de ontdekking van goudmijnen in de Nieuwe Wereld en van zilvervoorraden in Azië. De prijsstijging zou goeddeels inflatoir geweest zijn. Een dergelijke hypothese is hier niet bruikbaar, omdat wij de prijzen al reeds voor inflatie corrigeerden, door hen uit te drukken in grammes goud. Desondanks blijft de golfbeweging bestaan en dat is ook het geval, wanneer men de prijzen uitdrukt in daglonen van bouwvakkers.⁷⁰

Dit alles wil niet zonder meer zeggen, dat aan de hand van de prijzen de golfbewegingen onverklaarbaar zijn. Een nauwkeuriger en gedetailleerder bestudering van de prijsbeweging brengt ons wellicht verder. Daarbij kan grafiek I goede diensten bewijzen. In deze grafiek geeft de onderbroken lijn de gemiddelde prijzen aan over zeven jaar en weerspiegelt de doorgetrokken lijn de 13-jarige gewogen gemiddelden. Bij de weging zijn in elke reeks van 13 jaar de twee hoogste en de twee laagste effractieprijzen weggelaten, om zoveel mogelijk incidentele schommelingen uit de trendbeweging te verwijderen.

Dit laatste, zo leert een eerste vluchtige beschouwing van de grafiek, is niet steeds gelukt. Er blijven enkele prijsfluctuaties over, die niet geheel in de lange golfbeweging schijnen te passen. Voornamelijk zijn dat perioden met betrekkelijk scherpe stijgingen, die slechts korte tijd aanhouden. Deze pieken zijn terug te voeren op langere perioden van politieke troebelen, die toch nog in de gewogen gemiddelden meespelen, omdat zij meer dan twee jaar achtereen voortduurden. De eerste periode met langdurige calamiteiten heeft zich afgespeeld tussen 1423 en 1434. De conflicten in Gelre en Gulik over de opvolging van hertog Reinold IV blokkeerden toen de oost-westhandel en de regelmatige aanvoer van granen naar de steden.⁷¹ Een tweede nogal heftige verstoring van het patroon heeft zich voorgedaan tussen 1480 en 1495. In deze jaren werden de conflicten tussen de lokale Luikse machthebbers en de Bourgondische bisschop voor de poorten van Maastricht uitgevochten. De enorme problemen die Maastricht heeft meegemaakt tussen 1573 en 1585 hebben in deze jaren de op zichzelf al sterke prijsstijging nog eens extra opgestuwd.⁷² Hetzelfde geldt wel voor de zes jaar van beleg en tegenbeleg die in de dertiger jaren van de 17e eeuw voor onrust hebben gezorgd.⁷³ Veel minder scherpe

⁶⁹ E. J. Hamilton, *American Treasure and the Price Revolution in Spain 1501-1650*, Cambridge 1934.

⁷⁰ Jean et Jacqueline Fourastié, *Pouvoir d'Achat, Prix et Salaires*. Paris 1977

⁷¹ Cfr. W. J. Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, dl. I, Assen 1972, p. 107.

⁷² Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging*, o.c., p. 186-188.

⁷³ H. H. E. Wouters, *Grensland en Bruggehoofd*, Assen 1970, p. 322.

stijgingen hebben zich voorgedaan tijdens de Negenjarige Oorlog en de Spaanse successieoorlog. In die tijd is de oorlogvoering door het platteland lang niet zo hevig gevoeld als in vroegere tijdperken.⁷⁴ Het was in die jaren zelfs mogelijk tamelijk aanzienlijke oorlogswinsten te behalen:⁷⁵ de prijsstijging werd niet veroorzaakt door een te gering aanbod, maar door een toename van de vraag in verband met de fouragering van het leger, die jarenlang heeft aangehouden. Een laatste, zeer felle en langdurige piek valt vast te stellen in de zogenaamde Franse Tijd. De administratieve en staatkundige reorganisatie en de gedwongen oriëntering op Frankrijk in economische aangelegenheden bemoeilijkten het vinden van een economisch evenwicht in hoge mate en leidden tot hoge prijzen voor voedingsmiddelen gedurende twee decennia. Rekening houdend met deze vertekening vallen in de grafiek toch onmiddellijk drie dingen op:

1. De graanprijzen zijn in de vier en een kwart eeuw, die in deze grafiek worden weergegeven, langzaam maar zeker gestegen.
2. Vóór elke seculaire omslag heeft zich een felle prijs crisis voorgedaan, die gewoonlijk 15 à 20 jaar heeft geduurd.
3. De vorm van de golfbeweging is in de drie lange fases steeds een andere.

1. De stijging van de graanprijzen uitgedrukt in goud heeft zich heel langzaam, maar zonder wezenlijke onderbreking, voltrokken. Elke volgende piek ligt wat hoger dan de vorige. De tweede lange baisseperiode komt heel wat hoger uit dan de eerste. Omstreeks 1400 kostte een vat rogge ongeveer een halve gram goud. Een eeuw later was het gemiddelde met 25 à 30 procent gedaald tot omstreeks 0,35 gram goud per vat. Rond 1600 werd voor dezelfde hoeveelheid graan ongeveer 0,9 gram goud betaald. Tegen 1700 waren de prijzen weer gedaald tot ongeveer 0,7 gram goud en omstreeks 1800 zijn wij aangeland bij een gemiddelde prijs van 1 gram goud per vat rogge. Grosso modo zijn de roggeprijzen in de loop van vier eeuwen ongeveer verdubbeld. Dit betekent dat de prijsstijging op zeer lange termijn iets beneden de 0,18 procent per jaar is gebleven.

Het is evenwel duidelijk dat de prijsstijging zich voor het grootste deel heeft voorgedaan tijdens de jaren 1500-1580, een periode van tachtig jaar. In dit tijdvak zijn de roggeprijzen per saldo met ongeveer 260% toegenomen. Dit betekent een jaarlijkse reële prijsstijging van 2,5%. Men kan zich afvragen of daar een ingrijpende verandering in de consumptiegewoonten en de beste-

⁷⁴ M. P. Gutmann, *War and rural life*, o.c., p. 312.

⁷⁵ W. J. Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, dl. II, Assen 1974, p. 86.

dingsmogelijkheden achter schuil gaat, die naderhand niet meer ongedaan gemaakt is en in de Nieuwe Tijd heeft geleid tot een golfbeweging op een hoger prijsniveau.

2. In tabel I is vastgesteld, dat er tussen 1385 en 1815 vijf omslagpunten zijn geweest, die kenmerkend waren voor de zeer lange golfbeweging of seculaire trend. Deze omslagpunten hebben zich voorgedaan in de jaren 1432, 1504, 1634, 1730 en 1815. De grafiek geeft aan, dat er kort vóór vier van deze omslagpunten felle korte golfbewegingen zijn voorgekomen, die ook in een gewogen gemiddelde blijven optreden. Alleen de omslag van 1730 wordt niet door een dergelijke piek voorafgegaan, zij het dat ook in deze jaren fluctuaties zijn voorgekomen van korte duur. Het is daarom wenselijk ook de schommelingen op korte termijn te bekijken.

Eigenlijk zijn er drie soorten golfbewegingen die ons inzicht kunnen geven in veranderingen op korte termijn. De eerste geeft de schommelingen van jaar tot jaar weer. Wij kunnen ons er hier nauwelijks mee bezig houden. De jaarlijkse fluctuaties worden in sterke mate veroorzaakt door incidentele gebeurtenissen, zoals mislukte oogsten door slechte weersomstandigheden, blokkades van aanvoerlijnen ten gevolge van oorlogen en dergelijke. In het algemeen zijn prijsstijgingen ten gevolge van calamiteiten beter vast te stellen dan prijsdalingen ten gevolge van incidentele meevallers. De grafiek van de schommelingen van jaar tot jaar verhuut daarom meer dan zij verduidelijkt.

Voor ons is alleen van belang de omvang van incidentele schommelingen. De prijsstijgingen en prijsdalingen van jaar tot jaar zijn merkwaardigerwijze bijna altijd tamelijk gering. Verdrievoudiging van de prijs ten opzichte van het voorafgaande jaar heeft zich slechts tweemaal voorgedaan, namelijk in 1557 (misoogst) en 1795 (oorlog). In het laatste jaar wordt een prijs van drie gram goud per vat bereikt, de hoogste prijs in vijfhonderd jaar. Verdubbeling van prijzen komt twaalf keer voor. Tenminste in de helft van deze gevallen is dit mede aan oorlogsomstandigheden te wijten geweest. Veertien keer zijn halveringen van de prijs binnen een tijdsbestek van 12 maanden voorgekomen. Slechts viermaal gebeurde dit onmiddellijk na een forse prijsstijging in het voorgaande jaar. Al deze gevallen hebben zich tussen 1556 en 1626 voorgedaan. Waarschijnlijk is graanspeculatie in dit tijdvak veel voorgekomen. In deze jaren heeft het stadsbestuur van Maastricht herhaaldelijk maatregelen getroffen om het achterhouden van granen tijdens schaarsteperioden te bestrijden.⁷⁶ De handelaren werden er voortdurend van beschuldigd zich tot een dergelijke handelwijze te laten verleiden in de hoop grotere winsten te behalen.

⁷⁶ Jansen, Landbouw en economische golfbeweging, o.c., p. 178.

Na 1634 is dit motief weggevalen, omdat de prijzen van dit jaar af langdurig zijn gedaald. In dergelijke marktomstandigheden kan men slechts à la baisse speculeren, door bij incidenteel hoge prijzen snel te verkopen en zo een nieuwe prijsdaling te forceren.

Een tweede golfbeweging is zichtbaar geworden bij berekening van zevenjarige voortschrijdende gemiddelden. Daarbij bleek dat er telkens perioden zijn voorgekomen, waarin de prijzen een tamelijk regelmatige op- en neerwaartse beweging hebben vertoond. De duur van elke beweging is tenminste 4 en ten hoogste 22 jaar geweest. Volledige cycli, omvattend één opwaartse en één neerwaartse beweging duurden negen tot drieëndertig jaar. Van dit soort golven werden er tussen 1380 en 1815 in totaal twintig teruggevonden. De gemiddelde lengte van een golf heeft ruim 21 jaar belopen.

Tabel II. Golfbeweging der Maastrichtse graanprijzen uitgedrukt in grammen goud per vat. Zevenjarige voortschrijdende gemiddelden.

STIJGENDE PRIJZEN			DALENDE PRIJZEN			
jaren	laagste prijs	hoogste prijs	jaren	hoogste prijs	laagste prijs	duur van golf in jaren
[1386]-1391	[0.458]	0.523	1391-1396	0.523	0.474	10 ?
1396-1408	0.474	0.654	1408-1421	0.654	0.461	25
1421-1429	0.461	0.745	1429-1452	<u>0.745</u>	0.302	31
1452-1458	0.302	0.438	1458-1475	0.438	0.257	23
1475-1489	0.257	0.609	1489-1508	0.609	<u>0.248</u>	33
1508-1530	0.248	0.590	1530-1535	0.590	0.472	27
1535-1554	0.472	0.896	1554-1561	0.896	0.550	26
1561-1577	0.550	1.199	1577-1591	1.199	0.806	30
1591-1598	0.806	1.097	1598-1617	1.097	0.762	26
1617-1633	0.762	<u>1.306</u>	1633-1645	1.306	0.764	28
1645-1651	0.764	1.208	1651-1667	1.208	0.655	22
1667-1675	0.655	1.098	1675-1689	1.098	0.573	22
1689-1696	0.573	1.097	1696-1705	1.097	0.589	16
1705-1712	0.589	0.766	1712-1719	0.766	0.440	13
1719-1726	0.440	0.586	1726-1735	0.586	<u>0.327</u>	16
1735-1741	0.397	0.571	1741-1745	0.571	0.483	10
1745-1749	0.483	0.609	1749-1756	0.609	0.477	11
1756-1772	0.477	0.780	1772-1779	0.780	0.523	23
1779-1793	0.523	1.294	1793-1799	1.294	0.863	18
1799-1804	0.863	1.114	1804-1808	1.114	0.883	9

Het is mogelijk dat deze reeks een kleine correctie behoeft, omdat de goudwaarde van de vlieguit over de jaren 1424-1437 nog onbekend is, terwijl in

die jaren een ingrijpende munthervorming heeft plaatsgevonden. Sommige van de in tabel II genoemde cycli worden beïnvloed door incidentele hoge prijzen. Dit is vooral in de 17e eeuw het geval geweest, maar komt ook in de 16e eeuw eenmaal voor. Desondanks lijkt het nuttig de wisselende omvang van de stijging en daling van de graanprijzen wat nader in ogenschouw te nemen. De prijsstijgingen schommelen in de tijdvakken met oplopende prijzen tussen 2% en 13% per jaar, het gemiddelde heeft 6,7% bedragen. Geringe prijsstijgingen, dat wil zeggen minder dan vijf procent per jaar, hebben zich voorgedaan tussen 1385 en 1407, van 1616 tot 1626 en van 1755 tot 1771. Relatief hoge prijsstijgingen, meer dan negen procent per jaar, hebben zich vier keer voorgedaan, van 1474 tot 1488, van 1640 tot 1650, van 1688 tot 1695 en van 1778 tot 1792. De felle stijgingen zijn derhalve duidelijk geconcentreerd in de Nieuwe Tijd, beperkte prijschommelingen zijn vaker in de late Middeleeuwen voorgekomen.

De prijsdalingen zijn wel geleidelijker verlopen dan de prijsstijgingen. Het gemiddelde ligt op 3,65% per jaar, nauwelijks meer dan de helft van het gemiddelde stijgingspercentage. Heel langzame dalingen van 2% of minder worden aangetroffen tussen 1390 en 1420, van 1457 tot 1474 en van 1576 tot 1616. Scherpe prijsdalingen van zes procent en meer worden aangetroffen tussen 1553 en 1560 en tweemaal in de 18e eeuw, namelijk van 1711 tot 1718 en van 1792 tot 1798. Tussen 1695 en 1814 komen ook nog drie keer dalingen voor van tussen vijf en zes procent per jaar. Ook hier blijkt de omvang van de golfbeweging in de laatste door ons bestudeerde fase aanzienlijk groter te zijn geweest dan vóór 1500. Een ander opmerkelijk verschijnsel houdt verband met de lengte van de golven. Na 1689 zijn de golven wezenlijk korter geworden. Voordien was de gemiddelde duur ongeveer 26 jaar - de onvolledige eerste golf is niet in deze berekening begrepen - nadien is dit 14,5 jaar geworden. Ook hier ontstaat de indruk dat er in de loop van de eeuwen iets veranderd is. Helemaal zeker is dit niet, omdat de golfbeweging bij berekening van zevenjarige gemiddelden sterk beïnvloed wordt door incidentele omstandigheden. Er zijn nogal wat cycli, die door slechts één verstoring van de markt worden bepaald. Anderzijds geeft de grafiek duidelijk genoeg aan dat de verstoringen in de 18e eeuw veel minder fel zijn geweest dan daarvoor. Niettemin lijkt het gewenst de incidentele marktverstoringen uit de reeks te verwijderen. Dit is gebeurd door de berekening van dertienjarige voortschrijdende gewogen gemiddelden. De toepassing van die methode reduceert het aantal golfbewegingen tot de helft van het aantal dat bij de zevenjarige beweging werd verkregen. Een en ander is in tabel III weergegeven.

Tabel III. Golfbewegingen van roggeprijsen te Maastricht op basis van dertienjarige voortschrijdende gewogen gemiddelden 1389-1808.

STIJGENDE PRIJZEN			DALENDE PRIJZEN			
jaren	laagste prijs	hoogste prijs	jaren	hoogste prijs	laagste prijs	duur van golf in jaren
1389-1404	4.81	6.18	1404-1417	6.18	4.31	28
1417-1434	4.31	6.68	1434-1469	6.68	2.51	52
1469-1486	2.51	5.59	1486-1510	5.59	2.64	41
1510-1577	2.64	10.59	1577-1609	10.59	8.27	99
1609-1632	8.27	13.06	1632-1649	13.06	6.98	60
1669-1678	7.64	8.18	1678-1685	8.18	6.06	15
1685-1697	6.06	7.94	1697-1732	7.94	4.44	47
1732-1745	4.44	6.00	1745-1750	6.00	5.15	18
1750-1767	5.15	6.91	1767-1780	6.91	5.91	25
1780-1800	5.91	10.27	1800-1808	10.27	9.91	28

Kennelijk heeft zich van 1389 tot 1434 een langzame stijging van de prijzen voorgedaan, slechts onderbroken door een korte periode van dertien jaar, tussen 1404 en 1417, waarin zich een daling heeft voorgedaan. Aangezien wij uit deze periode geen gegevens hebben over de productie van granen en evenmin over de consumptie van rogge in Maastricht, is de oorzaak van deze onderbreking niet te achterhalen. Van 1434 tot 1510 dalen de prijzen. Tijdens deze periode van 76 jaar zijn er echter zeventien, namelijk van 1469 tot 1486, waarin een stijging is opgetreden. Deze periode valt nauwkeurig samen met de periode van politieke woelingen na de verovering van Luik door Karel de Stoute. De zware vernielingen die de Bourgondische acties tegen het prinsbisdom met zich mee hadden gebracht en de overlast die de Luikse krijgsbenden in de omgeving van Maastricht jarenlang hebben veroorzaakt, hebben geleid tot een scherpe daling van de opbrengsten in de akkerbouw in deze omgeving. Het tekort op de lokale markt kon niet opgevangen worden door aanvoer van elders, omdat de meeste transportwegen door de belligerenten waren geblokkeerd.⁷⁷ De prijsstijging tussen 1469 en 1486 is ongetwijfeld van lokale aard geweest.

De volgende periode, 1510-1609, heeft een heel merkwaardig karakter gehad. Nimmer tevoren of er na heeft zich een zo lange golf voorgedaan met een continue stijging van de prijzen. Ogenscheinlijk heeft de stijging zich zelfs tot 1632 voortgezet. De onderbreking tussen 1609 en 1632 is wel niet echt van

⁷⁷ Jansen, Landbouw en economische golfbeweging, o.c., p. 51-54.

korte duur, maar de gemiddelde jaarlijkse daling - 1% - was gering en groten-deels schijn. Door het beleg van Maastricht in de tweede helft van de zeventiger jaren, is zes jaar lang de landbouw rond Maastricht bijna onmogelijk geweest. Dit heeft een prijsstijging tot gevolg gehad die ook in de gewogen gemiddelden doorwerkt. Zonder de oorlogsomstandigheden was de lange opgaande beweging vrijwel ononderbroken tot in de dertiger jaren van de 17e eeuw doorgegaan.

Na 1632 heeft een dalende beweging ingezet, die tot in het begin van de 18e eeuw heeft voortgeduurd, slechts onderbroken door een tweetal kortstondige opwaartse bewegingen tussen 1669 en 1678 en 1684 en 1697. De eerste onderbreking valt vrijwel samen met de periode van de algemene oorlog tegen de Republiek. De tweede verstoring heeft zich in samenhang met de Negenjarige Oorlog voorgedaan. In het eerste geval zijn de prijzen opgelopen door een belegering van Maastricht en de aanvoermoeilijkheden die daarmee steeds gepaard gingen. De laatste keer bleef het krijgstoneel steeds een eind van de stad verwijderd. Maastricht werd vooral als basis gebruikt voor de verzorging der legers. De daaruit voortvloeiende additionele vraag naar granen leidde tot prijsstijgingen die oorlogswinsten mogelijk maakten.

In 1732 zette een nieuwe lange golf in, waarvan wij hier alleen de opgaande beweging grafisch hebben uitgedrukt. De neergaande fase sedert 1816 valt samen met een periode, waarin de graanmarkt in Maastricht niet meer in staat was een eigen prijs tot stand te brengen. De druk van het Amerikaanse graan op de Europese markten was van 1816 tot 1914 zo sterk, dat de prijzen vrijwel gelijk zijn aan die op de markt van Amsterdam verhoogd met de transportkosten van de zeehavens in het westen van het land naar Maastricht. De opgaande beweging van 1732 tot 1816 wordt gekenmerkt door een langzame, regelmatige, nauwelijks onderbroken stijging tot 1782 en een zeer snelle prijsstijging daarna. Deze laatste beweging is in de jaren negentig omgebogen tot een stagnatie op hoog niveau.

De golfbeweging van de dertienjarige voortschrijdende gemiddelden is gemakkelijk te herleiden tot de drie lange golven van Europese aard die zich ook in de brutoprijzen al manifesteerden. De omslagpunten van de beweging die bij de brutoprijzen, bij de zevenjarige voortschrijdende gemiddelden en bij de dertienjarige voortschrijdende gewogen gemiddelden werden vastgesteld, vallen nagenoeg samen. Zij zijn evenwel nooit exact in hetzelfde jaar opgetreden. Kennelijk moet men de omslag niet in één bepaald jaar zoeken, maar in een periode van ongeveer een decennium. Een van hen valt in de jaren dertig van de 15e eeuw, een tweede in het eerste decennium van de 16e eeuw, een derde tussen 1630 en 1640 en de voorlaatste in de jaren dertig van de 18e eeuw. Alleen het bovenste omslagpunt van de laatste golf is nauwkeurig vast te stel-

len. In 1816 leidden de massale graanimporten uit de U.S.A. plotseling tot een radicale verandering in de structuur van de graanmarkten in heel West-Europa.

3. De voorgaande beschrijving van de lange golven in de graanprijzen liet al uitkomen, dat er waarschijnlijk een aanzienlijk verschil in de vorm van de drie lange golven is geweest, die terug te voeren is tot 'een wezenlijk verschil in de aard der golven.

De berekening van de dertienjarige gewogen gemiddelden accentueert deze verschillen. De duur van de intercycli is in de drie golven heel verschillend geweest. Tijdens de lange golf die omstreeks 1510 eindigde, is een aantal perioden met een duur van veertig tot vijftig jaar voorgekomen, die elkaar betrekkelijk gelijkmatig opvolgde. De tweede golf valt uiteen in twee zeer lange perioden die door toevallige omstandigheden aan het einde even werden onderbroken. De gemiddelde duur der golven ligt boven de vijftig jaar. Tijdens de derde fase hebben zich vele onderbrekingen voorgedaan. Ook bij gewogen gemiddelden is de duur van elk der golven nauwelijks 25 jaar.

De jaarlijkse toe- en afname van de prijzen van granen daalt bij extrapolatie van de incidentele factoren tot de helft van die, welke bij de zevenjarige voortschrijdende gemiddelden werd verkregen. Voor de prijsstijgingen bedraagt het gemiddelde nu 3% per jaar, voor de prijsdaling 1,8%. Bij de prijsstijgingen lag het tijdvak 1468-1485 boven het gemiddelde. De stijging bedroeg in die tijd 5% per jaar, maar ook in de lange periode met prijsstijging tussen 1509 en 1576 is met 4% de jaarlijkse toename der prijzen hoog geweest. Hetzelfde geldt voor het tijdvak 1779-1799. De prijsdalingen lagen tussen 1576 en 1668 beneden het gemiddelde. De opwaartse beweging verliep in de tweede golf duidelijk sneller dan in de eerste. In de derde golf schijnen de schommelingen langzaam sterker te worden, terwijl men van de eerste golf zou kunnen zeggen dat zij langzaam zwakker werden en elkaar met grote intervallen opvolgden.

Het is opmerkelijk dat de berekening van gewogen gemiddelden bijna steeds tot lagere waarden van de gemiddelde prijs leidt dan bij de berekening van voortschrijdende gemiddelden het geval is. De incidentele prijsstijgingen zijn kennelijk bijna altijd aanzienlijker geweest dan de toevallige prijsdalingen. Ook in dit opzicht bestaat er een duidelijk verschil tussen de drie grote golven. In de 15e eeuw waren de uitkomsten van de gewogen gemiddelden 4,5% hoger dan die van de voortschrijdende gemiddelden. In de 16e eeuw steeg dit verschil tot 5%; in de 17e eeuw is het 6% geworden. In de 18e eeuw daalde deze discrepantie sterk. Tijdens de periode 1732-1808 was er zelfs een positieve afwijking van enkele tienden van procenten. In plaats van marktversto-

ringen door tekorten is er dan eerder sprake van structurele overschotten op de markt. In deze fase zijn de marktomstandigheden kennelijk totaal verschillend van die tijdens de twee voorafgaande fasen. Tijdens de eerste golf is er - met uitzondering van de periode 1468-1486 - veel vaker een markt-evenwicht geweest dan tijdens de zestiende en zeventiende eeuw.

Het lijkt er op dat er tamelijk wezenlijke verschillen bestaan tussen de drie golven. Dit geldt echter alleen, indien men de golven meet van onderste omslagpunt naar onderste omslagpunt, dat wil zeggen indien men de scheiding tussen de golven legt omstreeks 1508 en 1735. Indien de golven van bovenste omslagpunt naar bovenste omslagpunt worden gemeten, dat wil zeggen wanneer men er van uitgaat dat wij twee volledige lange golven hebben opgespoord lopend van ± 1428 tot ± 1632 en van ± 1632 tot 1816 dan verdwijnen alle hierboven genoemde verschillen. Daaruit zou men voorzichtig de conclusie mogen trekken dat de onderste omslagpunten een veel wezenlijker rol in de economische golfbeweging hebben gespeeld dan de bovenste. Economische veranderingen schijnen - en dit sluit aan bij de gedachten van Schumpeter - al tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd voornamelijk bepaald te zijn door innovaties die tijdens crises tot stand zijn gekomen.

Onze belangstelling gaat speciaal uit naar deze wezenlijke verschillen tussen de lange golven, omdat zij het mogelijk maken een verklaring voor de lange golfbeweging te zoeken, die aansluit bij een deel van de hiervoor geschetste theorieën van economen en historici. Daarom zal verder het volgende schema voor de lange golven gehanteerd worden:

Tabel IV. Overzicht van de lange golven in de economische geschiedenis van Maastricht.

rangnummer der golven	onderste omslagpunt	bovenste omslagpunt	onderste omslagpunt
I	± 1320	1424-1429	1508-1510
II	1508-1510	1632-1634	1732-1735
III	1732-1735	1816	1914

Het onderzoek naar eventuele wezenlijke verschillen tussen de drie golven kan niet langer aan de hand van de prijsbeweging worden voortgezet. De prijzen worden immers gevormd door allerlei vaak tegengestelde invloeden die zich op de markt voordoen. Wil men de oorzaken van een prijsverandering schetsen, dan zal het patroon van vraag en aanbod moeten worden onderzocht. Voor het aanbod kunnen wij kijken naar de productiebeweging. Voor de vraagzijde kan zowel de stedelijke consumptie als de inkomensontwikke-

ling bekeken worden. Deze factoren zijn reeds bestudeerd.⁷⁸

Globaal omvatten de vraag- en aanbodreeksen dezelfde periode als de prijsreeksen. Er is echter één uitzondering. De vraagzijde kan pas van 1450 af worden bestudeerd, terwijl we voor wat het aanbod betreft wel gegevens hebben over de jaren 1348-1389, maar niet over 1390-1440. Op het moment dat de prijsreeks begint, houden de productiegegevens weer voor geruime tijd op. Onze kennis van de ontwikkeling in de late Middeleeuwen is derhalve slechts fragmentarisch. Deze moeilijkheid wordt ten dele ondervangen, omdat het verloop van de productie tussen 1350 en 1500 in hoge mate stabiel is geweest. Deze stabiliteit was het gevolg van twee tegengestelde krachten. Tot 1400 is de productie in de directe omgeving van Maastricht licht gedaald en iets verder langzaam gestegen. In de tweede helft van de 15e eeuw heeft zich precies de omgekeerde beweging voorgedaan. De ontwikkeling van de landbouw is nagenoeg identiek geweest aan die in de omgeving van St.-Truiden, Nijvel en Halle.⁷⁹ De verschuivingen in de productie kunnen volledig verklaard worden uit het bevolkingsverloop in de late 14e en in de 15e eeuw. In de Vlaamstalige gebieden van de Haspengouw bestaat dan een bijna perfecte negatieve correlatie tussen productiviteit en bevolkingsomvang. De productie in de landbouw is gestegen naarmate meer mensen afvloeiden van het platteland naar de steden. De opnamecapaciteit van een stad als Maastricht was aanvankelijk beperkt. In de 15e eeuw werd zij door de groei van handel, textielnijverheid en leerlooierijen groter. De noodzaak tot afvloeiing houdt waarschijnlijk verband met een stijging van de pachtprizen. Deze is op haar beurt uitgelokt door de zware inflatie die zich sedert het midden van de 14e eeuw heeft voorgedaan. Daardoor werden de inkomens van de grootgrondbezitters uitgehold. Zij trachtten hun slechter wordende financiële positie niet alleen door banditisme,⁸⁰ maar ook door verwerving van nieuwe inkomstenbronnen te compenseren. De noodzaak om naar additionele inkomsten te zoeken werd in de 15e eeuw sterker, omdat de prijzen van granen en daarmee de waarde van betalingen in natura daalden. Verhoging der pachten maakte het onmogelijk alle dorpsbewoners nog in de landbouw te laten werken en leidde derhalve tot expulsië van mensen van het platteland. Het leidde tevens tot een verhoogd aanbod van granen op de markt - de grondbezitters waren de belang-

⁷⁸ Jansen, Landbouw en economische golfbeweging.

⁷⁹ Cfr. F. Daelemans, Tithes revenues in rural south west Brabant, fifteenth to eighteenth century, in *Productivity of land and agricultural innovation in the Low Countries*, ed. Van der Wee en Van Cauwenberghe, Leuven 1978, p. 25-42; dez., De tienden van het Sint-Geertrude kapittel te Nijvel, *Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant 14e-18e eeuw*, uitg. door A. Verhulst en C. Vanderbroucke, Gent 1979, p. 201-366.

⁸⁰ M. Malowist, Croissance et regression, o.c., p. 218-219.

rijkste aanbieders van granen op de markt, omdat de pachten bijna altijd in natura betaald werden - en dus tot daling der prijzen. Prijsdalingen leiden tot daling van de kosten van levensonderhoud en daarmee tot vermindering van loonkosten en dus tot versterking van de concurrentiepositie van handel en nijverheid in de steden, zodat daar de opnamecapaciteit van immigranten toenam. Het lijkt een vicieuze cirkel, die nauwelijks eindigen kan.

Een dergelijke vicieuze cirkel is in werkelijkheid niet voorgekomen, omdat zich ten zuiden van de taalgrens een heel andere ontwikkeling heeft voorgedaan. In de Waalse gebieden treft men een positieve correlatie tussen bevolking en omvang van de productie in de landbouw aan. De bevolking neemt af naarmate de productie daalt.⁸¹ Deze ontwikkeling schijnt nauw samen te hangen met de groei van de plattelandsnijverheid. In het noorden van Namen en in het Luikerland werden de ijzergieterijen en in het oude hertogdom Limburg de textielbedrijven in de 15e eeuw verplaatst naar het platteland. De nieuwe vestigingsplaatsen werden vooral gekozen vanwege de aanwezigheid van snelstromende beken aldaar, waardoor watermolens konden worden gebouwd.⁸² De neveninkomsten die talrijke plattelanders op deze wijze konden verwerven deden de aandacht voor de landbouw verslappen. Er trad in agrarische zin een soort sociale stagnatie op: de landbouw diende slechts voor het bereiken van sociale zekerheid. Nu trof het, dat in de Waalse Haspengouw overwegend spelt werd geteeld, een goedkoop broodgraan dat tot in het midden van de 15e eeuw veel werd uitgevoerd naar de Nederlandstalige steden langs de Maas. Door de daling van de productiviteit in Wallonië daalde de prijs van spelt minder snel dan die van haver. Omstreeks 1500 werd het voor het minder welgestelde deel van de bevolking in de Maassteden ten noorden van de taalgrens, waar voornamelijk rogge, haver en reaalsgoed, een menggraan van gerst en haver, werd geteeld, aantrekkelijker de speltkoeken te vervangen door haveremout. Vrijwel tegelijkertijd kreeg de nijverheid in het Waalse land een krachtige impuls door onder andere een technische vooruitgang in de metaalnijverheid en bedrijfsorganisatorische verbeteringen in de

⁸¹ De berekening kon worden gemaakt van de omgeving van Hannut en steden in het Vlaamse land op grond van door J. Cuvelier, *Les dénombrements des foyens en Brabant (XIVe-XVe siècles)*, Bruxelles 1912, en mijzelf gepubliceerde cijfers. E. Hélin heeft op basis van ander materiaal uit Luik en Namen soortgelijke berekeningen gemaakt en komt voorlopig tot dezelfde conclusie (Brief aan de auteur d.d. 13.08.1980).

⁸² Voor de vestiging van vollerijen in Limburg, zie A.B.A.B., *Chambres des Comptes, Rekeningen van de domeinen van het hertogdom Limburg sedert 1390*. Voor de mijnbouw zie M. Yans, *Histoire économique du duché de Limbourg sous la Maison de Bourgogne*, Bruxelles 1938. Voor de metaalnijverheid zie: F. Discry, *L'ancien bassin sidérurgique du Hoyaux du XVe au XVIIIe siècle*, Haule 1970 en A. Gillard, *L'industrie de fer dans les localités du comté de Namur et de l'Entre Sambre-et-Meuse*, Bruxelles 1971.

mijnbouw. Langs beide zijden van de taalgrens nam daardoor de vraag naar broodgraan toe, zodat de prijzen weer langzaam konden aantrekken en de grondbezitters hun inkomensverliezen in het eerste deel van de 16e eeuw goed konden maken. Een van de knelpunten in de verklaring van de sociaal-economische ontwikkeling in de Zuidelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen blijft derhalve de daling van het prijsniveau sedert de jaren dertig van de 15e eeuw en de stijging van de prijzen kort na 1500. Een aantal opmerkingen van mevrouw Tits-Dieuaide⁸³ geven onze summier schets in dit opzicht het onontbeerlijke theoretische fundament. De bekende Belgische historica meent, dat in de late Middeleeuwen in Brabant en Vlaanderen zeker een negatieve correlatie heeft bestaan tussen productie en prijzen. Indien de bodemopbrengst gunstig is, dalen de prijzen en omgekeerd. Toch werkt in dit gebied, waar door de voortgeschreden urbanisatie de prijsontwikkeling erg homogeen is geweest, de wet van King niet: de prijzen stijgen en dalen niet *naarmate* de productie fluctueert. Integendeel, het prijsniveau wordt bepaald door de gemiddelde opbrengst van twee of drie oogsten achtereen. In een periode, waarin de fluctuaties van de oogstopbrengsten tamelijk beperkt waren en de streek in het algemeen in staat was zelf voor zijn eigen behoefte aan voedingsmiddelen te zorgen, leidt zo'n toestand onherroepelijk tot een geleidelijke daling van de prijzen. Van het ogenblik af, dat de vraag naar granen regelmatig begint te stijgen, slaat deze beweging echter even zeker om in een prijsstijging.

Deze redenering gaat alleen op, wanneer de bodemopbrengsten weinig fluctueren. Dit is tijdens de late Middeleeuwen het geval geweest. Er bestond een zekere gelijkmatigheid in de omvang van de productie en vooral in de aanvoer op de markt. Daartoe hebben meerdere factoren bijgedragen. De betrekkelijk ver voortgeschreden landbouwtechniek heeft er toe geleid dat de akkerbouw in de Zuidelijke Nederlanden minder afhankelijk was van weersomstandigheden dan bij primitieve manieren van landbouw het geval is. Maar vooral een aantal stelselmatige keuzen gericht op een gelijkblijvende aanvoer van granen op de markt heeft veel bijgedragen tot de agrarische stabiliteit. De meerjarige verpachtingen van gronden en tienden leidden er toe, dat de grootgrondbezitters die de markt beheersten jaren achtereen nagenoeg dezelfde hoeveelheden graan ten verkoop aangeboden hebben. Zij konden uiteraard alleen zeker zijn van dezelfde opbrengsten van hun gronden gedurende een aantal jaren, als ook de productiviteit enigermate stabiel was. Daarom werden gedetailleerde regels vastgesteld omtrent veebezit, bemesting, vruchtwisseling en dergelijke. Deze regels werden per dorp vastgelegd en waren gekoppeld aan het gebruik van de gemene gronden. Door deze reglementering konden de grondbezitters

⁸³ M. J. Tits-Dieuaide, *La formation des prix céréalières en Brabant et en Flandre*, p. 253-254.

ook hun verantwoordelijkheid voor het wel en wee van de bevolking die zich onder hun feodale protectie had gesteld, waarmaken. Het hele systeem had tevens een gunstig sociaal gevolg. De mogelijkheden om te overleven waren redelijk gelijkmatig verdeeld.

Het op gelijkheid van kansen gericht beleid heeft aan de sociale en economische ontwikkeling van de 14e en 15e eeuw een heel specifiek karakter gegeven, die het ontstaan van een dalende prijsbeweging met regelmatige golven van enigszins gelijke intensiteit verklaarbaar maakt. De neerwaartse beweging der prijzen heeft echter op den duur het boven geschetste maatschappelijk systeem aangetast. De maatschappelijke bovenlaag werd door de sterk dalende inkomsten met de financiële ondergang bedreigd. Sociale verantwoordelijkheid en eigenbelang van de kleinere en grotere kerkelijke en adellijke grondbezitters gingen uiteen lopen. In de 16e eeuw moesten heel wat kleine edellieden hun streven naar sociale rechtvaardigheid opgeven. Op dat moment was echter al een vernieuwing van de maatschappelijke orde tot stand gekomen.

De prijsontwikkeling suggereerde dat in de periode 1510 tot 1735 een enkele lange golfbeweging heeft plaatsgevonden. Deze beweging had een S-vormig karakter. De snelle stijging van de prijzen werd omstreeks 1580 omgebogen tot een soort quasi-stabiliteit die tot in de jaren dertig van de 17e eeuw voortgeduurd heeft. Daarna gaat het snel bergafwaarts tot ongeveer 1730-1735. De ontwikkeling van de productie loopt daarmee niet parallel. Van 1500 tot 1580 is de productie regelmatig, doch langzaam gestegen. In dit verband kan nauwelijks van groei gesproken worden, veeleer heeft zich een niveauverhoging voorgedaan. Na 1580 zette een felle crisis in, die voortgeduurd heeft tot 1640, waarna een aarzelend herstel begonnen is, dat tot 1740 is doorgegaan. Dit verloop van de productie is door meerdere factoren bepaald. De algemene voorspoed in de landbouw in Noordwest-Europa gedurende de 16e eeuw wordt ook in de omgeving van Maastricht aangetroffen, doordat de productiestijging die rond de stad was opgetreden zich over de gehele omgeving verbreidde. De gelijktijdige stijging van productie en prijzen is niet te herleiden tot toegenomen demografische druk. Noch in de stad, noch op het omringende platteland schijnt de omvang van de bevolking in het begin van de 16e eeuw wezenlijk te zijn gegroeid. De toename van productie en prijzen vrijwel op hetzelfde moment schijnt alleen te kunnen worden verklaard door verandering in de consumptiegewoonten. De opbrengsten van de accijnsen op dagelijkse levensbehoeften wijzen uit dat de stedelingen in het Maasdal in de 16e eeuw steeds meer gingen leven van de goedkoopste levensmiddelen: brood, bier en vis. Reaalsgoed, een mengsel van haver en gerst, begon een rol te spelen in de menselijke consumptie. De dure tarwe verdween van het veld, het

vlees van de dis. De langzame verarming die zich in onze streken tussen 1525 en 1570 heeft gemanifesteerd, schijnt vooral veroorzaakt te zijn door een merkwaardige tweeslachtigheid in de lokale marktverhoudingen. Enerzijds volgden de graanprijzen de ontwikkeling in Antwerpen, anderzijds volgde de koers van de Maastrichtse munt die van Luik. Er is tussen deze twee marktcentra een grote discrepantie opgetreden, waardoor de prijzen tegen constante waarde hier een heel andere ontwikkeling kenden dan elders in Europa. De concurrentiekracht van handel en nijverheid werd aangetast. De loonontwikkeling was heel eigenaardig: de lonen van ondergeschikten stegen veel sneller dan de dagelijkse inkomsten van hun patroons. De sociale spanningen werden afgewenteld op de middengroep. Deze had het extra moeilijk, omdat door de geringe concurrentiekracht de betrekkingen met de internationale handel steeds zwakker werden. De streek rond Maastricht werd steeds meer op zichzelf teruggeworpen. Het aandeel van lokale invloeden op de prijsvorming van granen is in deze tijd dubbel zo groot geweest als in de 15e eeuw. De weerbaarheid van de regionale economie nam af. Meermalen deed de Rijnse gulden, de lokale munt, een disagio van meer dan 15% ten opzichte van de internationaal sterke munten. Elke ineenstorting van de lokale munt werd na drie of vier jaar gevolgd door een hongersnood, waarna een nieuw evenwicht op lager niveau tot stand kwam.⁸⁴

De langzame, langdurige uitholling van de economische potenties maakt een streek uiteraard bijzonder gevoelig voor calamiteiten. Oorlogen en hongersnoden hebben van 1572 tot 1586 gezorgd voor een hele rij misoogsten en onderbrekingen in de handelsstroom. Dientengevolge is de Maastrichtse economie omstreeks 1580 geheel ineengestort. Handel en nijverheid daalden tot 5% van het oorspronkelijke niveau, de landbouw ging tot in de verre omgeving met 40% achteruit. Het herstel zou meer dan 50 jaar vergen. In die tijd veranderde het karakter van de stedelijke economie wezenlijk. Voor 1570 was Maastricht een producentenstad geweest, waar gewerkt werd voor de internationale markt, nadien zou het een consumentenstad worden, waar voornamelijk verdiend werd aan de instandhouding van een garnizoen dat vaak even talrijk was als de autochtone bevolking van de stad. Een terugkeer naar de buitenlandse markten werd onmogelijk, omdat de kosten van dit garnizoen voor een belangrijk deel door de stedelijke bevolking opgebracht moesten worden, waartoe de lokale belastingen werden verhoogd tot het 17-voudige van het peil van 1570. Dientengevolge stegen de lonen zo sterk, dat alle concurrentiemogelijkheden verloren gingen. De stad raakte steeds verder afgesloten

⁸⁴ J. C. G. M. Jansen, *De sociale en economische gevolgen van de val van Maastricht in 1579, Van der Nyersen Upwaert*, Maastricht 1981, p. 127-135.

van de internationale markten. Alleen het prijsniveau voor granen werd in overwegende mate van buitenaf bepaald: de Amsterdamse prijzen werden op enige afstand gevolgd.

Het wankele evenwicht is ook in het tijdvak 1640-1740 blijven bestaan. Allerlei vernieuwingen in landbouw en nijverheid, waarvan velen het karakter van innovatie hebben aangenomen, sorteerden slechts een matig en tijdelijk effect, omdat uitbreiding van het afzetgebied onmogelijk bleek.⁸⁵ Pogingen de economische ontwikkeling te stabiliseren hadden weinig resultaat. Toevallige gebeurtenissen, zoals oorlogen in de directe omgeving van de stad, waardoor zware verliezen werden geleden, of veldtochten op enige afstand van Maastricht, die het mogelijk maakten oorlogswinsten te behalen, nivelleerden de resultaten van verbeteringen die moeizaam bereikt waren.

Heel de periode 1500 tot 1740 wordt in ons onderzoekgebied gekenmerkt door grote spanningen en onvolkomenheden op de markt. In de eerste fase streeden twee marktgebieden om de voorrang. In de tweede fase van 1580 tot 1640 overheerste het prijsniveau van de internationale markt de lokale marktverhoudingen. In de derde fase werd moeizaam en vaak vergeefs gestreefd naar een reïntegratie in het internationale handelsgebeuren. Uiteindelijk bleven regionale factoren overheersen. Zulke onvolkomenheden in het functioneren van het marktmechanisme zijn in de 17e eeuw veel voorgekomen.⁸⁶ Zij had direct invloed op de mogelijkheid tot het verrichten van investeringen en op de sociale tegenstellingen. De gebrekkige marktorientatie heeft de verwerving van de betrekkelijk bescheiden kapitalen nodig voor het instandhouden van landbouwbedrijven en inrichtingen op het terrein van de nijverheid buitengewoon bemoeilijkt en het handelskapitaal, dat diende om de afnemers voldoende krediet te kunnen geven, uitgehold. Dientengevolge kwam vooral de sociale middengroep in het gedrang en werden de sociale tegenstellingen langzamerhand versterkt. De regionale economie is van de 16e eeuw tot de 18e eeuw voortdurend meer afhankelijk geworden van financieel draagkrachtige personen van buiten het gebied. Zij waren eigenaar van de grondstoffen en verhandelden zelf het eindproduct. Zij lieten alleen de bewerking van de grondstoffen in deze contreien plaats vinden en maakten gebruik van de werkkraft die hier in ruime mate aanwezig was, om hun zaken uit te breiden. Het door hen ingevoerde manufactuursysteem heeft wél de grondslag gelegd voor de grotere welvaart die in de volgende periode werd bereikt. In de tijd waarover wij nu spreken hebben de spanningen op de markt nog ge-

⁸⁵ Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging*, o.c., p. 97-114.

⁸⁶ Cfr. K. Polanyi, *The Great Transformation*, Boston 1957, p. 56-67 en C. B. Macpherson, *The political theory of possessive individualism: Hobbes to Locke*, Oxford 1979, p. 62-67 en 216-218.

leid tot een ontbreken van samenhang tussen de twee grote golfbewegingen. De prijzen hadden een heel ander verloop dan de productie en de consumptie in de regio. De prijzen stegen tot 1580, stagneerden daarna tot 1640 en daalden vervolgens regelmatig. Productie en consumptie vertoonden tot 1580 een veel langzamer opgaande beweging, gingen daarna zestig jaar door een diep dal en herstelden zich sedert 1640 langzaam. In het patroon van productie en consumptie worden tussen 1500 en 1740 vier omslagpunten aangetroffen. Zij voltrokken zich in de decaden 1500-1510, 1575-1585, 1630-1640 en 1730-1740. In de prijsbeweging mist men het omslagpunt rond 1580 min of meer. Het is er slechts flauwtjes vertegenwoordigd via een kortstondige teruggang in de graanprijzen, die van heel geringe omvang was. De buitengewoon felle economische crisis van 1580 heeft lange tijd verhinderd dat Zuid-Limburg na het wegvallen van een groot deel van de lokale markt een graan-exporterende streek kon worden. Pas het herstel na 1640 heeft in dit opzicht mogelijkheden geboden. Eerst na twee generaties tracht men aarzelend de aansluiting bij de internationale markt te hervinden. De geweldige verschillen tussen de zevenjarige en de twaalfjarige gemiddelden accentueren uitstekend de labiliteit, die tussen 1580 en 1640 heeft bestaan.

Omstreeks 1734 gingen de golfbewegingen van prijzen enerzijds en productie en consumptie anderzijds weer parallel lopen. De episode 1734-1790 vertoonde tal van kenmerken van een fase van proto-industrialisatie.⁸⁷ Tenminste van 1740 af is door het optreden van multipliereffecten de welvaart in de omgeving van Maastricht aanzienlijk gestegen. In sommige opzichten heeft de vooruitgang zelfs het karakter van exponentiële groei aangenomen. Dit is vooral bij de inkomens op het platteland het geval geweest. De kenmerken van deze situatie, die wij vaker in den brede hebben beschreven,⁸⁸ kunnen hier kort worden samengevat:

- De stedelijke economie werd uitgehoud. Handel en nijverheid verplaatsten zich naar het platteland. Subcentra worden niet alleen steeds belangrijker voor de productie, zij gaan ook een rol spelen bij de veranderingen in het consumptief patroon ten plattelande.
- De groei van de consumptie is sterk gestimuleerd door vernieuwingen in het distributiepatroon en vergroting van het besteedbaar inkomen.
- In de landbouw is de productie met 0,8% per jaar gestegen. Het brutoinkomen van de landbouwers steeg met het dubbele. Hun besteedbaar inkomen nam zelfs met 2,2% toe.

⁸⁷ F. L. Mendels, Proto-industrialisation: The first phase of the industrialisation process, *Journal of Economic History*, XXXII, 1972, p. 241-262.

⁸⁸ Jansen, Landbouw en economische golfbeweging, p. 114-127.

- De ruimtelijke verbreiding van de vooruitgang op het platteland gaf steeds minder problemen. Aanvankelijk heeft de vernieuwing zich vooral voorgedaan in het oude hertogdom Limburg. Vandaar is zij uitgewaaierd naar de omgeving van Maastricht. In het laatste kwart van de 18e eeuw werden ook de Limburgse Haspengouw en de Oostelijke Kempen er bij betrokken.

- In technologisch opzicht wordt de vernieuwing gekenmerkt door een groot aantal innovaties in de landbouw, de textielnijverheid en in een deel van de dienstverlening, met name in het distributiesysteem en het financieringswezen.

- De stijgende welvaart heeft ook gewichtige consequenties gehad voor het demografisch patroon. Het demografische evenwicht, waarbij geboorten en sterften nagenoeg aan elkaar gelijk waren, omdat elk geboorteoverschot na korte tijd gevolgd werd door een scherpe toename van de sterfte, werd gevolgd door een patroon, waarbij de invloed van crises op het demografisch patroon afnam. Er ontstaat een blijvend geboorteoverschot.

Een prijsbeweging, die gekenmerkt wordt door elkaar sterk opvolgende schommelingen van toenemende intensiteit past heel wel bij zo'n tijdvak van snel opeenvolgende, ingrijpende veranderingen. De steeds groeiende commercialisering van het economisch leven op het platteland heeft de streek gevoeliger gemaakt voor internationale prijschommelingen. Tegelijk bleek echter uit de relatief sterke fluctuaties van de prijzen in Maastricht ten opzichte van de andere steden in de Zuidelijke Nederlanden, dat nog geen einde was gekomen aan de beslotenheid van de regionale economie. Hoezeer innovaties ook het hoofdkenmerk hebben gevormd van de Limburgse samenleving in de 18e eeuw, een aantal elementen van de economische structuur uit de voorafgaande periode bleef bestaan. Dit geldt met name voor de omvangrijke consumptieve behoeften van het garnizoen, dat sinds 1718 wel kleiner was geworden, maar toch altijd nog de aanzienlijkste concentratie van militairen uit de Noordelijke Nederlanden vormde. Het eigen karakter van de regionale economie heeft de intensiteit van de crisis en hausses die zich in de streek voordeden versterkt en er een aantal lokale incidenten aan toegevoegd.

Klaarblijkelijk hebben van de drie lange golven die wij tot nu toe zowel in productie en consumptie als bij de prijzen ontdekt hebben er twee een opmerkelijke parallelliteit vertoont. Voor 1500 en na 1734 hebben productie en consumptie zich op dezelfde wijze ontwikkeld als de graanprijzen en hangen beide ontwikkelingen nauw samen. In de tussenliggende fase divergeren beide golfbewegingen. Dit geldt met name voor de honderdvijftig jaar tussen 1580 en 1730.

Het verklaren van deze divergentie is niet eenvoudig. Op de eerste plaats kan

men denken aan psychologische factoren. In de gewraakte tijd is een duidelijke invloed van bepaalde personen op de prijsontwikkeling merkbaar. Omstreeks 1550 zien sommige handelaren kans door middel van hoarding van graanvoorraden de prijzen in jaren, waarin tekorten dreigen, sterk op te drijven. Tot ongeveer 1650 hebben zij op deze wijze grote speculatiewinsten kunnen behalen. Daarna was het tengevolge van de algemene daling der prijzen niet meer mogelijk door het achterhouden van voorraden de prijzen op te drijven. Hun invloed op de prijsvorming verdween daarmee niet. De grote graanhandelaren gingen in de laatste decennia van de eeuw hun aandacht richten op de bevoorrading van de grote legers die voortdurend in de Zuidelijke Nederlanden rondtrokken. Daartoe kochten zij overal in ons onderzoekgebied broodgranen en hooi op, waardoor zij de prijzen en in sommige gevallen ook de productie opdreven. Zij gingen daarmee tot ongeveer 1710 door. Voor hen werden de speculatiewinsten slechts vervangen door oorlogswinsten.

Deze psychologische verklaring volstaat niet om het gesignaleerde verschijnsel van divergentie tussen productiegolf en prijsgolf te verklaren. De tijdvakken, waarin de grote handelaren hun invloed op de prijsbeweging uitoefenden, vallen niet samen met de episode, waarin de golfbewegingen tegengesteld zijn geweest. Bovendien is de activiteit van de speculanten meestal maar kortstondig werkzaam geweest. Het verschil tussen de twee golven is echter niet te herleiden tot een reeks incidenten. Het kan derhalve niet louter om een mentaliteitskwestie gaan.

Ook een ecologische verklaring is niet afdoende. Men kan de lange golf der prijzen niet herleiden tot het befaamde stabiele ecosysteem, waaraan Le Roy Ladurie en Bois in de laatste jaren zoveel aandacht hebben besteed.⁸⁹ De prijzen zouden zichzelf gebleven zijn, terwijl de lokale onzekerheden en onevenwichtigheden weerspiegeld werden in de sterke afwijkingen die de lokale productie ten opzichte van deze internationale ontwikkeling te zien hebben gegeven. Ook deze verklaring is ondeugdelijk. Het stabiele ecosysteem zou sinds ongeveer 1320 hebben bestaan.⁹⁰ Van dit moment af tot het midden van de 18e eeuw hebben zich twee volledige prijsgolven voorgedaan. Bovendien zijn in een theorie van een stabiel ecosysteem de golfbewegingen zelf moeilijk te verklaren. Waardoor zouden de omslagpunten veroorzaakt kunnen zijn?

Een derde mogelijkheid is, dat niet alle golfbewegingen tot elkaar te herleiden zijn. Het is denkbaar dat sommige golfbewegingen een heel ander verloop hebben dan andere. Zij zouden dan wel van verschillende aard moeten zijn. Het is denkbaar dat sommige golven van meer lokale aard zijn en andere meer

⁸⁹ Cfr. *Seventh International Congress of Economic History*, Edinburgh 1978, A Themes, p. 117 en G. Bois, *La Crise du féodalisme*, Paris 1976, p. 362-364.

⁹⁰ E. Le Roy Ladurie, *L'histoire immobile*, *Annales E.S.C.*, vol. 29, 1974, p. 673-693.

van internationale aard. Het is zelfs denkbaar dat sommige veranderingen die de golfbewegingen wezenlijk beïnvloed hebben, ingezet werden tijdens de opgaande fase of omstreeks het moment dat het bovenste omslagpunt van de golfbeweging bereikt werd, terwijl andere juist tijdens een langdurige neerwaartse beweging van de prijzen tot stand zijn gekomen. Zo kon de gunstige periode in de 16e eeuw, waarin de productie aanzienlijk steeg, samenvallen met een periode van stijgende prijzen, terwijl de ontwikkeling van het industrieel grootbedrijf in de 19e eeuw samen is gevallen met een periode van dalende prijzen. Omgekeerd schijnt de algemene economische malaise in West-Europa in de 14e eeuw zich te hebben afgespeeld in een periode met hoge graanprijzen, terwijl de zogenaamde crisis van de 17e eeuw samen viel met een tijdvak, waarin de prijzen stabiel waren of daalden. Voor een deel kan dit verschijnsel wellicht worden verklaard, omdat in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd de invoering van innovaties nogal eens gepaard ging met verplaatsing van bedrijven, waardoor allocatie- en substitutieproblemen werden opgeroepen. De technische ontwikkeling heeft bepaalde landstrekken in het bijzonder bevoordeeld of benadeeld, waardoor de ontwikkelingen er niet meer parallel liepen met de internationale ontwikkelingen. Zo dreef de mogelijkheid om waterkracht als energiebron te gaan gebruiken een belangrijk deel van de nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen naar de heuvelachtige streken in Oost-België, die daardoor minder te lijden hadden van de algemene malaise dan de oude industriezones in Vlaanderen. Ook de omvorming van de Maastrichtse economie van een productiecentrum naar een consumptiecentrum kort na 1580 door de inlegering van een groot garnizoen, gaf aan het economische leven in de omgeving van deze stad een eigen kenmerk.

Het is zelfs mogelijk dat sommige veranderingen uit zichzelf tot een ander soort golfbeweging aanleiding gegeven hebben dan andere. Met name zijn er enkele, zij het nog spaarzame, aanwijzingen dat sociale veranderingen een veel trager verloop hebben gehad dan economische. De sociale golfbeweging kan heel anders verlopen zijn dan de twee golfbewegingen die hiervoor beschreven zijn. Voorlopig kan deze hypothese nog slechts aan de hand van twee verschijnselen getoetst worden. Deze hebben betrekking op de inkomensontwikkeling van de verschillende maatschappelijke groeperingen en op de nuptialiteit.

Voor de beschrijving van de inkomensontwikkeling beperken wij ons tot een onderscheid tussen drie sociale lagen, zoals die vooral op het platteland tussen 1150 en 1800 zijn voorgekomen.⁹¹ De hoogste sociale groep is die der grond-

⁹¹ De hierna volgende beschouwingen zijn in hoofdzaak ontleend aan: J. C. G. M. Jansen, *Herren en Boeren in Limburg, 1150-1800*, Ms. Publicatie in voorbereiding.

bezitters, die sedert het midden der 12e eeuw deze gronden meestal niet meer zelf exploiteerden, maar deze hetzij in de vorm van grote hoeven, hetzij als losse percelen uitgaf aan pachters. Hun pacht ontvingen zij in natura. Daarnaast was er een middengroep, deels bestaande uit eigenerfde boeren die een hoeveelheid landbouwgrond bezaten die ruim voldoende was voor het onderhoud van hun gezin, deels uit kleine bezitters van grond, die door het bijpachten van losse percelen hun bedrijf tot een redelijk niveau konden opkrikken. Een ander deel van deze groep heeft bestaan uit personen die door zelfstandig uitgevoerde nevenactiviteiten in handel, ambacht en dienstverlening een soortgelijke mogelijkheid hadden op de markt te opereren. De onderste maatschappelijke groep heeft bestaan uit zeer kleine eigenerfde boeren, kleine pachters, handarbeiders en bescheiden ambachtslieden die slechts een marginaal inkomen verdienden. De economische ontwikkeling heeft er in de 15e en 16e eeuw toe geleid, dat het inkomen van de sociale bovenlaag ten plattelande voortdurend onder druk heeft gestaan. De dalende prijzen hebben overal in West-Europa de adel en de geestelijke instellingen grote moeilijkheden bezorgd. Vaak waren zij gedwongen naast hun inkomen uit grondbezit nog naar andere inkomstenbronnen om te zien.⁹² In Zuid-Limburg en de Haspengouw betekende dit een krachtige stijging van de pachtprizen. De financiële perikelen van de grondbezitters zijn echter niet beperkt gebleven tot dit tijdvak, waarin de prijzen daalden. De moeilijkheden zijn al in de 14e eeuw begonnen.⁹³ Vaak zijn zij doorgegaan tot diep in de 16e eeuw. Talrijke edellieden hebben in die jaren hun bezittingen met schulden moeten bezwaren of werden gedwongen tot verkoop over te gaan.⁹⁴ Intussen was door de afwenteling van de inkomensdaling middels pachtverhoging de druk verlegd naar de middengroep. De pachters moesten sedert de 15e eeuw steeds meer grond bewerken om de zware pachten te kunnen betalen en daarnaast voldoende over te houden voor het onderhoud van hun gezin. Dit heeft velen gedwongen het platteland te verlaten en hun heil in de steden te gaan zoeken.⁹⁵ In de 16e eeuw werden door de merkwaardige markt-oriëntatie in Zuid-Limburg - monetair was men afhankelijk van Luik, terwijl de graanprijzen de Antwerpse markt volgden - de eigenerfde boeren onder

⁹² M. M. Postan, *The Medieval economy and society. An economic history of Britain in the Middle Ages*, Harmondsworth 1975, p. 116-121.

⁹³ M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris 1931, t.I., p. 117-131.

⁹⁴ S.H.C. Archief Parochie Roggel, no. 1, register van oorkonden en H. O. J. H. Bauduin en J. C. G. M. Jansen, *Aspecten van de Limburgse landbouwgeschiedenis, S.S.E.G.L.*, XIV, 1969, p. 49.

⁹⁵ R. van Uytven, *Oudheid en Middeleeuwen, Economische geschiedenis van Nederland*, o.r.v. J. H. van Stuyvenberg, Groningen 1977, p. 21.

druk gezet. Tegelijk geraakte ook de traditionele verhouding tussen het dagloon van meesters en knechts op drift.⁹⁶ Deze moeilijkheden voor de midden-groepen zijn nog tot in de 17e eeuw voelbaar gebleven. Zelfs na 1668 verdwijnt nog een groot aantal zelfstandige middelgrote bedrijven, doordat de zich uitbreidende plattelandsnijverheid aan de bevolking mogelijkheden bood om sneller en frequenter te huwen zodat bedrijfssplitsingen noodzakelijk werden. Deze verschijnselen zijn niet uitsluitend in perioden van crisis voorgekomen.

Omstreeks het midden van de 17e eeuw werden de landarbeiders het kind van de rekening. Rond 1640 kwam een einde aan de jaarlijkse aanpassing van het dagloon van landarbeiders. Voortaan bestaat er geen samenhang meer tussen hun inkomen en het verloop van de prijzen van eerste levensbehoeften. Van 1740 af, dat wil zeggen vanaf het moment dat prijzen en productie snel begonnen te stijgen, werd hun positie nog wankeler. Tussen 1742 en 1784 was het gemiddeld reële inkomen, uitgedrukt in broodgranen van een landarbeider, nog slechts de helft van wat het in de daaraan voorafgaande 25 jaar was geweest. De krachtige groei van de plattelandsnijverheid heeft de positie van de keuters en het landloos proletariaat nog moeilijker gemaakt. Elke economische crisis werd op hun schouders afgewenteld. Terwijl de grote boeren bij mislukken van de oogst nog enig inkomen hadden en alleen hun niet direct noodzakelijke uitgaven hoefden uit te stellen, hadden de huishoudingen helemaal geen inkomsten meer. De bestellingen bleven uit, de plattelandsnijverheid kwam stil te liggen.⁹⁸ De verplaatsing van talrijke bedrijven, die voorheen op het platteland hadden gewerkt, naar de steden in het begin van de 19e eeuw verbeterde niets aan hun situatie. Integendeel, de half-agrarische, half-industriële bevolking van vele dorpen werd gedwongen naar de steden te verhuizen en daar op te gaan in de verpauperende massa's of dagelijks van hun woonplaatsen heen en weer te trekken naar de stedelijke agglomeraties. Het laatste had tot gevolg dat zij uiteindelijk hun agrarische activiteiten verwaarloosden. De sociale zekerheid die zij aan hun werk op het land ontleenden werd steeds minder.

Ook de verschuiving van de sociale spanningen naar de onderste laag van de bevolking valt geenszins samen met perioden waarin prijzen, productie of consumptie onder druk staan. Integendeel, de problemen voor het plattelandsproletariaat werden ernstiger naarmate de algemene welvaart steeg. De verschui-

⁹⁶ P. M. H. G. Offermans, *Arbeid en levensstandaard in Nijmegen omstreeks de reductie 1550-1600*, Zutphen 1971, p. 183-186.

⁹⁷ Cfr. R. Braun, *Industrialisierung und Volksleben*, Erlenbach - Zürich 1958.

⁹⁸ W. Abel, *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa. Versuch einer synopsis*, Hamburg 1974.

vingen die zich hebben voorgedaan in de spanningen tussen sociale groepen om een redelijk deel van het regionaal inkomen te verwerven, verliepen kennelijk veel langzamer dan de hiervoor beschreven economische golfbewegingen. De verschuiving van de druk van de ene groep naar de andere is ook niet aan een duidelijke periodisering gebonden. De moeilijkheden voor de ene sociale laag bleven nog geruime tijd voortbestaan, nadat een deel van de problemen al op de volgende groep was afgewenteld. De sociale veranderingen schijnen trager te zijn en van een andere orde dan de economische.

De verscheidenheid van economische en sociale golfbewegingen - of moet men hier van pendelbewegingen spreken, zoals Pareto?⁹⁹ - komt nog duidelijker tot uiting wanneer men zich bezint op de evolutie van enkele demografische verschijnselen op lange termijn. Daar heeft een heel bijzondere factor meegespeeld. Samenlevingen vertonen immers een grote vaardigheid gewoonten en gebruiken aan te passen aan gewijzigde omstandigheden. Telkens weer worden oude gebruiken en leefwijzen in veranderde omstandigheden gehandhaafd door er een andere zin aan te geven. Aanpassingsmoeilijkheden doen zich meestal maar korte tijd voor.¹⁰⁰ De maatschappelijke veranderingen manifesteren zich dan nauwelijks in kwantitatief opzicht, maar doen zich voor als beperkte verschuivingen van kwalitatieve aard.

Dit fenomeen heeft zich in heel sterke mate voorgedaan bij de kwestie van de huwelijksleeftijden. Hajnal heeft in zijn befaamde studie, die verscheen onder de titel 'European Marriage patterns in historical perspective' gewezen op het grote verschil tussen Oost- en West-Europa in percentage gehuwden en ongehuwden.¹⁰¹ Gedurende lange tijd huwden vrouwen in Oost-Europa bijna allen op jeugdige leeftijd, terwijl de huwelijksleeftijd voor vrouwen in West-Europa veel hoger lag. Ook het blijvend celibaat is in het westen veel meer voorgekomen. Dit verschijnsel heeft niet altijd bestaan. De oorsprong er van is met behulp van gegevens, die Herlihy¹⁰² over Toscane heeft gepubliceerd, gemakkelijk te achterhalen. Omstreeks 1425 werd in Florence en omgeving nog vrij vroeg getrouwd. Blijvend celibaat kwam buiten de steden, waar nogal wat religieuze instellingen gevestigd waren, nauwelijks voor. Korte tijd later blijkt er in Noord-Italië een verandering op te treden. Dit kan worden aangetoond door de index der nuptialiteit (Im), het percentage gehuwden onder de vrouwen van 15 tot 45 jaar te berekenen. Dit percentage is in Verona in 1425 en

⁹⁹ V. Pareto, *Traité de sociologie générale*, Genève 1968, § 2203 - § 2230.

¹⁰⁰ Braun, o.c., Hfd. I.

¹⁰¹ In: *Population and History*, ed. by D. V. Glass and D. E. C. Eversley, London 1965, p. 101-146.

¹⁰² D. Herlihy, Deaths, Marriages, Births and the Tuscan economy, *Population patterns in the past*, ed. by R. R. Lee, New York 1977, p. 135-164.

1502 voor twee inkomensklassen vastgesteld.¹⁰³ De laagste inkomensgroep heeft in 1425 aldaar een *Im* van 0.681, wat buitengewoon hoog is. De hoogste inkomensklasse kent op dat moment een nuptialiteit van 0.449. Het verschil tussen beide inkomensklassen is kennelijk ontstaan door de aanwezigheid van een groot aantal sexueel rijpe dienstboden in de huishoudens van de welvarenden. In de loop van de 15e eeuw is de nuptialiteit in alle sociale lagen sterk gedaald. Bij de minder welgestelden daalt *Im* met 18% naar 0.561 en bij de welvarenden met 30% naar 0.313. Overal is het aantal dienstboden sterk toegenomen. Bij de minst welgestelden van 0.1 naar 0.3 per huishouden, bij de gefortuneerden van 1.2 naar 3.7 per huishouden. De sterke toename van de dienstboden vormt de belangrijkste verklaring voor de veranderingen in *Im*. Door het toenemend aantal gediensligen neemt ook de omvang van de huishoudens aanzienlijk toe. Dit laatste verschijnsel wordt terzelfder tijd ook in diverse andere Italiaanse en Zuid-Duitse steden aangetroffen. Ook daar blijken de huwelijksleeftijden op te lopen.

De oplopende huwelijksleeftijd, het toegenomen celibaat en de dalende nuptialiteit hebben zich in deze streken steeds voorgedaan in perioden van stijgende welvaart. Met name loopt deze ontwikkeling parallel met de toename van het comfort bij de welgestelden. Er zijn aanwijzingen dat deze groei van het comfort pas in een betrekkelijk late fase van de sociale en economische opbloei van de steden is ontstaan, dat wil zeggen tijdens de fase der rijpheid.¹⁰⁴

Niet iedereen accepteerde de nieuwe huwelijksgewoonten terzelfder tijd. Hoewel de index der nuptialiteit binnen de huishoudens der welgestelden het eerst is gedaald, schijnen de rijken hun eigen dochters toch nog lang zeer vroeg te hebben laten huwen. Genealogische onderzoekingen hebben uitgewezen dat de adel lange tijd niet heeft meegedaan aan de gewoonte om laat te trouwen. De aanwezigheid van een groot aantal ongehuwde dienstboden in hun gezinnen - er waren minstens tweemaal zoveel vrouwelijke personeelsleden als eigen dochters - compenseerde de lage huwelijksleeftijden van de eigen kinderen echter ruimschoots. In Frankrijk heeft de adel zich zelfs tot in de 18e eeuw afkerig getoond van het algemeen gebruik om meisjes pas ver na hun twintigste jaar te laten trouwen.¹⁰⁵

Er is - dunkt mij - voor deze verschijnselen slechts één verklaring mogelijk: de toenemende welvaart en het groter leefcomfort maakten het voor minder wel-

¹⁰³ Cfr. D. Herlihy, *The population of Verona in the first century of Venetian rule, Renaissance Venice*, ed. by J. R. Hale, London 1973, p. 109.

¹⁰⁴ A. Tagliacferri, *L'economia Veronese secondo gli estimi dal 1409 al 1635*, Milano 1966.

¹⁰⁵ J. Houdaille, *La fécondité des mariages dans le quart nord-est de la France, Annales de Démographie Historique*, 1976, p. 319-340; T. H. Hollingworth, *A demographic study of British ducal families. Population Studies*, vol. XI, 1957, p. 4-26.

gestelde meisjes aantrekkelijk een aantal jaren in 'betrekking' te gaan en hun huwelijk uit te stellen. De sociale zekerheid van de dienstbode werd hoger gewaardeerd dan de onzekerheid van het eigen gezin met zijn vele zorgen en de zich spoedig aandienende kinderen. Alleen de welgestelden zelf hoefden voorlopig niet naar dit middel te grijpen. Zij gingen daartoe pas over op het moment dat het vermogensbestanddeel in hun inkomens sterk ging overwegen. Dergelijke inkomens konden vaak pas na de dood van de ouders overgedragen worden. Dit betekent dat de stijging van de huwelijksleeftijd ook een oplossing kan bieden voor heel andere sociale problemen dan het dienstbodenvraagstuk. Zulke verschuivingen in de motieven voor laat huwen hebben zich in Europa meermalen voorgedaan. Zij hebben er toe bijgedragen dat de hoge huwelijksleeftijd eeuwenlang een integraal onderdeel heeft uitgemaakt van het westers cultuurpatroon en dat dit fenomeen zelf een grote mate van resistentie tegen maatschappelijke veranderingen kreeg. De 17e en vroege 18e eeuw bieden de eerste voorbeelden van bevestiging van sociale fenomenen onder gewijzigde omstandigheden, althans voor wat betreft de nuptialiteit. De huwelijksleeftijden voor vrouwen bleven hoog, stegen hier en daar zelfs nog, zonder dat welvaart in het spel was. Integendeel, vanwege de toenemende armoede werden huwelijken uitgesteld totdat een eigen inkomstenbron voor het jonge paar verzekerd was. Vooral op het platteland wordt dit verschijnsel nogal eens aangetroffen.

In de 19e eeuw treedt een nieuwe wijziging in het motief om laat te huwen op. Vooral in godsdienstig traditionele gebieden, zoals Vlaanderen en de beide zuidelijke provincies van ons land, hangt de stijging of daling der huwelijksleeftijden nauw samen met de huwelijksvruchtbaarheid. Omstreeks 1850 maakt de huwelijksbeleving in Vlaanderen het mogelijk de vruchtbaarheid van de vrouw optimaal te benutten ($I_g = 0.973!$). Tegelijkertijd steeg het aantal blijvend celibataire naar recordhoogten (27%) en daalde de nuptialiteit naar een dieptepunt ($I_m = 0.350$). Laat huwen was het enige middel om de omvang van de bevolking in de hand te houden.¹⁰⁶ De sexualiteit werd verdrongen. Op het moment dat andere mogelijkheden tot beperking van geboorten ter beschikking stonden, ging men weer vroeger trouwen. In Frankrijk heeft zich dit fenomeen - al dan niet voorafgegaan door een ineenstorting van religieuze praktijken¹⁰⁷ - al in de vroege 19e eeuw gemanifesteerd. Daar blijkt de daling van de huwelijksleeftijden parallel te lopen met een stijging van de interval tussen twee geboorten, maar niet met een vorm van geboortebepaling, waarbij vrouwen boven 35 jaar zwangerschappen trachten te voorko-

¹⁰⁶ C. Vanderbroeke, Het huwelijks- en voortplantingspatroon in Vlaanderen en Brabant (17e-19e eeuw), *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, no. 5, 1977, p. 107-145.

¹⁰⁷ M. Vovelle, *Piété Baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, Paris 1973.

men.¹⁰⁸ Sedert het begin van de 20e eeuw stijgt de nuptialiteit in West-Europa snel. Op het moment dat velen financieel in staat zijn op jeugdige leeftijd te huwen en een huwelijk niet perse met veel kinderen gezegend wordt, eindigt een golfbeweging van zeer lange adem. Er komt een einde aan vier à vijf eeuwen met lage nuptialiteit in een klein deel van de wereld, waarbij de hoge huwelijksleeftijden herhaaldelijk door andere oorzaken tot stand zijn gekomen. De golfbeweging der huwelijksleeftijden is niet gemakkelijk in relatie te brengen met de andere golfbewegingen. De oorzaak daarvan is vooral van heuristische aard. Het ontbreken van demografisch bronnenmateriaal in eigen omgeving heeft ons gedwongen het verschijnsel op Europees niveau te analyseren. Het verschijnsel der stijgende huwelijksleeftijd heeft zich ogenschijnlijk het eerst voorgedaan in Noord-Italië in de 15e eeuw op een moment dat het economisch leven er een aanzienlijke opbloei heeft gekend en de bestedingen er in sterke mate op verbetering van het welzijn werden gericht.¹⁰⁹ Uiterlijk in de 16e eeuw is het ook in onze eigen omgeving opgetreden. Ook hier kan het samenhangen met een toenemende welvaart en een wijziging in het patroon der bestedingen. De overgang van het motief voor uitstel der huwelijken van sociale zekerheid naar economische haalbaarheid in de 17e eeuw kan verklaard worden uit onevenwichtigheden in economisch opzicht. Dit motief heeft vooral in Frankrijk gegolden, waar tijdens de tweede helft van de regeringsperiode van Lodewijk XIV het economisch klimaat weinig florissant is geweest en zich heftige monetaire crises hebben voorgedaan.

Beperking van het kindertal als motief voor uitstel van huwelijken is vooral manifest onder de Vlaamse boeren en arbeiders in het midden van de 19e eeuw en onder de lagere sociale groepen in Zuid-Nederland twee à drie decennia later. De boeren werden in die tijd zwaar getroffen door de neergang van de plattelandsnijverheid en het verlies van daaruit voortspruitende neveninkomsten. De arbeiders profiteerden nog maar in geringe mate van de groei van het nationaal inkomen ten gevolge van de industrialisatie, maar zij werden wel gedwongen meer aandacht aan de opvoeding van hun kinderen te besteden, omdat diezelfde industrialisatie een hoger opleidingsniveau vereiste. De vooruitgang van de technologie vereiste dat zoveel mogelijk mensen konden lezen en schrijven. De fluctuaties op korte termijn in de huwelijksleeftijden hangen in Vlaanderen in de 19e eeuw dan ook steeds nauwer samen met de conjunctuurbeweging in de nijverheid.

De sociale veranderingen die hier werden besproken, hebben zich kennelijk niet voorgedaan tijdens of kort vóór omslagpunten in de lange economische

¹⁰⁸ L. Henry, *Fecondité des mariages dans le quart sud-ouest de la France de 1720 à 1829, Annales E.S.C.*, 1972, p. 612-639 et p. 977-1023.

¹⁰⁹ R. S. Lopez, *The three stages of the Italian Renaissance*, Charlotteville 1970, p. 33-53.

golfbewegingen. Zij zijn geleidelijk opgetreden tijdens de opgaande en de neergaande fase. Zij zijn voortgevloeid uit de noodzaak de gevolgen van veranderende economische omstandigheden op te vangen en onaanvaardbare risico's te vermijden. Zij hebben geleid tot fundamentele wijzigingen in het cultuurpatroon. Na verloop van tijd werden de sociale vernieuwingen niet meer als tijdgebonden herkend. Zij gingen een eigen leven leiden en versterkten de algemene neiging om nieuwigheden in een bestaand sociaal systeem in te bouwen. Verdwijnen konden zulke fenomenen ogenschijnlijk pas als het cultuurpatroon ondergeschikt raakte aan een tendens om relatief zeer veel aandacht aan welzijn te besteden.

III. Conclusie

Wanneer we de verschillende hiervoor beschreven lange golven in hun onderlinge samenhang bekijken, blijkt dat de veranderingen in elk der golven autonoom verklaard kunnen worden en dat het verloop van de ene beweging niet noodzakelijkerwijze voert tot voorspelbare veranderingen in een andere beweging. Wel haken alle bewegingen op elkaar in. Zij zijn met elkaar verbonden, hoezeer ze ook in lengte en intensiteit verschillen. Het is echter twijfelachtig of men de onderlinge relatie zo sterk mag benadrukken als Pareto heeft gedaan. Hij heeft gemeend dat de golfbewegingen 'se déterminent réciproquement et forment des cycles de mutuelles dépendances'.¹¹⁰ Veeleer moet de verscheidenheid benadrukt worden. Iedere golfbeweging heeft reacties opgeroepen, die geleid hebben tot wezenlijke veranderingen in de samenleving. De veranderde omstandigheden hebben niet tot stabiliteit geleid, maar integendeel een nieuwe golfbeweging opgeroepen. Daardoor is telkens weer een sociaal-economische situatie ontstaan die niet te herleiden viel tot puur kwantitatieve veranderingen. Tezamen weerspiegelen de diverse lange golfbewegingen in de opeenvolgende fasen kwalitatieve veranderingen. Dit betekent dat de opmerkingen van Braudel, die van mening is dat lange termijnbewegingen voornamelijk van structurele aard zijn, moeten worden onderschreven.¹¹¹ Voordat nader kan worden ingegaan op aard en oorzaken der golfbewegingen is het nodig de kenmerken van de in ons onderzoek naar voren gekomen lange golven nog eens samen te vatten. Zij zijn in het voorgaande nog niet duidelijk in hun onderlinge samenhang naar voren gekomen.

Bij het vaststellen van de kenmerken van de diverse golfbewegingen moet rekening worden gehouden met tenminste drie belangrijke elementen, die de

¹¹⁰ V. Pareto, *Traité de sociologie générale*, Genève 1968, § 2338, p. 1552-1553; cfr. J. Freund, *Vilfredo Pareto*, Paris 1974, p. 132.

¹¹¹ Zie hiervoor p. 15.

grondslag van de sociale transformatie schijnen te hebben gevormd. Reeds Pareto heeft drie kenmerken van dit veranderingsproces opgesomd.¹¹² Hij noemde als zodanig:

- snelle groei van de welvaart;
- ongelijke verdeling van de welvaart;
- overheersing van ondernemers en arbeiders over de groep met vaste inkomens en over de militaire klasse.

Pareto ontleende zijn kenmerken van sociale transformatie voornamelijk aan een beschrijving van de opgaande fase van de lange golf. Hier zijn de kenmerken mede ontleend aan de neergaande fase. Het is mogelijk dat daarom de hieronder beschreven kenmerken niet samenvallen met die welke Pareto beschreef. Het is ook mogelijk dat er nog meer kenmerken zijn, die in het beperkte onderzoek, dat ik hier heb kunnen instellen, niet tevoorschijn zijn gekomen. De elementen die wij wel kennen, kunnen in het kort als volgt omschreven worden:

1. De doelstellingen van het economisch beleid en het economisch handelen veranderen. In elk der golven hebben andere economische en sociale objectieven een rol gespeeld. In de late Middeleeuwen was het beleid van de overheden vooral gericht op gelijkmatige verdeling van kansen. Middels gildebepalingen, wijsdommen, meerjarige pachtovereenkomsten en beheersing van de markten werd geprobeerd de scherpe kanten van het economisch proces af te slijpen en een zoveel mogelijke gelijkmatigheid in productie en prijzen tot stand te brengen. Van de 16e eeuw af werden de eigendomsrechten veel meer tot gelding gebracht. Eigendom werd een vrijbrief om eigen inzichten in de bedrijfsvoering te laten gelden. In de 18e eeuw werd de idee gelanceerd, dat elke economie gebaseerd was op schaarste. De behoefte aan goederen zou altijd groter zijn dan het aanbod. Bewust doorgevoerde beperkingen zijn zinloos.

2. De sociale repercussies van de economische ontwikkeling manifesteren zich in de diverse golfbewegingen op andere wijze. Zij zijn hier ontleend aan de inkomensverschuivingen. Op zichzelf was het zinvol geweest daarbij ook verschijnselen uit de sfeer van de sociale repressie te betrekken. Over dit aspect heb ik voor de beginfase van de derde golf vroeger uitvoerig gesproken.¹¹³ Helaas is het onderzoek niet zover gevorderd dat ook iets over repressieverschijnselen in de 1e en 2e periode kon worden opgemerkt. Wel kon dit gedaan worden over het streven naar sociale zekerheid.

¹¹² S. E. Finer, *Vilfredo Pareto, Sociological Writings*, Oxford 1966, p. 70.

¹¹³ Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging*, o.c., p. 200-205.

Aanvankelijk is gestreefd naar een pyramidale sociale stratificatie. Al in de late Middeleeuwen zijn de grootgrondbezitters het slachtoffer geworden van de omvangrijke regulerende sociale taak, die zij in dit stelsel op zich genomen hadden. Het evenwicht dat werd nagestreefd in de graanproductie en in het aanbod op de graanmarkt heeft geleid tot een uitholling van de inkomens van de hoogste sociale groep in de 15e en 16e eeuw. Geleidelijk kon door allerlei maatregelen de druk worden afgewenteld op de sociale middengroep, bestaande uit kleine eigenerfde boeren, pachters, handelaren en zelfstandigen in de nijverheid. Gedurende een kleine twee eeuwen (midden 16e - begin 18e eeuw) had deze sociale laag het heel moeilijk. Omstreeks 1640 begonnen zij pogingen aan te wenden hun moeilijkheden naar beneden af te wentelen. In toenemende mate werden nu keuters, landarbeiders, thuiswerkers en personeel in handel en nijverheid de meest bedreigde groep. De moeilijkheden voor de laagstbetaalden duurden nog in de 19e eeuw voort.¹¹⁴ De afwenteling naar beneden hing steeds samen met een streven naar sociale zekerheid bij de groep die eerder in de problemen was geraakt.

3. De interregionale verschuivingen. Daaronder wordt verstaan de verschuiving van het economisch zwaartepunt van de ene regio naar de andere. Zij nam lange tijd de vorm aan van een geleidelijke afzondering van Zuid-Limburg van andere regiones en leidde tot problemen rond allocatie en tot substitutie. Pas in de 18e eeuw is een nieuwe relatie met verre markten ontstaan. De moeilijkheden die zijn voortgevloeid uit de invloed die verschillende vreemde markten hebben uitgeoefend op de prijsvorming en de waardeverschuivingen van de lokale munt, kunnen ook tot dit facet gerekend worden. Dit alles leidt tot de volgende kenschetsing van de diverse lange golven:

a. Golf van \pm 1320-1500

- Prijs- en productiegolven hangen nauw samen. De golven zijn flauw.
- Primaire sector (landbouw) overheerst de regionale economie.
- Het ecosysteem is eenduidig. Exogene invloeden als weersgesteldheid, gezondheidsproblemen en oorlogen spelen een grote rol.
- De markt is van beperkte betekenis. Dientengevolge worden de ontwikkelingen in beperkte mate bepaald door allocatie- en substitutievervalsingen. Het oorspronkelijk overwicht van Vlaanderen in de Zuidelijke Nederlanden verschuift langzaam naar Brabant. In Luik en Limburg ontwikkelt zich plattelandsnijverheid.
- De sociale repercussies op het vlak van de inkomensverdeling leiden tot hevi-

¹¹⁴ Dit probleemveld is meer diepgaand onderzocht in een studie van schrijver dezes getiteld *Heren en Boeren in Limburg 1150-1800*, die elders zal worden gepubliceerd.

ge spanningen, omdat in de 15e eeuw de plattelandsadel en de kerkelijke instellingen een groot deel van hun inkomen verliezen. Zij trachten hun statusverlies te compenseren door hun aandeel van de opbrengsten in de landbouw op te voeren.

b. Golf van 1500-1740

- Prijs- en productiegolven lopen slechts tot \pm 1580 parallel. Mede door de komst van grote garnizoenen verandert de economie in Maastricht van een productie- naar een consumptie-economie. De wijziging in economische doelstellingen komt daardoor extra markant naar voren. De prijsgolf is duidelijk S-vormig, wat wijst op verzadigingsverschijnselen.

- De betekenis van de secundaire sector (nijverheid) wordt in de laatste fase van deze periode groter. Dit geldt met name voor het platteland.

- De stabilisering van de inkomens bevordert de dienstverlening, vooral de handel. Deze is echter nauwelijks gebonden aan een vaste locatie.

- Tengevolge van het voorgaande zijn er veel allocatieproblemen en substitutieverschijnselen. Het overwicht in de landbouw is van Waalssprekende naar Vlaamssprekende gebieden verschoven. De groeiende invloed van Brabant leidt tot afhankelijkheid van meerdere marktgebieden (Antwerpen voor de graanvoorziening, Luik voor de geldverzorging). Zuid-Limburg sluit zich in de 17e eeuw in economisch opzicht sterk af van de rest van de Nederlanden. Handel en nijverheid verplaatsen zich geleidelijk naar het platteland.

- Tengevolge van het voorgaande wordt het economisch leven ingewikkelder. Er ontstaat meer ruimte voor basisinnovaties. De innovaties zijn vooral van organisatorisch-institutionele aard. Zij bestaan onder andere in wijzigingen van de bedrijfsorganisatie, het consumptiepatroon en het distributiesysteem. Dit versterkt weer de substitutieverschijnselen. In de landbouw worden ook technische innovaties doorgevoerd.

- Het ecosysteem verandert langzaam. De gevolgen van de oorlogen worden minder negatief. Het wordt mogelijk oorlogswinsten te behalen. De epidemieën worden minder heftig. De pest verdwijnt na 1660. Klimatologische invloeden hebben in de 17e eeuw slechts een beperkte invloed.¹¹⁵

- De rol van de markt neemt toe. Overall, ook in de landbouw, tekent zich een commercialisering van de bedrijvigheid af.

- De sociale repercuussies bestaan voor een deel in het accentueren van sociale zekerheid. Zo worden huwelijken uitgesteld zolang het leven als dienstbode aangenamer is en streven diegenen die invloed uit kunnen oefenen op de prijs-

¹¹⁵ M. P. Gutmann, *War and rural life in the early modern low countries*, Assen 1980, p. 238-239 en 312.

vorming naar een vaster inkomen. Voor een ander deel blijken de sociale repercussies uit de wijziging van de inkomensverdeling. De inkomensproblemen worden steeds verder naar beneden afgewenteld. In deze fase zijn de moeilijkheden vooral voelbaar voor de sociale middengroep. Van 1640 af kwamen ook de landarbeiders onder druk.

c. Golf van 1740-1914

- De diverse golfbewegingen vertonen een eigen karakter. De productie is slechts in beperkte mate afhankelijk van de prijzen.
- De schaarste-economie leidt tot tal van wijzigingen in het productiepakket. In de textielnijverheid hebben zich tussen 1770 en 1815 talrijke innovaties voorgedaan met betrekking tot de allocatie van de bedrijven, de bedrijfsorganisatie, de productiewijze, de financiering van productie en afzet, de aard van de producten, de afzet en de vraag naar bepaalde soorten textiel alsmede op de investeringen in vaste activa.
- De markt beheerst de economie in toenemende mate.
- De grenzen tussen primaire, secundaire en tertiaire sector vervagen. In zeer veel gezinnen worden agrarische activiteiten gecombineerd met vormen van huisnijverheid. Veel welgestelden hebben naast een landbouwbedrijf een brouwerij of jeneverstokerij. In de 19e eeuw ontstaat weer specialisatie.
- Economische groei komt in vrijwel alle sectoren en vrijwel alle regioes voor. Allocatieproblemen manifesteren zich in de late 18e eeuw via snelle verplaatsing van bedrijvigheid naar het platteland en in de 19e eeuw door concentratie van bedrijvigheid in de steden.
- Het ecosysteem speelt een steeds geringere rol. Exogene negatieve invloeden op de economische ontwikkeling worden grotendeels overwonnen.
- De sociale repercussies bestaan onder andere in afwenteling van inkomensproblemen op de meest kansarme groepen en versterking van de sociale positie door uitstel van huwelijken totdat zij economisch verantwoord zijn en vaststaat dat het kindertal beperkt zal blijven.
- De golfbeweging heeft de neiging sterker te worden en tamelijk heftige fluctuaties van betrekkelijk korte duur te vertonen. De gevolgen van de intercycli worden heviger gevoeld.
- De schaarste-economie wordt in hoge mate beheerst door rationele overwegingen.

Deze summier schets van de aard en de intensiteit van golfbewegingen maakt het mogelijk ook iets meer te zeggen over de oorzaken van de golfbeweging zelf. Wij hebben gezien dat in ieder geval veranderingen in economische doelstellingen, wijzigingen in de sociale repercussies van economisch gedrag

en interregionale, c.q. internationale verschuivingen een grote rol spelen in de golfbeweging op lange termijn. Elk van deze factoren manifesteert zich op een wijze, die een nieuwe golfbeweging uitlokt. De stimulansen voor het maatschappelijk leven en de kwade kansen voor het welzijn van grote groepen mensen, die deze golfbewegingen met zich mee bracht, leidden op hun beurt weer tot ingrijpende veranderingen in de economische structuur, waardoor een nieuwe golfbeweging inzette. Ogenscheinlijk gaat het hier om bewuste keuzen, om rationeel gedrag. Dat schijnt vooral het geval te zijn bij de verandering in economische doelstellingen en bij de afwenteling van de sociale problemen, maar ook de interregionale verschuivingen zijn tot stand gekomen op grond van gemotiveerde beslissingen van ondernemers. Zij hebben bewust hun bedrijven naar het lage-lonen-paradijs op het platteland overgebracht. Voorzover rationele beslissingen aan de basis van deze sociaal-economische veranderingen hebben gelegen, kan aan de hand van de theorieën van Schumpeter en zijn volgelingen worden verklaard, waarom dit soort veranderingen golfbewegingen heeft veroorzaakt.

Wat zijn de consequenties van bewuste keuzen voor bepaalde doelstellingen, de daaruit voortvloeiende sociale repercussies en de confrontatie met andere economieën? Wijziging in economische doelstellingen heeft telkens weer geleid tot het ontstaan van verzadigingsverschijnselen. Vóór 1500 werd de totstandkoming van een sociaal evenwicht nagestreefd, maar de vraag kon niet worden beheerst, omdat de sterfte tengevolge van de epidemieën en de oorlogen heftige schommelingen vertoonde. Een sterke daling van de vraag werd niet automatisch gevolgd door productiebeperkingen. Na 1500 konden verzadigingsverschijnselen zich veel gemakkelijker voordoen, omdat tengevolge van het streven naar beheersing van de inkomens en vanwege de commercialisering van de landbouw het aantal aanbieders op de markt toenam. In een schaarste-economie doen verzadigingsverschijnselen zich zeer regelmatig voor, omdat elk additioneel aanbod ook zijn eigen vraag oproept, hetgeen telkens weer leidt tot overschatting van de marktmogelijkheden. Hier blijkt al dat het economisch proces niet volstrekt rationeel verloopt. De ondernemer kan slechts reageren op een situatie die zich heeft voorgedaan, hij kan niet voorzien hoe de marktomstandigheden op een later tijdstip zullen zijn. Zijn rationalisme is gebaseerd op ex ante overwegingen en op verwachtingen, waarvan hij niet weet of zij verwerkelijk zullen worden. Daarom overdrijft hij naar twee kanten, eerst door te veel te willen, daarna door te veel voorzichtigheid ten toon te spreiden. Dit laatste proces verloopt als volgt:

Het optreden van verzadigingsverschijnselen leidt er toe dat ondernemers maatregelen gaan treffen om de risico's verbonden aan overspanning te vermijden en om de gevolgen van hun eigen dalend inkomen op te vangen. Zij

streven dan naar meer zekerheid. Dit streven heeft des te meer effect in de samenleving, zodra ook niet-ondernemers hun kans grijpen om hun sociale positie te versterken. Ook zij gaan zekerheid stellen boven de ongewisheid van het traditionele leefpatroon. Dit leidt tot ingrijpende sociale veranderingen. In het geval van de stijgende huwelijksleeftijden heeft dat geleid tot vermindering van de bevolkingstoename en dientengevolge tot daling van de vraag naar goederen en versterking van de verzadigingsverschijnselen. Vaak leidt de toename van de sociale zekerheid tot blijvende verhoging van de kosten van levensonderhoud. In de hierboven besproken situatie, waarin een stijging van het comfort, mogelijk geworden door een vrij snelle economische groei, aan minder welgestelde jonge vrouwen de kans bood relatief prettig te leven als dienstbode en aan hun meesteressen hun inspanningen te verminderen, blijkt dit duidelijk. De eenmaal bereikte aangename positie wordt niet losgelaten als de economische moeilijkheden toenemen. De kosten van het comfortabele leven verslechteren de concurrentiepositie ten opzichte van gebieden die nog niet zover zijn ontwikkeld. Iets dergelijks heeft in Zuid-Limburg in de 17e eeuw plaats gevonden, toen Maastricht een consumentenstad werd. De handhaving van een redelijk economisch en sociaal niveau vereiste dat de stedelingen meehielpen de kosten te dragen van de nieuwe economische structuur, voornamelijk bestaande in de financiering van de kosten van inlegering van een groot garnizoen. Daardoor is de concurrentiepositie van de stad ondermijnd en kreeg het platteland gelegenheid de rol van de stad over te nemen. De toevloed van goedkoper geproduceerde goederen van elders veroorzaakte, dat het verzadigingspunt eerder werd bereikt dan oorspronkelijk het geval zou zijn geweest, waardoor de golfbewegingen sneller en heviger werden. De tendens om een eenmaal bereikte sociale positie kost wat kost te handhaven versterkt de neiging tot min of meer irrationeel gedrag.

Het blijkt derhalve dat aan de rationaliteit van participanten in het economisch leven enge grenzen zijn gesteld. Die grenzen komen allereerst tot uitdrukking bij de beschouwing van hun eigen gedragingen. De deelnemers aan het economisch proces handelen op grond van gebrekkig inzicht in de ontwikkelingen doordat zij alleen het verleden en niet de toekomst kennen. Bovendien zijn zij niet bereid hun leefwijze voldoende aan te passen. Het probleem ligt echter dieper. Er zijn economische ontwikkelingen, die noch door individuen, noch door sociale groepen, noch door staatsapparaten beheerst kunnen worden. Dit verschijnsel is op markante wijze tot uitdrukking gekomen bij een onderzoek naar de betrekkingen tussen grootgrondbezitters enerzijds en pachters en kleine boeren anderzijds in Limburg van de hoge Middeleeuwen tot het einde van de Nieuwe Tijd. Daarbij is gebleken dat institutionele belemmeringen gemakkelijk overwonnen konden worden en dat de dorpsgemeen-

schappen er meestal in slaagden de gevolgen op te vangen van de sociale bedreigingen, waaraan het individu bloot stond. Algemene economische ontwikkelingen bleken echter niet beheersbaar. De inkomensverhoudingen ten plattelande zijn bij voortduring gewijzigd ten gevolge van conjuncturele schommelingen, chronisch gebrek aan kapitaal en de ontwikkeling der plattelandsnijverheid. Heren en boeren bleken door gezamenlijk optrekken in staat hun eigen erf schoon te houden, zij hadden geen verweer tegen de gevolgen van algemeen sociaal-economische ontwikkelingen.¹¹⁶ Gebleken is dat de sociale veranderingen vooral zijn uitgelokt door dit ontbreken van invloed op macro-economische schommelingen.

Voor de derde keer blijkt dat rationeel gedrag van diegenen, die het economisch proces tot stand brengen, niet voldoende verklaring kan geven voor het verschijnsel der economische golfbeweging. Het ex ante handelen van ondernemers heeft tot verzadiging geleid; de sterke neiging tot behoud van sociale posities, tot het afwentelen van moeilijkheden en de onmogelijkheid persoonlijk of middels bestaande instituties de veranderingen van algemene aard te beheersen, leidde tot uitholling van de concurrentiepositie en tot het optreden van vormen van reallocatie en substitutie. Schumpeter heeft slechts een deel van de verklaring gegeven. Hetzelfde geldt wel voor Pareto, die de golfbeweging juist trachtte te verklaren uit de gevolgen van irrationeel gedrag.¹¹⁷ In werkelijkheid werken rationeel gedrag, irrationele overwegingen en gebrek aan beïnvloedingsmogelijkheid op elkaar in. Het rationele gedrag leidt soms tot overschatting van de mogelijkheden van de markt en daardoor tot onverantwoorde versnelling van de groei en in andere omstandigheden tot onderschatting der mogelijkheden en daarmee tot te grote beperkingen. Het irrationele streven naar behoud van maatschappelijke posities en verwerving van sociale zekerheid heeft meerdere gevolgen, die een golfbeweging uitlokken. Deze tendens leidt tot verandering in sociale mentaliteit. In fasen met aanzienlijke groei tracht men risico's te vermijden. Dan geldt bijvoorbeeld het argument van de Engelse literator Johnson, volgens wie 'Lands are fitter for daughters than trade'. Rijk geworden handelaren worden bang, dat een vroege of onverwachte dood van de leider van het handelshuis de nabestaanden voor onoplosbare problemen zal plaatsen. Zij kopen grond om zeker te zijn van blijvende inkomsten en bevorderen daardoor een renteniersmentaliteit. In perioden van dalende inkomsten zal daarentegen het economisch individualisme toenemen, doordat ieder probeert zijn moeilijkheden af te wentelen op een ander. Toenemend individualisme bevordert speculatie en ondernemers-

¹¹⁶ Zie noot 114.

¹¹⁷ Finer, Vilfredo Pareto, o.c., p. 14.

zin. Het maakt de samenleving rijp voor het nemen van risico's en het invoeren van innovaties. Zodra deze doorwerken en er weer een nieuwe opwaartse beweging ontstaat, proberen diegenen die een achterstand opgelopen hebben deze in te halen. Er ontstaan sociale spanningen, die soms een revolutionair karakter krijgen en in andere gevallen leiden tot het zoeken van een gezamenlijke oplossing van de problemen.

Zoiets heeft in de twaalfde eeuw geleid tot een min of meer geleide economie van feodale aard en in de zestiende eeuw tot een gedragspatroon, waarbij middels late huwelijken de bevolkingsgroei werd afgeremd. Dit soort collectief handelen remt op langere termijn de groeikansen van de economie weer af en dwingt weer tot een nieuwe verandering in mentaliteit. De onmogelijkheid om het sociaal-economisch proces te beheersen schijnt vooral te hebben geleid tot verschuivingen van ruimtelijke aard. Zulke moeilijkheden manifesteren zich in heel aanzienlijke mate op monetair vlak. Van 1250 tot 1680 hebben de lokale munten vaak een aanzienlijk disagio gedaan ten opzichte van de internationaal gangbare muntsoorten. Dit disagio kon oplopen tot 15%. De zware extra last die daarmee op de handel werd gelegd, heeft zowel bijgedragen tot het vertrek van handelaren en bedrijven naar andere steden als geleid tot verplaatsing van vormen van bedrijvigheid naar het platteland. Op die wijze zijn economische moeilijkheden regelmatig geaccentueerd. De intensiteit en de duur van golfbewegingen is er door bevorderd.

Verzadiging, streven naar sociale zekerheid en interregionale of internationale concurrentie hadden de neiging in elkaar te grijpen en fluctuaties te veroorzaken. Naarmate de fluctuaties heviger werden en zich met kortere tussenpozen voordeden, was het steeds meer nodig het beleid te richten op vermindering van risico's. Wijziging van economische doelstellingen, verweer tegen de gevolgen van de inkomensverschuivingen en bestrijding van de concurrentie leidden tot een politiek die wij met de term afgrendeling zouden willen aanduiden. Men sloot de deur voor de gevolgen van de schommelingen. Economische, sociaal-psychologische, markttechnische en beleidsmatige motieven streden om de voorrang bij het zoeken naar nieuwe wegen, waarbij het streven is gericht op het zich afsluiten voor de onevenwichtigheden die van buitenaf in de eigen economie dreigen binnen te dringen. De regionalisatie van de Zuid-Limburgse economie schreed steeds verder voort, zolang de monetaire verhoudingen niet waren gestabiliseerd.

In de hier beschreven zichzelf versterkende golfbewegingen zijn nu ook de kenmerken van de omslagpunten gemakkelijk aan te geven. Tijdens een opgaande fase wordt steeds nadrukkelijker gestreefd naar sociale veranderingen. Zodra deze sociale vernieuwingen tot stand zijn gekomen, blijken zij al snel zoveel extra kosten met zich mee te brengen, dat de opgaande fase omslaat in

een neergaande. In een baisse ontstaan openingen voor nieuwe economische initiatieven; de investeringen nemen toe. Er wordt geprobeerd om met eenmalige investeringen een blijvend hoog rendement te bereiken en door kostendaling betere concurrentieverhoudingen te bereiken. In zo'n periode doen zich technologische veranderingen en innovaties in marktorganisatie en distributie voor, die weer kunnen leiden tot herstel van de economische groei. Naar het schijnt, zijn het niet de sensationele vondsten die de nieuwe boom veroorzaken, maar vooral de kleine aanpassingen die overal tot stand gebracht worden en een multipliereffect veroorzaken. De neergaande beweging wordt niet door een schokeffect overwonnen, maar door een geleidelijke evolutie. De curven zijn vaak S-vormig. De snelle teruggang uit de periode na de omslag wordt langzaam omgebogen, zoals een forse groei ook langzaam wegebt en ombuigt in de richting van een steeds snellere teruggang. Soms kunnen exogene factoren - oorlogen, epidemieën en dergelijke - zo'n langzame verandering enorm versnellen. Zij wekken dan de indruk een hele economie in korte tijd op zijn kop te zetten. Dergelijke exogene factoren blijken in werkelijkheid slechts in een betrekkelijk beperkt gebied te hebben gewerkt. Elders verloopt dezelfde golfbeweging weer S-vormig. Voor de bepaling van het bovenste omslagpunt schijnt vooral naar sociale omstandigheden, voor de bepaling van het onderste omslagpunt vooral naar de economische mentaliteit gekeken te moeten worden.

Dit alles betekent niet dat een lange termijn economische politiek onmogelijk wordt. Integendeel, de golfbewegingen zijn mede het gevolg van keuzen die in het verleden zijn gedaan om aan moeilijkheden die verband hielden met een vroegere sociaal-economische situatie een eind te maken. Steeds zal men in het oog dienen te houden, dat lange termijnbewegingen niet van kwantitatieve aard zijn en zich niet mechanisch voordoen in de vorm van een regelmatige openvolging van meer of minder gunstige perioden. De golven ontstaan doordat de verzadigingsverschijnselen, de onevenwichtige inkomensontwikkeling en de betrekkingen met andere economieën elkaars consequenties versterken. Onevenwichtige keuzen in dit opzicht geven aan de golfbeweging een extra dimensie, ook al zijn zij niet de enige oorzaak van de golven. Zij kunnen niet verhinderen dat na verloop van tijd de bakens opnieuw verzet moeten worden. Er zijn geen sociaal-economische dogma's. Zowel in de keuze van doelstellingen in het economisch beleid als van de te voeren inkomenspolitiek als ook op het stuk van de internationale sociaal-economische samenwerking zal regelmatige vernieuwing nodig zijn. Deze dient echter niet overhaast te gebeuren, noch onsamenhangend, maar op grond van een gedegen studie van de kwalitatieve veranderingen in het sociaal-economisch leven en extrapolatie van haar resultaten. Een serieuze lange termijn economische politiek zal pas

gestalte kunnen krijgen, indien men economisch historici, opgeleid om ontwikkelingen van lange termijn te bestuderen en kwalitatieve analyses te maken, meer bij de beleidsvoorbereidingen betreft.

BEDRIJFSGESCHIEDENIS HENRI DE BEAUMONT'S
METAALINDUSTRIE N.V. MAASTRICHT, 1883 - 1973

Inleiding

De opkomst van de industrie in onze moderne samenleving had meermalen zulk een onstuimig verloop, dat het moeilijk valt de verschillende aspecten te onderscheiden, die in dat proces een rol hebben gespeeld. Tot de voornaamste grondslag van de industrialisering in de 19e eeuw behoorde de vernieuwing in de technische uitrusting van de bedrijven. Terwijl men thans koortsachtig zoekt, hoe dat innovatieproces kan worden aangezwengeld, waren er momenten in de geschiedenis, dat een stroom van technische vindingen tot stand kwam. Dit vormde de basis van een reeks kettingreacties, die één en hetzelfde doel beoogden, namelijk door het inschakelen van de machine de arbeid meer te laten renderen.

Zodra die stelling eenmaal was bewezen, leidde dit voorbeeld tot navolging. De traditionele handmatige vervaardiging werd vervangen door machinale productiemethoden, door stoomkracht aangedreven. Die vernieuwing van de techniek schiep gunstige voorwaarden voor een goedkopere en kwalitatief verbeterde productie, van welke voordelen steeds weer andere sectoren profiteerden. In heel de nijverheid werden telkens weer anderen aangezet om van die vernieuwingen gebruik te maken om in het maatschappelijk bestel te kunnen overleven. In de Nederlanden was dit met name het geval in Maastricht, waar een vroegtijdige industrialisering plaats vond en waar stormachtige ontwikkelingen zich in de periode 1830 - 1880 voltrokken.

Een belangrijke rol in die industrialisering was weggelegd voor de metaalindustrie, die tot de leidende sectoren behoorde, hoewel deze bedrijfstak in Maastricht niet diezelfde voorhoedefunctie vervulde. Hier deed de moderne metaalnijverheid eerst in de jaren na 1840 haar intrede, toen naast de traditionele grofsmederijen enige andere metaalbedrijven werden opgericht: een spijkerfabriek, twee ijzergieterijen, een wapenfabriek en een speldenfabriek. In de volgende decennia kon deze bedrijfstak zich doorzetten en uitbreiden. De producten van de Maastrichtse metaalindustrie konden de toets der kritiek doorstaan. De vakkundigheid nam toe evenals het aantal arbeiders. Nieuwe ijzergieterijen kwamen in bedrijf; een tweede spijkerfabriek werd opgericht; over opdrachten hadden deze industrieën niet te klagen.

Binnen het perspectief van de nieuwe tijdgeest, van de opkomst van de industrie en het veranderend karakter van Maastricht moet het optreden worden beoordeeld van de familie De Beaumont, die zich eerst in de 19e eeuw in Maastricht vestigde, maar er in slaagde een belangrijke bijdrage te leveren aan de economische transformatie, die in die stad voor de deur stond. Boordevol plannen en initiatieven en gezegend met een gezonde werklust hebben zij met name op industrieel en commercieel terrein hun sporen achtergelaten. De eerste De Beaumont, die in Maastricht opdook, was een Zuidnederlandse officier: kapitein Pierre François Joseph de Beaumont, die op 2 februari 1782 in Ath in Henegouwen was geboren, in 1803 in Franse krijgsdienst was getreden en na de nederlaag van Napoleon in Nederlandse krijgsdienst overging. Jarenlang was hij in Limburg gelegerd, voornamelijk in Venlo en sedert 1823 in Maastricht, waar hij na zijn pensionering in 1840 zijn laatste dagen sleet. Zijn afstammelingen verdienen nader onze aandacht.

Zijn zoon Charles Gabriel Alexander de Beaumont was op 3 september 1818 in Venlo geboren, maar ontving zijn opleiding in Maastricht. Aanvankelijk was hij werkzaam als boekhouder op de spijkerfabriek van Thomas Regout en Lambriex, die in 1834 een grote uitbreiding had gekregen. In 1839 keerde daar echter het getij, omdat de Belgische producten weer op de Nederlandse markt werden toegelaten. Waarschijnlijk was het daarom een verstandig besluit van de jonge Charles de Beaumont toen hij na zijn huwelijk in 1839 bij zijn schoonvader Henri Maïelle introk. Deze had in de Maastrichter Brugstraat 31 een zaak in ijzerwaren en huishoudelijke artikelen, genaamd 'In de gouden zon'. Het is niet meer na te gaan of deze zaak een uitgang had aan de kant van de Maastrichter Smedenstraat en of daar een smederij was gelegen. Dit is niet helemaal uitgesloten, aangezien Henri Maïelle van oorsprong handelaar in spijkers was. Verder wil de mondelinge overlevering, dat aan de zaak een kachelsmederij was verbonden.

De zaken ontwikkelden zich voorspoedig, zodat een uitbreiding voor de hand lag. In 1853 had de familie De Beaumont-Maïelle een fraai winkelpand in de Grote Staat betrokken. (Het was hetzelfde pand, het huidige nr. 7, destijds genaamd 'In de (nieuwe) zon', dat in 1906 voor de prijs van f 33.500,— werd verkocht aan Vroom & Dreesmann te Arnhem.) Hier kwam de firma eerst goed tot haar recht. Samen met de koopman en geldschietser J. L. Schrijnemaakkers als stille vennoot was Charles de Beaumont in 1844 een vennootschap begonnen 'tot den handel in Engelsch aardewerk en porcelein, cristal en glaswerk, verlakte goederen, lampen en soortgelijke zaken' zoals de oprichtings-

Briefhoofden van het bedrijf afk. uit het archief van notaris Haffmans te Hel-
den (coll. SHC).

akte het omschreef. Die breed opgezette handel kon hij in de Grote Staat gaan
uitbouwen. Daar had hij een nieuwigheid geopend, die opzien baarde, toen hij
er een ‘bazar général de l’industrie domestique’ opende, die de naam kreeg
‘au Palais de Cristal’. Die naam was een actuele toespeling op het Crystall Pa-
lace in Londen, een reusachtige tentoonstellingshal van glas en gietijzer, die
daar ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling van 1851 als grote beziens-
waardigheid was geopend. De naam had natuurlijk ook betrekking op de ver-

koop van kristal en glas naast de huishoudelijke producten en ijzerwaren, waarin vroeger al werd gehandeld.

Door een gelukkig toeval kon over deze firma nog een spoor worden ontdekt in de archieven van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Uit een aantal rekeningen van het bedrijf (afkomstig uit het archief van notaris Haffmans) wordt duidelijk hoe het assortiment was samengesteld.

De bazar in de Grote Staat was een grote trekpleister. Het uitgebreide assortiment was iets nieuws: huishoudelijke artikelen van allerlei aard, quincaillerie de ménage, galanterieën, glaswerk, kachels, lampen, gereedschappen enz. Het was het aangewezen adres voor de ambachtsman zowel als voor de huisvrouw. Enkele artikelen werden zelf vervaardigd. Het pand had een achteruitgang die uitkwam Achter het Vleeshuis. Hier was een smederij gevestigd en werden ijzerwaren op bestelling geleverd. Het is waarschijnlijk in dit bescheiden atelier, dat de drie zoons hun eerste commerciële ervaringen hebben opgedaan. Charles de Beaumont heeft de vennootschap voortgezet tot 1866, toen deze door het overlijden van J. L. Schrijnemakers werd ontbonden. De zaak bleef bestaan, maar werd vanaf dat moment gevoerd door twee ongehuwde dochters. Charles de Beaumont is op 21 mei 1877 overleden. Het echtpaar De Beaumont-Maïelle mag men als de grondleggers van de Maastrichtse tak van de familie beschouwen. Drie zoons hebben de traditie voortgezet met hun activiteiten, die zo merkwaardig pasten in het economisch patroon van het nieuwe Maastricht.

Edouard F. H. J. de Beaumont (geboren in 1841) trad aanvankelijk als oudste zoon volledig in de voetsporen van zijn vader. Hij begon zijn carrière als handelaar in ijzerwaren en had een zaak in de Bredestraat. Zijn naam werd op slag beroemd na de uitvinding van het naar hem genoemde geweer. Het is een voorbeeld van een uitvinding in klassieke zin, een technische verbetering dank zij de experimenten in de ouderlijke werkplaats. Het octrooirecht op deze uitvinding heeft hem geen windeieren gelegd en hem in de wapenindustrie doen belanden. Overigens is de poging van Maastricht om Luik op dat terrein te evenaren, niet op succes uitgelopen. De geweerfabriek van Petrus Regout werd al spoedig door 's Rijks Geweerwinkels overgenomen, die de ateliers op hun beurt overdeden aan P. Stevens. Edouard de Beaumont ging op 18 oktober 1880 een contract aan met Leonard Soleil te Luik in verband met de overname van de geweerfabriek Stevens. Maar ook aan dit tweetal was het niet vergund deze industrie tot bloei te brengen.¹

André J. H. de Beaumont, de tweede zoon (geboren in 1849), heeft zich vooral op de handel toegelegd. Hij begon een agentuur en commissiehandel in de Sporenstraat en werkte daar een aantal jaren samen met zijn jongere broer Henri. Zij legden zich vooral toe op de handel in kachels en kleinmetaal. In 1883 ging André voor eigen rekening verder en wist hij de import- en exporthandel uit te breiden. Ook bezat hij enige tijd een ijzersmederij in de Kapoenstraat. Later verhuisde hij met zijn zaak naar de Wilhelminasingel. Hij was onder meer agent van het Belgische bedrijf Fonderies Bruxelloises. In 1913 werd zijn zaak omgezet in de Firma André de Beaumont & Co.

Henri J. H. de Beaumont (geboren in 1856) was de derde zoon, die in 1883 zelfstandig zijn weg ging, toen hij een eigen bedrijf begon, waarvan wij de lotgevallen nog zullen volgen. Van alle familiebedrijven heeft deze onderneming zich het langst kunnen handhaven.

Hoewel de perspectieven voor de Maastrichtse metaalbedrijven in het algemeen vrij gunstig leken, waren op den duur de fundamenten toch te zwak om zich in de internationale wedijver te kunnen handhaven. Na de beëindiging van de Frans-Duitse oorlog in 1870 werd de concurrentie steeds moeilijker, omdat België, Frankrijk en Duitsland door beschermende rechten hun industrieën in een voorkeurspositie brachten. Met des te meer energie werd de binnenlandse markt bewerkt. Zo hadden in 1866 enkele Maastrichtse bedrij-

¹ De geschiedenis van de wapenfabricage te Maastricht is lange tijd onderbelicht gebleven, maar heeft onlangs meer aandacht gekregen. Verwezen zij hier naar Drs E. P. M. Ramakers, De invoering van de achterlaadgeweren bij de Nederlandse infanterie, in *Medelingen van de Sectie Krijgsgeschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Landmacht*, deel 2, 1e en 2e afl., 's-Gravenhage 1979. Uit de literatuur is gebleken welke moeilijkheden de geweerfabriek moest overwinnen en waarom deze geen lang leven beschoren kon zijn.

ven belangrijke orders weten te verwerven voor de bouw van de Moerdijkbrug. De ijzergieterij De Eerens, de constructiewerkplaats Gebr. Doppler en de ijzergieterij Van Oppen, hadden een werkverband gesloten tot het uitvoeren van deze opdracht. Toen de firmant Martin de Eerens uittrad, werd Edouard de Beaumont als compaño in de ijzergieterij Van Oppen opgenomen.

In de jaren tachtig beleefde de Maastrichtse metaalindustrie als gevolg van de dalende conjunctuur een zware terugval. De wapenfabriek van De Beaumont en Soleil ging het slecht, maar zij kon dit voorlopig achter een mooie façade verbergen. Het bedrijf ontving het predikaat Koninklijk en tooide zich met de fraaie naam 'Manufacture Royale d'Armes de Guerre'. Het bestond uit twee onderdelen: de assemblage had plaats in de ateliers in de St. Antoniusstraat; de geweerlopen werden vervaardigd in de lopenfabriek in het Jekerdal. Een regeringsopdracht tot het ombouwen van De Beaumont- in Vitali-repeteer-geweren hield de productie nog enigszins gaande. Het contract met Soleil werd echter op 15 januari 1890 ontbonden, hetgeen het einde betekende van de geweerfabriek.

De nog bestaande spijkerfabriek voorheen Thomas Regout leed een kwijnend bestaan. De spijkerfabriek van Coenegracht en Polis moest in 1885 zelfs sluiten. De ijzergieterijen waren de enige, die nog lonend konden produceren, aangezien er grote behoefte bestond aan gegoten ijzer. De ijzergieterij Van Oppen-De Beaumont kon echter nauwelijks profiteren van de situatie omdat het een technisch achtergebleven bedrijf was, waar geen massaproductie plaats vond. Hier wreekte zich het feit, dat men zich niet op de machinebouw had toegelegd, waarvan later enige ondernemingen profiteerden. Toen E. de Beaumont in 1896 overleed, hadden de meeste van zijn plannen weinig blijvend effect opgeleverd. Rond 1890 had hij nog een handel in hout en bouwmaterialen opgezet met magazijnen in Maastricht en Heerlen, die na zijn dood werd voortgezet door M. Lambriex-De Beaumont. Zijn zoon Hyacinth J. de Beaumont koos een ander bestaan: hij nam een bestaande wijnhandel over en erfde van zijn vader de wapenhandel en de verkoop van ammunitie en springstoffen. Tenslotte was de industriële traditie alleen nog vertegenwoordigd door Henri de Beaumont's Metaalindustrie.

De eerste experimentele jaren 1883-1911

Op 6 december 1883 begon Henri Joseph Hubert de Beaumont een grossierderij in ijzerwaren en kachels. Nieuw was deze bedrijfsvestiging eigenlijk niet;

het nieuwe bestond alleen uit het feit, dat hij nu voor eigen rekening begon. Maar in ander opzicht was het duidelijk een mijlpaal, omdat de zaak ruimtelijk nieuw moest worden opgezet. Daartoe had hij het pand St. Pieterstraat 17 aangekocht benevens enige woningen in de Begijnenstraat, die aan het eerste pand grensden. Het huis aan de Pieterstraat werd verbouwd tot woonhuis, terwijl de grote tuin bij dit huis en de aangrenzende panden aan de Begijnenstraat werden verbouwd tot magazijnen en werkruimte. Het begin was overigens uiterst bescheiden. Als handelszaak kon hij met weinig personeel volstaan. Zijn belangrijkste hulp was zijn vrouw: Eugenie Marie Leonie Joffroy, geboren te Maastricht op 27 november 1858. Verder werd één werknemer in dienst genomen, die als voerman fungeerde. Dit was de jonge Henri Veenhof, die het bedrijf zijn leven lang trouw bleef en als chef van de expeditie in 1933 tegelijk met de fabriek zijn vijftigjarig jubileum vierde.

De eerste zes jaren na de oprichting bleef Henri de Beaumont uitsluitend handelsonderneming met een beperkt assortiment. Vanwege het financiële risico was het verstandig zich tot enige lucratieve producten te beperken, hetgeen een keuze veronderstelde op grond van een fragmentarisch inzicht in de markt. In dit opzicht deed Henri de Beaumont een gelukkige greep. Behalve de verhandelde kachels en brandkasten waren er twee producten, die toppers zijn gebleven: ijzeren ledikanten en geldkisten. Het is dan ook niet zo merkwaardig, dat men op den duur besloot de vervaardiging van deze artikelen zelf ter hand te gaan nemen, toen zich daartoe een gelegenheid voordeed.

De ledikanten werden aanvankelijk betrokken van de Firma Van Liefde uit Herstal, een familiebedrijf, dat op dat moment werd gevoerd door twee schoonbroers, de heren Van Liefde en Parent. Nu bleken deze zwagers niet zo goed met elkaar overweg te kunnen, hetgeen uiteraard niet van voordeel was voor hun bedrijf. Op zekere dag kwam één van de eigenaren, de heer M. Parent, naar Maastricht en deed Henri de Beaumont het voorstel bij hem in dienst te treden om daar de fabrikage van ledikanten te gaan beginnen. Dit voorstel werd aanvaard en zo begon de jonge handelsonderneming al spoedig van karakter te veranderen. Men schakelde op de productie over, wat toen nog niet zo'n ingrijpende beslissing was. Er werd een smidsvuur met aambeeld aangeschaft, enige werkbanken met schroeven, een handboormachine, een ijzerknipmachine en men kon gaan draaien. De bewerkingen van de materialen gebeurden nog met werktuigen, die met de hand in beweging werden gebracht. De mechanisatie kwam eerst later.

Men wilde zich niet beperken tot de fabrikage van ledikanten en zocht ook andere producten om het bedrijf een bredere basis te geven. Op 2 november 1892 nam men de productie van balansen ter hand, maar hierbij werd minder succes geboekt, zodat deze afdeling in 1902 weer werd opgeheven. De bereid-

heid was aanwezig om als productie-onderneming verder te gaan, aangezien men daartoe de technische mogelijkheden bezat. Aan die omschakeling is nog een vermakelijke herinnering verbonden, namelijk het feit, dat het achtjarig zoontje van de eigenaar bij die gelegenheid een ijzeren hoepel cadeau kreeg, in eigen bedrijf vervaardigd. Nabestellingen van vriendjes bleven niet uit, maar dit was toch niet de weg om de nagestreefde productieverbreding te bereiken. Opnieuw kwam het toeval te hulp.

Tot de verhandelde producten behoorden al jaren de bekende stalen geldkisten, die uit Frankrijk werden geïmporteerd. De fabrikant, Mr Dumont-Wammix, had voortdurend te kampen met een gebrek aan bedrijfskapitaal en dacht er over de productie te zijner tijd te beëindigen. Op zekere dag deed hij Henri de Beaumont het voorstel om tegen vergoeding van een zeker bedrag hem de fabricage van geldkisten voor Nederland over te doen en de benodigde speciale machines daartoe ter beschikking te stellen. Dit voorstel kwam op een gelukkig moment en werd geaccepteerd. Als gevolg van deze transactie werd op 15 februari 1893 met de vervaardiging van stalen geldkisten begonnen. Deze uitbreiding leidde niet alleen tot een betere bezetting van de bedrijfsmiddelen, maar ook tot een vergroting van de technische know-how. Zo werden ten behoeve van deze fabricage enige speciale machines aangeschaft, onder meer om op de blank geslepen en gepolijste geldkisten kringen en figuren aan te brengen. Deze machine van Franse makelij bleef tot het einde toe in gebruik. Twee nieuwe machines van hetzelfde type werden in eigen bedrijf bijgebouwd. Zij bleven eveneens in productie, aangezien de afwerking van de geldkisten zich onveranderd wist te handhaven. Henri de Beaumont beschikte nu sinds 1893 over twee sterke producten, die aan het bedrijf duurzaamheid gaven.

Helaas zijn niet meer bijzonderheden over deze periode bewaard gebleven. Door het verloren gaan van het bedrijfsarchief uit de beginjaren laten de gebeurtenissen zich moeilijk reconstrueren. Maar met behulp van de omschrijvingen in het patentregister is het mogelijk op enige punten toch nog wat aanvullingen te verschaffen. Wat betreft de personeelsbezetting kunnen wij uit het patent van 1888 aflezen, dat nog slechts één voerman in dienst was. In het afgegeven patent van 10 juni 1890 (nr. 238) staat Henri de Beaumont omschreven als 'koopman reizende in het belang van zijn beroep; een karreman met één paard, grofsmid met vijf werklieden'. Op 6 september 1892 volgde onder nr. 2554 een patent met de vermelding: 'fabrikant van ijzeren meubelen, een boor-, frais- en eene snijmachine, door gas bewogen'. Op 16 maart 1893 luidde onder nr. 3554 het patent: 'fabrikant van ijzeren meubelen met 24 werklieden en 3 boormachines, reeds met 14 werklieden en 2 boormachines gepatenteerd'. Er zat dus groei in het bedrijf.

Wat de technische uitrusting betreft, was het belangrijkste feit de omschakeling van handkracht op motorkracht in 1890. Na de aanschaffing van een gasmotor van 2 pk werden de machines, die toen in gebruik waren, op mechanische drijfkracht omgeschakeld. De Franse machines voor de geldkistenvervaardiging, die door middel van een handwiel in beweging werden gezet, werden in Maastricht op motorkracht omgebouwd. Door al die veranderingen waren op den duur de bedrijfsruimten niet meer toereikend en een nieuwe behuizing was gewenst. Door een externe aanleiding werd dit besluit verhaast. In maart 1892 onderging de fabriek een zware tegenslag, toen als gevolg van de overstroming van de Jeker het hele gebouw onder water liep. In de fabriek in de St. Pieterstraat stond een laag slijk van 50 cm. hoogte, terwijl het woonhuis en het kantoor door een laag van 25 cm. waren bedekt. De productie kwam helemaal stil te liggen en het duurde geruime tijd, voordat de gevolgen waren overwonnen. Dit bespoedigde de beslissing een ander pand te betrekken, dat men in 1894 vond in de Brusselsestraat, waar een geliquideerde behangselpapierfabriek werd aangekocht (het huidige nummer 10). Hier vond men een ruimte van 18 are groot met drie verdiepingen. Op 18 mei 1894 werd de productie naar dit pand overgebracht.

In 1895 werd Henri de Beaumont ernstig ziek. Met een maagkwaal werd hij in het (toen juist gereedgekomen) ziekenhuis Calvariënberg opgenomen, waar de befaamde chirurg Dr L. Th. van Kleef tot een operatie overging, die zo goed lukte, dat hij weer enigszins hersteld naar huis kon terugkeren. Hoe gezien hij was bij zijn personeel bleek bij zijn terugkomst, toen spontaan een feest werd aangericht om dit feit te vieren. Een foto, waarop 124 personen staan afgebeeld, herinnert hier nog aan, evenals het onderschrift, dat gewag maakt van de sympathie, die de stichter van het bedrijf genoot. Helaas zette het herstel niet door en kwam Henri de Beaumont op 11 maart 1896 te overlijden. Zijn vroegtijdige dood op veertigjarige leeftijd maakte een grote indruk. Het heeft de levenskracht van het bedrijf echter niet kunnen breken. Zijn echtgenote, die vanaf het begin zo nauw met hem in het bedrijf had samengewerkt, stond nu voor de taak het jonge en groeiende bedrijf voort te zetten. Met bewonderenswaardige inzet en bekwaamheid heeft zij zich van deze taak gekweten. De ontwikkeling van de onderneming ging ongestoord verder. Het overlijden van Henri de Beaumont gunt ons een momentopname in de financiële situatie van het bedrijf vanwege de memorie van successie, die bij die gelegenheid moest worden opgemaakt. Daaruit kunnen wij een verkorte balans van dat ogenblik samenstellen.

ACTIVA

Liquide middelen	<i>f</i>	2.537,70
Debiteuren	<i>f</i>	6.910,49
Roerende goederen (inventaris, meubelen, werktuigen, handelsvoorraad)	<i>f</i>	29.005,94
Onroerende goederen (huis, fabriek, erf en tuin Brusselsestraat)	<i>f</i>	30.000,00
		<hr/>
	<i>f</i>	68.454,23

PASSIVA

Handelsschulden (op korte termijn)	<i>f</i>	12.577,88
Crediteuren	<i>f</i>	22.367,98
Huisschulden	<i>f</i>	525,47
Vermogen	<i>f</i>	32.982,90
		<hr/>
	<i>f</i>	68.454,23

Enige technische gegevens dienen hier nog ter aanvulling. In de fabriek aan de Brusselsestraat werden de machines aangedreven door een gasmotor van 10 pk, die al spoedig werd vervangen door een gasmotor met een capaciteit van 15 pk. Dit was een zuiggasmotor, die de transmissies aandreef, die de werktuigen in beweging zetten. Deze gasaandrijving was goedkoper dan de aanschaf van een stoomwerktuig. Over de grondstoffen kan het volgende worden medegedeeld: de grondstoffen voor de productie van de ledikanten bestonden uit dun band, platijzer en rondijzer; voor de geldkisten uit breed bandijzer. Dit kwam voornamelijk uit het gebied van Luik, waar veel kleine walswerken waren gelegen. Onderdelen, benodigd voor de constructie, kwamen van gespecialiseerde fabrieken in België en Duitsland, die b.v. klinknagels, gegoten wielletjes, smeedbaar gietijzer enz. leverden. In de lijst van de grondstoffenleveranciers komt men de volgende namen tegen: Société de Grivegnée, J. L. H. Smits & Co., Amsterdam, Fonderie St. Joseph, Couvin, Marchal frères, Henry, Eschweiler Eisenwalzwerk, Th. Wupperman, Schlebusch, Thijssen & Cie, Mülheim enz. Voor de lakkerij werden producten gebruikt, die men zelf vervaardigde door het mengen en malen van verpoeder met vernis. De ledikanten werden aanvankelijk met de kwast bewerkt, daarna kwam de methode in gebruik de ledikanten in een verfbad te dompelen. In 1903 had met deze methode een ernstig ongeval plaats. In een van de lakdompelbaden op de derde

verdieping deed zich een ontploffing met brand voor, hetgeen aan één personeelslid het leven heeft gekost en een gedeelte van de fabriek in de as legde. Daarna schakelde men op de oude methode terug en werden de artikelen weer met de kwast gelakt. De producten werden na het lakken in de gasoven op hogere temperatuur gedroogd. Bij de heropbouw van de fabriek werd besloten de grossierderij, die men naast de fabricage-afdeling had aangehouden, op te heffen. Alle krachten werden nu geconcentreerd op de productie.

In de jaren rond de eeuwwisseling werden de zaken in het algemeen voortgezet zoals die onder leiding van Henri de Beaumont begonnen waren. Het echtpaar De Beaumont-Joffroy had drie kinderen, waaronder één zoon (Charles Gabriel Alexander de Beaumont, geboren te Maastricht 27 november 1881), die voorbestemd was de leiding over te nemen. Na zijn studies aan het Jezuietencollege te Sittard kwam hij op 1 september 1899 in de zaak, waar hij alle rangen doorliep om de praktische werkwijze helemaal onder de knie te krijgen. Geleidelijk werden hem door zijn moeder steeds meer taken overgedragen. Een belangrijke periode brak aan in 1910, toen een nieuwe rechtsvorm voor de onderneming werd gekozen en een nieuwe fabriek ontworpen. Op dat ogenblik kwam het familiebedrijf voor een nieuwe krachtproef te staan.

Op 16 juli 1910 werd de firma omgezet in een N.V. onder de naam N.V. Henri de Beaumont's Fabriek van IJzeren Meubelen. Er werden driehonderd aandelen uitgegeven à f 250,— nominaal, waarvan aan Mevrouw E. M. L. de Beaumont-Joffroy 220 aandelen toekwamen. Tot directeuren werden benoemd Mevr. E. M. L. de Beaumont-Joffroy en haar zoon Ch. G. A. de Beaumont. E. M. M. H. Hollman Jr en Mr Fernand Tripels te Maastricht werden tot commissarissen benoemd. Een van de eerste zaken die de N.V. te behandelen kreeg, was de overplaatsing van het bedrijf aan de Brusselsestraat naar het nieuwe fabriekscomplex.

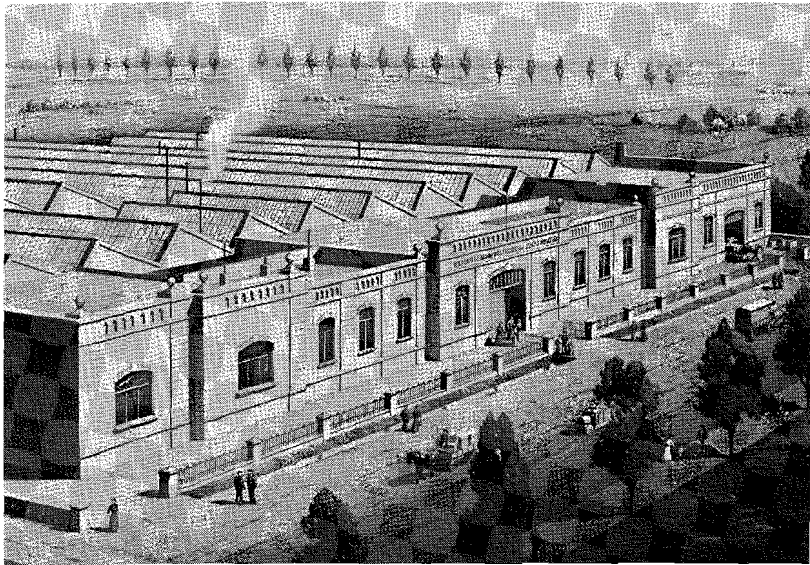
Het bedrijf aan de Meerssenerweg 1911-1970

De grote uitbreiding van het bedrijf had plaats buiten de oude vestingmuren op het grondgebied van wat toen nog tot de gemeente Meerssen behoorde. In maart 1911 had men van de familie Stevens aan de Meerssenerweg een terrein gekocht, groot 10.000 m². Hier werd de nieuwe fabriek gebouwd, niet meer in verdiepingen, maar in laagbouw met een uitgestrektheid van 5.500 m². Later werd nog een reserveterrein bijgekocht ter grootte van 12.000 m², hetgeen van een vooruitziende blik getuigde, omdat in 1916 al de

gieterij belangrijk moest worden uitgebreid. Tengevolge van de nieuwbouw kon het bedrijf zijn vleugels verder uitslaan. De behoefte aan metaalwaren, smeedijzeren producten en artikelen uit blik en vertind ijzer was nog steeds enorm. In technisch opzicht had de continentale industrie de Engelse voor­sprong ingehaald. De voortschrijdende mechanisatie had een nieuw tijdperk ingeluid, van welke betekenis de N.V. Henri de Beaumont zeer wel doordron­gen was. De nieuwe vestiging lag bovendien gunstig voor de aanvoer van grondstoffen en de afzet van de producten en beloofde een niet onbelangrijk transportkostenvoordeel boven de ligging in de binnenstad.

Het betrekken van de nieuwe fabriek werd tevens aanleiding op een andere energiebron over te schakelen. Oorspronkelijk ging men van de gedachte uit weer een gasmotor met transmissies te plaatsen. Dit deelde men dan ook de directeur van de Stroomverkoop Mij., de heer J. G. Bellaer Spruyt mede, toen die op bezoek kwam om de voordelen van elektrische aandrijving aan te prijzen. Hij stelde toen voor bij elke machine een electromotor te plaatsen (de zg. Einzelantrieb). Bij de verdere onderhandelingen deed hij een aantrekkelijk voorstel, waarvan de N.V. gretig gebruik heeft gemaakt. Zo werden uiteindelijk 36 electromotoren door de Heemaf in het bedrijf geïnstalleerd. Voor de Stroomverkoop Mij. vormde dit een enorme reclame, omdat daarmee de N.V. Henri de Beaumont het eerste bedrijf in Maastricht was, dat een electro­motor per machine had. Met het systeem als zodanig heeft het bedrijf gunstige ervaringen opgedaan, echter niet met de tarievenpolitiek.

Aanvankelijk lag het niet in de bedoeling om zelf gietwerk te gaan vervaardigen. Maar tijdens de eerste wereldoorlog kwam men op die beslissing terug. In 1916 werd een gieterij in gebruik genomen om lopende opdrachten voor de Maastrichtse bedrijven te kunnen uitvoeren, waaraan op dat moment grote behoefte bestond. In 1918 werd deze gieterij uitgebreid van 800 tot 5000 kilo­gram per uur. Sinds dat jaar werden de ledikanten in eigen bedrijf gegoten. Dank zij deze capaciteitsvergroting kon tevens een breder productie-assor­timent gerealiseerd worden. Sindsdien werden strijkijzers, kachelroosters en vele andere artikelen vervaardigd, die gemakkelijk afzet vonden. Met de ver­vaardiging van machinewerk volgens model voor de industrie en met de leve­ring van kleine metaalwaren was men min of meer een nieuwe richting ingeslagen. De vakkundigheid was in eigen bedrijf aanwezig om dat programma uit te voeren. Men heeft alleen de gelegenheid verzuimd de verkoopmarkt systematisch voor die afzet te bewerken, zodat men in hoofdzaak van inciden­tele bestellingen afhankelijk bleef, ook na de invoering in 1918 van een twee­de smeltoven. Vanaf dat moment kon de behoefte van de markt beter worden gepeild, hetgeen met name tot uiting kwam in de gewijzigde fabricage van de ledikanten. Waren tot dan toe meestal spijl- en krulledikanten vervaardigd,

Fabriekspand aan de Meerssenerweg. Tekening, ca. 1917, (coll. SHC).

waarvan de verbindingen gesmeed moesten worden, nu ging men er toe over om de verbindingen van de buizen tot stand te brengen door er knoppen omheen te gieten, het systeem van de zg. Engelse ledikanten. Ook de verbinding van het matras met de kopstukken werd op grond van de exportbehoefte gewijzigd.

De jaren tussen 1910 en 1920 brachten uiteindelijk zoveel veranderingen mede, dat Mevrouw E. de Beaumont-Joffroy de tijd gekomen achtte de leiding volledig aan haar zoon over te dragen. Op 4 september 1920 legde zij haar functie neer, nadat zij 37 jaar lang in het bedrijf werkzaam was geweest en de zaak mee had helpen opbouwen. Het kwam haar volledig toe van een welverdiende rust te gaan genieten, maar helaas heeft zij niet lang van deze rust kunnen profiteren. Op 21 juni 1925 is zij overleden. Het moet haar voldoening hebben gegeven nog te kunnen beleven, welke expansie het bedrijf had doorgebracht en welke gunstige vooruitzichten aanwezig waren.

Omstreeks deze jaren werd de commerciële basis van de onderneming belangrijk verbreed door een joint venture met de handelsonderneming Fiducia te Utrecht. Met dankbaarheid denkt men nog terug aan het eerste contact met de heer J. G. Winkel, die in 1922 de N.V. Fiducia had opgericht, gespecialiseerd in het leveren van meubilair aan ziekenhuizen, inrichtingen, kloosters enz. Besloten werd gezamenlijk op de markt te gaan opereren, hetgeen van

meet af aan succesvol verliep. In samenwerking met Winkel werden allerlei nieuwe producten op de markt gebracht. Het gevolg van deze samenwerking was, dat practisch alle meubilair voor ziekenhuizen (met uitzondering van operatietafels en instrumentenkasten) in productie kon worden genomen. Deze gelukkige samenwerking leidde er toe, dat de omzet van het bedrijf zich gunstig bleef ontwikkelen en veel ziekenhuizen en inrichtingen in de loop van de jaren op de beproefde artikelenserie van de N.V. Henri de Beaumont zijn overgeschakeld.

Deze ontwikkeling had met name in de crisisjaren een gunstig effect, aangezien de productiespecialisatie (vooral gericht op ziekenhuisinrichtingen en verzorgingshuizen) minder conjunctuurgevoelig bleek te zijn, zodat de geldomzetten minder werden aangetast dan gevreesd. Het nieuwe assortiment kwam nu ook in de naam tot uiting, toen in 1934 de onderneming kwam te heten N.V. Henri de Beaumont's Metaalindustrie. Charles de Beaumont leidde met vaste hand het bedrijf door de moeilijke crisisjaren heen en toonde zich meermalen een bekwaam ondernemer, die wist in te spelen op de mogelijkheden van zijn tijd. Een staaltje van zijn weerbaarheid en van zijn flexibiliteit mag blijken uit het volgende voorval. Toen het bedrijf in 1925 onenigheid kreeg met het Gemeentelijk Electriciteitsbedrijf over de hoogte van de stroomtarieven, besloot hij zelf stroom te gaan opwekken. Een dieselmotor van 35 pk en een generator werden aangeschaft, waarmee de fabriek over een eigen elektrische centrale beschikte. Na enige jaren was de beschikbare capaciteit echter door de vele uitbreidingen te klein geworden. Door de bemoeiingen van de P.L.E.M. kreeg het bedrijf op dat moment van de gemeente weer een voordeliger tarief, zodat besloten werd op het gemeentelijk net terug te schakelen. De centrale bleef echter intact en diende voor de stroomopwekking tijdens de speruren, zij het dat dan niet alle machines konden draaien. Deze gang van zaken illustreert de economische manier, waarop de zaken werden aangepakt en hoe de kosten in de hand werden gehouden.

In de productie-afdeling werden telkens nieuwe methoden en bewerkingstechnieken toegepast om de doeltreffendheid van de producten te verbeteren, aan de smaak van het publiek tegemoet te komen en besparingen te kunnen bereiken. Zo werden sommige grondstoffen in eigen bedrijf ontwikkeld, b.v. de verschillende soorten verfstoffen. Nadat de zwarte en rode kleuren waren vervangen door witte, werden deze lakken zelf vervaardigd. Daarvoor bezat men een mengketel met een mechanische menger en een wals om het mengsel fijn te wrijven. In een daartoe ingerichte droogkamer, waar kachels tot een temperatuur van circa 80°C. stonden opgesteld, werden de artikelen gemoffeld en werd een zeer slagvaste lak verkregen. Ook in de metaalbewerking werd gebruik gemaakt van eigen vindingen. Daarnaast had men nog een kleine afe-

ling voor houtbewerking, voornamelijk voor het zagen van de houten voetborden. Later werd voor dat doel een meubelfabriekje elders ingeschakeld. Deze details kunnen volstaan om te concluderen, dat de bedrijfsvoering voor zijn taak berekend was. Het behoeft dan ook geen verbazing, dat de fabriek de zware crisisjaren goed te boven kwam.

De oorlogsjaren 1940-1945 waren een tijd van spanning, angst en onzekerheid. Verschillende moeilijkheden moesten worden overwonnen om het bedrijf in gang te houden. In deze jaren heeft men nog veel plezier beleefd aan de elektrische centrale, die voldoende energie leverde in de uren, dat men minder of geen stroom mocht gebruiken. Maar er waren nog zoveel andere vraagstukken, die om een oplossing vroegen. De schaarste aan grondstoffen, de gerantsoeneerde afzet, de vrees voor deportatie van arbeidskrachten enz. kostten veel hoofdbrekens. Maar deze problemen vielen in het niet bij het rechtstreekse oorlogsgeweld. Op 5 oktober 1942 had het bedrijf ernstig onder de oorlogshandelingen te lijden. In de nacht dat Geleen werd gebombardeerd, werd de fabriek door honderden brandbommen getroffen. In de expeditieafdeling, waar veel hout, verpakkingsmateriaal, lak en verzendklare artikelen lagen opgeslagen, brak een felle brand uit, waardoor veel - en vooral in deze tijd van schaarste erg waardevol - materiaal verloren ging. Bijna een kwart van het bedrijf ging in vlammen op. Tot overmaat van ramp stortte vlak bij de fabriek een vliegtuig neer en explodeerde een bom, waardoor al de ruiten van de sheddaken naar beneden kwamen. Er was ruim vijftien ton glas nodig om het behouden gedeelte van de fabriek weer glasdicht te maken. Gelukkig ondervond het bedrijf veel medewerking van de diverse rijksbureaus bij de toewijzing van de nodige materialen voor de heropbouw. Op 1 januari 1944 was het verbrande gedeelte weer in beton opgebouwd.

Bij de bevrijding van Maastricht in september 1944 liep het bedrijf praktisch geen schade op. Wel werd daarna een groot deel van de fabriek door het Amerikaanse leger gevorderd, hetgeen niet zo rampzalig was, omdat op dat moment aan produceren toch niet viel te denken. Maar geleidelijk keerden normale toestanden terug en kon de onderneming een bijdrage leveren aan de heropbouw van Nederland na de oorlog. Grote inspanningen werden geleverd om aan de inhaalvraag te kunnen voldoen. De orderportefeuille was inmiddels zo gegroeid, dat naar aanvullende productiecapaciteit moest worden uitgekeken. Daarom bouwde men in augustus 1947 een nevenbedrijf in Venray met een oppervlakte van 300 m². In 1948 werd de fabrieksoppervlakte zelfs nog verdubbeld, maar toen liet het zich al aanzien, dat deze uitbreiding slechts een tijdelijke zou zijn. In 1949 werd besloten, mede met het oog op de langzaam

veranderende marktverhoudingen, de gehele fabricage weer in Maastricht te concentreren. Als gevolg van deze beslissing werden de gebouwen in Venray in hetzelfde jaar verkocht. In verband met de belangrijke investeringen, die onderhand uiterst noodzakelijk werden, nadat jarenlang noodgedwongen de vervangingsinvesteringen achterwege hadden moeten blijven, moest men zich tot één moderne productie-unit beperken, waar volgens de meest moderne technieken kon worden geproduceerd.

De ervaring heeft nadien uitgewezen, dat deze politiek op lange termijn de juiste was. De uitgestippelde beleidsvoornemens werden consequent in de volgende jaren tot uitvoering gebracht, hetgeen vooral mogelijk was door een groeiende markt en door gunstige afzetverhoudingen. Eerst na de laatste wereldoorlog begon Maastricht pas van zijn geografische ligging te profiteren. Na de totstandkoming van de Benelux-douaneovereenkomst was de N.V. Henri de Beaumont's Metaalindustrie een van de eerste bedrijven, die daarvan direct volop profijt heeft getrokken. De Belgische markt gaf ruime kansen er verschillende producten te slijten. Aangezien België door zijn hoge invoerrechten tot dan toe zijn industrie stelselmatig had beschermd, waren de fabrikanten daar veelal achterop geraakt. De producten van de Belgische concurrenten waren vaak erg verouderd, weinig doelmatig en allerm minst aangepast aan de moderne behoeften van ziekenhuizen, scholen enz. Door hun vormgeving waren zij bovendien niet zelden onesthetisch. Het assortiment van De Beaumont was dan ook voor de Belgische afnemers een openbaring toen het Maastrichtse bedrijf zich daar voor het eerst presenteerde.

Het is opmerkelijk, hoe het bedrijf in staat is geweest in vrij korte tijd een belangrijk deel van de Belgische markt te veroveren. Enige uitweidingen zijn op zijn plaats om dit succes te verklaren: vlak na de tweede wereldoorlog bestonden er in Vlaams België talrijke kloosters van uiteenlopende ordes en congregaties. Vanwege hun rijke bezittingen konden zij voor de aanschaf van meubilair en dergelijke meer betalen dan zij van de staat vergoed kregen. In zulke gevallen besloten de oversten en hun economen eenvoudig uit eigen (overvloedig aanwezig) kapitaal bij te passen, wat niet door subsidies werd gedekt. De kunst was nu om het assortiment zo aantrekkelijk te presenteren, dat die kloosters in de verleiding kwamen die handelwijze toe te passen. Henri de Beaumont N.V. had het geluk in België over een vertegenwoordiger te beschikken, die deze kunst in ruime mate bezat, de heer J. F. van Rentergem uit Gent. De directie prees zich gelukkig met hem in contact te zijn gekomen. Hoewel de verkoop van dit artikelenassortiment hem aanvankelijk vreemd was, slaagde hij er in korte tijd in een enorme cliënteel op te bouwen. Soms twee of meer keren per week organiseerde hij met diverse kloosterlingen een bedrijfsexcursie naar de fabriek in Maastricht. Tijdens een diner in restaurant

d'Alsace in Maastricht werd de koop dan meestal beklonken.

Een vermakelijke gebeurtenis kan het voorgaande staven. Op een goede dag, jaren later - de excursies waren al tot een vaste gewoonte uitgegroeid - zou de heer Van Rentergem wederom naar Maastricht komen met een bus met ongeveer 24 zusters om de fabriek te bezichtigen, waarna een grote order was te verwachten. Het gezelschap zou om tien uur arriveren en werd om twaalf uur in het restaurant van het vliegveld Beek verwacht, waar een lunch gereed stond. Maar tegen elf uur was er nog steeds geen bus verschenen en maakte men zich allengs ongerust. Tegen kwart over elf kwam eindelijk een noodkreet binnen, een telefonisch bericht van de grensovergang, dat de bus defect was en dat de zusters - het wachten moe - te voet naar Maastricht waren vertrokken. Hun voettocht bleef niet onopgemerkt; berichten kwamen binnen, dat de groep in de omgeving van de huidige Kennedybrug gesignaleerd was. Alle beschikbare personenauto's van het bedrijf werden in allerijl in die richting gestuurd, waar de vermakelijke processie zwarte nonnen al parmantig aangemarcheerd kwam. Zij werden nu spoedig veilig bij het bedrijf afgeleverd. Het programma van die dag behoeft wel enige wijziging. De fabriek werd maar vluchtig bezichtigd; de bestelde lunch werd een uur uitgesteld, maar het gevolg was er niet minder om: aan het einde van de geslaagde dag werd een grote order afgesloten . . . tot tevredenheid van beide partijen. In die dagen was dit de meest succesrijke verkoopmethodiek. Zij is inmiddels al lang historie geworden.

De naoorlogse expansie als gevolg van de gunstige marktpositie was natuurlijk verheugend, maar riep ook onvoorziene consequenties op. Het traditioneel assortiment begon een struikelblok te worden voor een doelmatig productieproces en een rationele bedrijfsvoering. Men zag wel in, dat het productieschema eigenlijk te uitgebreid was geworden. Naast geldkisten werden staaldraadmatten vervaardigd en in aansluiting daarop allerlei soorten meubelen voor slaapkamers, zoals bedden, nachtkastjes, tafels, stoelen, kleerkasten, uitgevoerd veelal in combinaties van gelakt houtwerk met stalen buisconstructies. Verder werden nog andere artikelen gevoerd: stalen meubels, tafels, stoelen, klerenstandaards enz., kortom volledige interieurs voor kantines, fabrieken, kantoren, vergaderzalen en andere ruimtes. Er werd zelfs een hele schouwburg ingericht. Ook voerde het bedrijf hele collecties schoolmeubels, zodat een klas volledig kon worden ingericht tot en met het schoolbord toe. Een traditioneel en vertrouwd assortiment waren de artikelen voor ziekenhuizen en verpleeginrichtingen, met name de levering van ledikanten, nachtkastjes enz. Het aanhouden van deze ruime sortering riep een aparte problematiek op, de vraag namelijk in welke mate de productiecapaciteit moest worden uitgebreid, indien de verkoop daartoe aanleiding gaf. Uiteindelijk was dit een financiële

kwestie, afhankelijk van de mogelijkheden tot financiering van de noodzakelijke investeringen. Dit vraagstuk stond in het bedrijfsbeleid dat in de tweede helft van de jaren zestig werd gevoerd centraal.

De oplossing van deze problematiek viel toe aan de volgende generatie De Beaumont. Op 16 oktober 1965 overleed de heer Charles G. A. de Beaumont, die sedert 1920 de directie had gevoerd en die meer dan zestig jaar zijn beste krachten aan het bedrijf had gegeven. Zijn hele energie had hij gesteld in dienst van de onderneming, die hij tot grote bloei had gebracht. Twee zonen had hij opgeleid en vertrouwd gemaakt met alle facetten van het bedrijf, zodat hij hen met gerust hart de leiding kon overlaten. Sinds 1965 bestond de directie uit de heren J. M. L. A. de Beaumont als economisch directeur en F. J. M. A. de Beaumont als technisch directeur. Tengevolge van het overlijden van de heer Ch. G. A. de Beaumont trad er eveneens een wijziging op in het bestuur van de vennootschap. Het aantal aandeelhouders onderging door vererving van de aandelen een uitbreiding; tevens werd besloten het aantal commissarissen uit te breiden. Aangezien de gezondheid van de president-commissaris, de heer P. Chambille-de Beaumont te wensen overliet, werd een nieuwe commissaris aangetrokken in de persoon van de heer R. Hamers, een onafhankelijk deskundige van buiten de familiekring. In volgende jaren werden tot commissarissen benoemd de heren L. Laurensse en Drs P. Closset.

Zoals gezegd stond de onderneming voor de vraag, in welke mate het ruime productie-assortiment kon worden aangehouden, m.a.w. in hoeverre de onderneming in overeenstemming met de gevoerde marktpolitiek kon worden uitgebreid. Dat een uitbreiding en vernieuwing van de productie-installatie noodzakelijk was, stond buiten twijfel, maar berekend kon worden, dat de investeringen onbetaalbaar zouden worden indien men een uitbreiding wilde nastreven in al die sectoren, die tot dan toe tot het bedrijfsresultaat hadden bijgedragen. Bovendien begon op dat moment een nieuwe ontwikkeling op de arbeidsmarkt. De loonexplosie van 1964, toen de loonkosten in één jaar tijd met meer dan tien procent toenamen, was het eerste signaal van de krappe arbeidsmarkt en de hoge personeelskosten. Deze factoren droegen er mede toe bij, dat men zich tot enige rendabele diepte-investeringen wilde beperken in overeenstemming met de reservepositie, die de onderneming had opgebouwd. De uitbreiding en vernieuwing werd nu als volgt gerealiseerd: achter het fabrieksgebouw lag nog een reserveterrein, waar de oude gieterijen stonden, die praktisch niet meer in gebruik waren. Het grote gieterijgebouw had een loopkat met kraan voor handbediening. Begonnen werd nu met tegen dit grote gieterijgebouw een nieuw gebouw op te trekken van 250 m² waarvan de nuttige ruimte nog met 170 m² kon worden uitgebreid door het aanbrengen van

zolders. Hier werden alle producten opgeslagen, die in grote series werden aangemaakt. In de grote gieterij werd de kraan elektrisch voortbewogen, zodat in deze ruimte alle buizen snel konden worden opgeslagen. Ook al het staafijzer werd in dit gebouw ondergebracht en tevens werden daar enige machines geïnstalleerd voor het knippen van dit ijzer en voor het doorzagen van de buizen. In het voorste gedeelte van de fabriek bleef alleen nog de opslag van het plaatijzer, dat nodig was voor de geldkistenfabrikage. Door deze ruimtelijke veranderingen werd een betere en doelmatiger productiegang verwezenlijkt.

De machines voor de fabricage werden geheel opnieuw opgesteld, zodat er een vlotte en ongestoorde doorstroming kon plaats vinden naar de spuitafdeling. Er werden verschillende nieuwe machines in gebruik genomen, zoals een zeer moderne buigbank, die op programma acht verschillende bochten achter elkaar kon afwerken. Er werden verder twee volautomatische weefmachines besteld voor het vlechten van het matrasweefsel. Verder kwam een automatische staastraalmachine in productie. Aangezien het in de bedoeling lag zoveel mogelijk in grote series te werken, was een grote opslag niet te voorkomen. Onvermijdelijk was daarmee een zekere roestvorming verbonden, zodat staalstraling noodzakelijk was. Maar dit staalstralen had nog een voordeel. Het gestraalde materiaal had duizenden onzichtbare putjes, waardoor het lakspuiten een veel beter effect kreeg, omdat de lak zich nu beter ging vasthechten. Alle spuiten in de lakkerij werden omgebouwd tot electrostatische spuiten, hetgeen verschillende voordelen had. Jammer genoeg is later door een onachtzaamheid bij het schoonmaken van een van de spuiten brand uitgebroken. Op 11 augustus 1971 had door dit ongelukkig voorval een ernstige vernieling plaats en werd de productie onderbroken, overigens zonder dat persoonlijke ongevallen plaats hadden.

Een van de voornaamste machines, die in bedrijf werden genomen en waarop het bedrijf niet weinig trots was, bestond uit een electrostatische spuitmachine, waarmee de vervaardigde geldkisten aan de buitenkant werden gespoten. Men plaatste daartoe een geldkist, die reeds tevoren van binnen was gespoten, op de draaitafel, waarna de volgende bewerking automatisch plaats had. Op dezelfde plaats, waar die geldkist op de draaitafel was gezet, kwam deze er gespoten af. Daarna kon deze op een lopende band worden geplaatst, die door een met gas gestookte tunneloven liep. Aan het einde van die tunnel kon de geldkist dan voor verdere afwerking en verpakking naar een andere afdeling getransporteerd worden. Dit voorbeeld licht toe, hoe het traditionele productieproces, dat men destijds uit Frankrijk had overgenomen, in eigen bedrijf verder werd ontwikkeld en geperfectioneerd, zodat de vervaardiging van geldkisten een van de specialiteiten was, waarvoor de N.V. Henri de Beaumont's

Metaalindustrie in Nederland bekend stond. Aan het einde van 1971 kon de vernieuwing van het bedrijf min of meer als beëindigd beschouwd worden. Een geslaagd meerjarenprogramma was tot een goed einde gebracht, waardoor het bedrijf technisch tot een up-to-date niveau was gebracht, desondanks was de spankracht van de onderneming niet aangetast. In de jaren 1964 tot en met 1971 investeerde de onderneming uit eigen middelen een bedrag van ruim *f* 482.000,— waarvan ruim *f* 249.000,— uit afschrijvingen. Een gelukkige omstandigheid was het feit, dat de omzet in die jaren verheugend was gestegen. Het was tevens het bewijs, dat de gedragslijn om de krachten niet teveel te versnipperen juist was geweest. De omzet was in 1966 al tot ruim *f* 2.500.000,— gestegen, welke tendens zich in volgende jaren voortzette. Als bijzonderheid kan hieraan nog worden toegevoegd, dat in 1966 een maximum aantal van 131.865 geldkisten werd verkocht. Zonder overdrijving kan worden geconcludeerd, dat rond 1970 de vennootschap een gezonde expansie had bereikt.

De bedrijfsbeëindiging te Maastricht

Temidden van de geschetste expansie en ogenschijnlijk volledig in tegenspraak met de gunstige gang van zaken aan het bedrijfsfront rezen er gedachten en opvattingen, die de voortzetting van de onderneming in de toenmalige vorm ter discussie stelden. Na uitgebreide overwegingen werd een aantal uitgangspunten geformuleerd, die nieuwe beleidslijnen tot gevolg hadden. Die overwegingen hingen ten dele samen met een schatting van de economische toekomstverwachtingen, ten dele waren zij ook gebaseerd op de typische situatie van het bedrijf en op het feit, dat in de kring van de directie of de naaste familie geen opvolgers aanwezig waren, die t.z.t. het bedrijf konden voortzetten. Met het oog op deze omstandigheden leek het de directie en commissarissen bij de aanvang van hun mandaat verstandig om tijdig maatregelen te treffen om de continuïteit van de onderneming veilig te stellen. Dit doel probeerde men langs andere wegen te bereiken, omdat een zelfstandig voortbestaan daartoe wellicht te weinig mogelijkheden bood.

Het loont de moeite de overwegingen nog eens op te sommen, die tot die conclusie hebben geleid. In de eerste plaats werd voorzien, dat de economische perspectieven minder gunstig zouden worden. Het was duidelijk, dat op de groeiende Europese markt de levenskansen voor de kleinere bedrijven steeds geringer zouden worden. De concurrentie tegen technisch gespecialiseerde grootbedrijven was alleen vol te houden, indien men op het gebied van pro-

ductie en marketing over natuurlijke voordelen kon beschikken. Het was echter de vraag of Henri de Beaumont tegen die strijd zou zijn opgewassen. De concurrentie in de eigen branche werd al in het midden van de jaren zestig hoe langer hoe meer voelbaar. Het waren met name de Duitse collega's, die vooral op het gebied van de inrichting van ziekenhuizen een sterke positie hadden opgebouwd. Hun technische research stelde hen in staat tot aanbiedingen, die moeilijk waren te evenaren. Het was dan ook geen vreemde gedachte om de verdere toekomst te zien in een samenwerkingsverband met een grotere, financieel krachtige onderneming. Er waren nog twee andere motieven, die in deze richting wezen. In de eerste plaats zou het bedrijf aan de Meerssenerweg na het uitgestippelde investeringsprogramma niet meer in staat zijn nog grotere uitbreidingen te realiseren. De beperkte ruimte, waarvoor in 1911 de grondslag was gelegd, was practisch geheel benut, wilde men niet in een kostbare hoogbouw nieuwe wegen zoeken. Maar een uitbreiding elders zou zonder twijfel grote investeringen vergen. Dat kapitaal was niet voorhanden. Een kapitaalemissie zou waarschijnlijk toch in een joint venture resulteren, zodat men die mogelijkheid beter meteen in de beschouwingen kon betrekken. Tenslotte heeft eveneens het structurele personeelstekort in Maastricht een rol gespeeld. Het grote verloop onder nieuw aangetrokken arbeidskrachten maakte het onaantrekkelijk volledig van de wisselvalligheid van de Maastrichtse vestigingsplaats afhankelijk te blijven.

De conclusie uit al deze overwegingen was voorlopig nog vrijblijvend en had nog geen directe gevolgen. Maar de slotsom, dat een samengaan met een groter concern overweging verdiende, stond bij de directie en commissarissen toch al min of meer vast. Het was daarom niet zo toevallig, dat een Maastrichtse buizenfabriek eind 1965 bij een eerste voorzichtig contact de N.V. Henri de Beaumont niet zo verrast en onvoorbereid vond, toen zij voorstellen opperde voor een verder samengaan. Gezien beide partijen in hun uitgangspunten veel met elkaar gemeen hadden, behoeft het geen verbazing, dat na anderhalf jaar van onderhandelen de gesprekken gunstig werden afgesloten. Op 22 maart 1968 werd een volledige overeenkomst bereikt, die inhield, dat de aandelen door de N.V. Staalwerken De Maas zouden worden overgenomen. Een nieuwe gunstige toekomst leek in het verschiet. Groot was dan ook de teleurstelling, toen dit bedrijf in verband met interne omstandigheden op dit besluit terug kwam. De onderhandelingen waren gevoerd door de heren L. Laurensse, sinds 7 mei 1966 commissaris van de vennootschap, en Mr A. J. J. M. Takx van het accountantsbureau Begheyn & Van Arkel te Helmond, die daarop de fusiepartner aansprakelijk stelden, waardoor deze genoodzaakt was aan de aandeelhouders van de N.V. Henri de Beaumont een flinke schadeloosstelling te betalen. Na deze teleurstellende ervaring hebben

directie en commissarissen nog pogingen aangewend om nieuwe fusiepartners in een gesprek te betrekken. Maar de onderhandelingen met enige daarvoor geëigende relaties hadden geen succes. Een struikelblok in deze gesprekken vormden onder meer het te grote assortiment, dat de N.V. leverde, en de verouderde toestand van de gebouwen. Dit waren bezwaren, die ook in eigen kring leefden en die door middel van het uitgebreid investeringsprogramma in de jaren tot 1971 tot een oplossing kwamen.

Inmiddels waren enige wijzigingen gekomen in het bestuur van de vennootschap. Op 6 januari 1968 overleed de president-commissaris de heer P. Chambille-de Beaumont, die jarenlang met de leiding belast was geweest. In de volgende algemene vergadering werd de heer L. Laurensse tot zijn opvolger benoemd en werd Drs P. Closset lid van de raad van commissarissen in opvolging van het aftredend lid, de heer R. Hamers. Nadat deze benoemingen hadden plaats gevonden, werd een nieuwe weg ingeslagen om de vastgelopen fusiepoging weer vlot te trekken. De behoefte rees een objectief bemiddelaar in te schakelen, die de directie ook voorlichting kon geven ten aanzien van de ingewikkelde problematiek, die zich hierbij voordeed. Er werd contact opgenomen met het E.T.I.L., waarna een reeks van besprekingen en onderzoeken volgde teneinde de vraagstukken te verhelderen. De voorlopige conclusie was het bedrijf voorlopig in eigen beheer voort te zetten, totdat zich betere mogelijkheden tot samenwerking zouden voordoen. Besloten werd de onderneming te laten doorlichten, welke taak werd opgedragen aan het organisatie- en adviesbureau Drs P. F. Th. Klaus N.V. te Helmond. De resultaten van dit onderzoek zouden nieuwe bouwstenen moeten leveren voor de toekomstige bedrijfsvoering, die aan een nieuwe directeur zou worden opgedragen.

Ter ondersteuning van de directie stelde in afwachting van deze benoeming het E.T.I.L. een van haar medewerkers, de heer O. Quint, ter beschikking om deze werkzaamheden te begeleiden. Bemoedigend waren op dat ogenblik (1971) de vooruitzichten allerminst. Wat in 1965 in allerhaast begonnen was, dreigde nu in het tegendeel te verkeren, toen eenmaal het verrassingselement aan de voorgenomen transactie was ontnomen en de geruchten omtrent de fusiebereidheid van de N.V. Henri de Beaumont kennelijk andere kandidaten tot extra voorzichtigheid hadden aangespoord. Mogelijk was dit ook de oorzaak, dat de poging een opvolger voor de directeursfunctie te vinden, op een mislukking uitliep. In dit geval werd duidelijk de stelling bevestigd, dat in bedrijfseconomisch opzicht niet de feiten, maar de verwachtingen bepalend zijn voor de toekomst van een onderneming.

Tot overmaat van ramp werd het bedrijf door meer tegenspoed getroffen. Op 11 augustus 1971 ontstond, zoals eerder gememoreerd, in de spuitrij een hevige brand, die de straalrichting, een gedeelte van het magazijn voor ruwe

producten, de gehele lakkerij en de afwerkmontage in de as legde. Ondanks deze vernielingen zag men kans de productie vrijwel onmiddellijk voort te zetten, hetgeen overigens vooral te danken was aan het improvisatietalent van de bedrijfsleiding en de hulpbereidheid, die anderen boden. Van dit laatste aanbod heeft de onderneming toen gebruik gemaakt, hoewel de consequenties destijds in het geheel niet waren te overzien. Wat was namelijk het geval? Daags na de brand werd het bedrijf gebeld door de heer Ing. V. G. J. Jeurissen te Heerlen, die meedeelde, dat Transcarbo op de werkplaats S.W.P.M. een goede gelegenheid had om te staalstralen en te spuiten en dat zij eveneens over een goede tunneloven beschikten om te moffelen. Hij bood aan deze werkzaamheden in opdracht van de N.V. Henri de Beaumont te verrichten. Aangezien de fabricage-afdeling, de afwerking van de geldkisten en de expeditie-afdeling intact waren gebleven, werd dit aanbod met beide handen aangegrepen. Daardoor was het mogelijk de lopende orders te blijven uitvoeren en konden intussen in alle rust plannen voor de toekomst ontwikkeld worden.

De toekomst werd echter allengs meer onzeker. Behalve het feit dat in eigen kring onzekerheid was ontstaan aan welke prioriteiten voorrang moest worden gegeven, werd de onderneming bovendien nog geconfronteerd met de adviezen en verwachtingen van anderen. De problemen werden vooral gecompliceerd door de houding van het Gemeentebestuur van Maastricht, dat alras liet blijken op een overplaatsing van het bedrijf te rekenen. De gemeentelijke overheid sprak de verwachting uit, dat na de brand het bedrijf zou worden overgeplaatst naar het industrieterrein aan de Beatrixhaven. Op zichzelf was dit voorstel natuurlijk heel aantrekkelijk, aangezien daar volop ruimte was de productiegang modern in te richten en daar een nieuwe expansie kon worden begonnen. Maar wat het Gemeentebestuur gemakshalve vergat te calculeren, waren de enorme kosten, die deze overplaatsing vergde. Met behulp van het E.T.I.L. werd een voorlopige kostenraming opgesteld, waarover lang is nagedacht. Hoe aantrekkelijk en optimaal het alternatief ook was, de financiële consequenties logen er niet om. Zelfs indien de Limburgse Industriebank bereid zou zijn geweest hiervoor een zeer grote lening te verstrekken, was de haalbaarheid van het plan nog dubieus. Door een ongelukkige samenloop van omstandigheden kwam de onderneming op een keerpunt te staan, van waaruit in principe slechts twee wegen open stonden: een volledig nieuw begin met alle risico's vandiën of een vrijwillige beëindiging van de Maastrichtse bedrijfsvestiging.

Gezien de vroegere overwegingen lag het voor de hand, dat nog steeds twijfel werd uitgesproken over de levenskansen van de N.V. als zelfstandige onderneming, vooral nu deze voortzetting onder zulke financiële belasting zou plaats vinden en onder vreemde leiding. Na lang beraad schrokken directie en

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF VAN HENRI DE BEAUMONT'S
METAALINDUSTRIE N.V. EN VOORGANGERS, GEVESTIGD
TE MAASTRICHT

1883-1973

W. A. A. MES

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg 1981

INHOUDSOPGAVE

	blz.
INLEIDING	92
INVENTARIS	94
I. ORGANISATIE.	94
II. ALGEMENE VERGADERING VAN AANDEEL- HOUDERS, COMMISSARISSEN, DIREKTIE EN FABRIEKSKERN.	95
III. BEDRIJFSKAPITAAL EN FINANCIERING.	96
IV. EIGENDOMMEN EN PRODUKTIEMIDDELEN.	98
A. Maastricht, fabriek aan de Meerssenerweg	98
1. <i>Gebouwen</i>	98
2. <i>Installaties</i>	98
3. <i>Terreinen</i>	99
4. <i>Diversen</i>	100
B. Venray, fabriek aan de Maasheseweg	101
V. PERSONEEL EN ADMINISTRATIE.	101
A. Personeel	101
B. Kostenberekeningen en belastingen	102
C. Financiële administratie	103
VI. INKOOP EN PRODUKTIE.	105
VII. VERKOOP.	106
VIII. DOKUMENTATIE.	108
IX. ARCHIEF VAN HENRI DE BEAUMONT'S, PERSONENVENNOOTSCHAP MET BEPERKTE AANSPRAKELIJKHEID (P.V.B.A.) TE LANAKEN (BELGIË).	108

X. STUKKEN VAN DE SMEDERIJ EN HANDELS-
ONDERNEMING H. DE BEAUMONT TE
MAASTRICHT.

109

INLEIDING

In het artikel van de heer J. M. L. A. de Beaumont (zie pag. 63 e.v. van dit jaarboek) wordt de geschiedenis van het bedrijf uitvoerig weergegeven. Hier kan dan ook volstaan worden met enkele aanvullende gegevens over de vorming van het archief.

De N.V. Henri de Beaumont's Fabriek van IJzeren Meubelen werd opgericht in 1910. Zij kwam voort uit de smederij en handelonderneming Henri de Beaumont, sinds 1883 in Maastricht gevestigd. Van de eerste periode is in het archief nog een aantal stukken bewaard gebleven, deels apart beschreven (zie inv.nrs. 193-197), deels in het archief van de latere N.V. opgenomen (zie N.B. bij hoofdstuk X).

De naam van het bedrijf werd bij statutenwijziging in 1934 veranderd in Henri de Beaumont's Metaalindustrie N.V. Als aan het einde van de jaren zestig blijkt dat er geen geschikte opvolger van de directeur is te vinden, fusie-pogingen mislukken en het bedrijf bovendien een zware brand te verwerken krijgt, wordt de onderneming in 1972 opgeheven.

Vanouds produceerde het bedrijf ijzeren meubelen, speciaal ledikanten en matrassen in allerlei variaties. Naderhand werd het assortiment uitgebreid met stalen meubelen voor onder andere sanatoria, ziekenhuizen, kloosters, scholen en kantoren. Een belangrijk ander artikel vormde jarenlang de vervaardiging van geldkisten. De uitgebreide kollektie prijscouranten (inv. nrs. 153-166) geeft hiervan een goed beeld. Deze prijscouranten zijn ook van belang voor de ontwikkeling van modellen en vormgeving.

De fabriek was gevestigd aan de Meerssenerweg te Maastricht; na de tweede wereldoorlog is in de jaren 1947-1950 nog een tweede fabriek te Venray in gebruik geweest.

De produktie was voor het grootste gedeelte gericht op de binnenlandse markt. Een klein gedeelte was bestemd voor export. Vooral met België werden veel zaken gedaan waartoe zelfs een aparte vennootschap in dat land werd opgericht. Het archief van deze vennootschap, nl. Henri de Beaumont, P.V.B.A. te Lanaken, 1955-1965, is als gedeponneerd archief in deze inventaris opgenomen.

Van het totale bedrijfsarchief is een redelijk gedeelte bewaard gebleven, in ieder geval zo veel dat van al de onderdelen materiaal voorhanden is. Van de fi-

nanciële administratie ontbreekt de boekhouding van het bedrijf zelf nage-
noeg; daarentegen is van de boekhouding van de familie De Beaumont, de zo-
genaamde geheimboekhouding, wel een belangrijk gedeelte aanwezig, zodat
de gegevens toch niet verloren zijn gegaan.

Het archief omvat 197 inventarisnummers en heeft een lengte van 3 meter.
Het werd in 1972 door de familie aan het Sociaal Historisch Centrum voor
Limburg overgedragen en na diverse aanvullingen uiteindelijk onder het een-
heidsadministratienummer 494 opgenomen en beschreven. De openbaarheid
van het archief is door een kontrakt met de familie De Beaumont beperkt.

INVENTARIS.

I. ORGANISATIE.

- 1 Statuten van de N.V. Henri de Beaumont's Metaalindustrie, voorheen de N.V. Henri de Beaumont's Fabriek van IJzeren Meubelen, met wijzigingen en bijlagen. 1910, 1933-1934, 1966-1967. 1 omslag
- 2 Verslag van het Instituut voor Handels- en Bedrijfsvoorlichting te Amsterdam over Henri de Beaumont's Metaalindustrie te Maastricht, met brief. 1943. 1 omslag
- 3 Stukken rond de eventuele overname van het bedrijf door de N.V. Verenigde Buizenfabrieken 'Excelsior-De Maas' te Oosterhout. 1967-1968. 1 pak
N.B. Zie ook inv. nrs. 184-185.
- 4 Verslagen van onderzoeken, ingesteld door het Bureau voor Bedrijfsadviezen P. F. Th. Klaus N.V. te Helmond, met briefwisseling. 1970. 1 omslag
N.B. Zie ook inv. nr. 96.
- 5 Stukken betreffende de beëindiging van de bedrijfsactiviteiten, de pogingen tot overname van onderdelen, afvloeiingskwesties e.d. begeleid door het adviesbureau Begheyn, Van Arkel en Co. te Helmond en het ETIL. 1970-1973. 1 pak
- 6 Stukken met volmacht van beperkte procuratie voor J. M. A. A. de Beaumont. 1940, 1947, 1949. 1 omslag

II. ALGEMENE VERGADERING VAN AANDEELHOUDERS, COMMISSARISSEN, DIREKTIE EN FABRIEKSKERN.

- 7-10 Notulen van vergaderingen van het bestuur (commissarissen en direktie) en de algemene vergadering van aandeelhouders. 1910-1973. 4 delen
- 7. Bestuur, 1910, juli 29 - 1920, januari 20
Alg. verg. van aandeelh., 1911, maart 27 - 1919, april 14
 - 8. Bestuur, 1920, maart 22 - 1934, juli 27
Alg. verg. van aandeelh., 1920, maart 22 - 1934, juni 27
 - 9. Bestuur, 1934, december 13 - 1965, juni 5
Alg. verg. van aandeelh., 1934, oktober 15 - 1965, oktober 5
 - 10. Bestuur, 1966, januari 8 - 1968, juli 25
Alg. verg. van aandeelh., 1966, mei 7 - 1973, mei 2
- 11 Agenda's, presentielijsten en bijlagen van de algemene vergadering van aandeelhouders. 1934, 1938-1973. 1 omslag
N.B. T/m 1965 zijn alleen agenda's aanwezig.
- 12 Notulen, agenda's met bijlagen van en betreffende vergaderingen van direktie en commissarissen. 1966-1972. 1 omslag
- 13-15 Notulen van vergaderingen van de direktie met de fabriekskern. 1932-1972. 3 delen
N.B. Over de jaren 1933-1939, 1943 en 1944 zijn geen notulen gehouden.
- 13. 1932, september 5 - 1942, december 23 (verkorte notulen van de voorzitter)
 - 14. 1932-1968
 - 15. 1969-1972
- 16 Jaarverslag over het boekjaar 1924. 1 omslag
N.B. Handschrift.
- 17 Proces-verbaal van een buitengewone algemene vergadering betreffende de benoeming van C. G. A. de Beaumont tot direktieur en J. van Aubel tot commissaris. 1925. 1 stuk

- 18 Reglementen van de fabriekskern. Z.j. 1 omslag
- 19 Stukken betreffende de kandidaatstelling voor leden van de kern. 1933, 1943. 1 omslag
- 20 Agenda's, convocaten en doorslagen van uitgaande brieven aan commissarissen. 1966-1972. 1 omslag
- 21-24 Accountantsrapporten betreffende de controle van de administratie en jaarstukken, uitgebracht aan directie en commissarissen over de boekjaren 1917-1972. 1918-1973. 4 pakken
21. 1917-1936
22. 1937-1953
23. 1954-1964
24. 1965-1972
- 25 Toespraken en mededelingen van de directie. 1941-1942, 1971, 1972. 1 omslag
N.B. Zie ook inv. nr. 181.

III. BEDRIJFSKAPITAAL EN FINANCIERING.

- 26-26a Aandelenregisters, met dividendbewijzen. 1911-1972. 2 delen
26. 1911-1951
- 26a. 1952-1972
- 27 Verklaring van de directeur Ch. de Beaumont-Goffin betreffende plaatsing en volstorting van 96 aandelen (nrs. 441-536) à f 250,—. 1918. 1 stuk
- 28 Akte van koop/verkoop van aandelen door mevr. J. Hollman-de Beaumont aan Ch. de Beaumont e.a. te Maastricht. Kopie. 1934. 1 stuk
- 29 Schrift met de vermelding van de nummers en de eigenaren van de aandelen over de jaren 1934-1954. 1 deeltje

- 30 Accountantsrapport met enkele brieven betreffende een krediet-aanvraag bij de N.V. Middenstandsbank voor Limburg en de Groningse Hypotheekbank. 1925. 1 omslag
N.B. Zie ook inv. nr. 35.
- 31 Akte van obligatie van *f* 30.000,— ten behoeve van J. J. M. H. Nijst te Nijmegen. Met afschrift. 1926. 1 omslag
- 32 Akte van hypotheekstelling door de N.V. ten behoeve van de N.V. Maastrichtsche Crediet Handelsbank v/h Stevens Jansen en Co. te Maastricht. Afschrift, met borderel van inschrijving. 1926. 1 omslag
- 33 Akte van schuldbekentenis met hypotheek t.b.v. de Stichting Beambtenfonds van de Staatsmijnen in Limburg te Heerlen van een kapitaal groot *f* 30.000,—. Met afschrift en kwitantie van aflossing. 1933, 1947. 1 omslag
- 34 Correspondentie betreffende pogingen tot verkrijging van een geldlening groot ca. *f* 30.000,—. 1933. 1 omslag
- 35 Taxatierapporten van terreinen en gebouwen opgemaakt voor de aanvragen van geldleningen. 1926, 1933. 1 omslag
- 36 Briefwisseling met de Amsterdamse Bank N.V. te Maastricht betreffende kredietverlening. 1945, 1949, 1955. 1 omslag
- 37 Stukken betreffende een hypothecaire lening van een kapitaal groot *f* 45.000,— van de Stichting Beambtenfonds van de Staatsmijnen in Limburg, overgegaan in Stichting Beambtenfonds voor het Mijnbedrijf. Met verlenging, wijziging van renten en aflossing. 1947-1972. 1 omslag

IV. EIGENDOMMEN EN PRODUKTIEMIDDELEN.

A. Maastricht, fabriek aan de Meerssenerweg

1. *Gebouwen*

- 38 Vergunningen tot het oprichten van een fabriek in de gemeente Meerssen. Met tekeningen. 1911. 1 omslag
- 39 Vergunning tot het oprichten van een bergplaats voor verfstoffen e.d. 1911. 1 stuk
- 40 Vergunning tot het oprichten van twee lakdroogovens. 1911. 1 stuk
- 41 Vergunning tot het uitbreiden van de fabriek met een magazijn. 1915. 2 stukken
- 42 Stukken betreffende de vergunning tot bouw en overkapping van een ijzergieterij. Met tekening. 1916. 1 omslag
- 43 Stukken betreffende uitbreiding van de gieterij. 1918. 1 omslag
- 44 Tekeningen en bestek van de wederopbouw van de fabriek. 1943. 1 omslag
- 45 Stukken betreffende de vergunning tot verbouwing van een schaft- en kantoorlokaal. 1952. 1 omslag
- 46 Vergunning tot het verbouwen van een gedeelte van de fabriek. Met tekening. 1953. 1 omslag
- 47 Stukken betreffende het bouwen van een magazijn. Met tekeningen. 1965-1966. 1 omslag

2. *Installaties*

- 48 Plannen van de elektrische installatie van de fabriek. 1911. 2 tekeningen

- 49 Kontrakt gesloten met de gemeente Maastricht betreffende de gaslevering. Met bijlagen. 1911. 1 omslag
- 50 Inventarislijst van de gieterij. Z.j., 1922. 1 omslag
- 51 Kontrakt met de gemeente Maastricht betreffende de levering van elektriciteit. 1926. 1 stuk
- 52 Stukken betreffende vergunning tot uitbreiding van de fabriek door plaatsing van een oliemotor van 35 PK met dynamo. Met tekening. 1926. 1 omslag
- 53 Vergunning tot het uitbreiden van de fabriek met 2 compressors en 5 daaraan gekoppelde spuitinrichtingen. 1939. 1 omslag
- 54 Staatje betreffende de inventarisatie van het machinepark in 1941 en 1947. 1947. 1 omslag
- 55 Briefwisseling met de Gemeente Gas- en Waterbedrijven te Maastricht betreffende uitbreiding van het gasverbruik. 1949. 1 omslag
- 56 Beschikking op het verzoek om vergunning ingevolge de Hinderwet door uitbreiding van de fabrieksinstallatie. Met tekening en bijlagen. 1953-1954. 1 omslag
- 57 Stukken betreffende de aanvraag van een zgn. revisievergunning in het kader van de Hinderwet. Met tekening. 1960-1961. 1 omslag
- 58 Doorslag van een uitgaande brief met verzoek de staalstraalkabine tijdelijk als spuitruimte te mogen gebruiken. 1971. 1 omslag

3. *Terreinen*

- 59 Akten van koop/verkoop van een stuk grond aan de Meerssenerweg gekocht van M. B. J. Stevens, echtgenote van G. M. J. E. Regout te Limmel en mevr. V. A. J. M. Stevens, wed. van P. G. M. Regout te Maastricht. 1911, 1917. 1 omslag

- 60 Stukken betreffende de verkoop van een stuk grond aan de Meersenerweg aan H. J. Dolhaine te Maastricht. 1937. 1 omslag
- 61 Stukken betreffende de verkoop van een stuk grond aan de Steenstraat te Limmel-Meerssen aan L. J. de Bruyn te Maastricht. 1945-1946. 1 omslag
- 62 Akte van verkoop van een stuk grond aan de Steenstraat te Limmel-Meerssen aan H. J. Dolhaine te Maastricht. Afschrift. 1947. 1 stuk
- 63 Stukken betreffende ruiling van terreinen met de gemeente Maastricht in het kader van het bebouwingsplan Nazareth. Met tekeningen. 1952. 1 omslag
- 64 Stukken betreffende de verkoop van een stuk grond aan de Meersenerweg aan de gemeente Maastricht. 1953. 1 omslag
- 65 Akte van verkoop van een strook grond aan de gemeente Maastricht bestemd om deel uit te maken van de Kasteel Daelenbroeckstraat. Afschrift. 1954. 1 stuk
- 66 Stukken betreffende de verkoop van een stuk grond aan de Meersenerweg aan het aannemingsbedrijf v/h H. Coppes en Zn. N.V. te Maastricht. 1954. 1 omslag

4. *Diversen*

- 67 Vergunning tot het aanvullen van gedeelten van een bermsloot van de Rijksweg Maastricht-Nijmegen, met diverse bepalingen over de uitweg. 1911. 1 stuk
- 68 Vergunning van Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg tot het verleggen van een uitweg. 1915. 1 stuk
- 69 Vergunning tot het leggen van een riolering en het maken van uitwegen. 1927. 1 stuk

- 70 Briefwisseling met de gemeente Maastricht betreffende de door de aanleg van de Kasteel Aldengoorstraat ontstane aangelegenheden over de weg-, riool- en trottoiraanleg en de bijdrage in de kosten. 1954-1955. 1 omslag
- 71 Beschikking op het verzoek tot het maken van een afrastering. Met tekening. 1956. 1 omslag
- 72 Amsterdamse Beurs-Brandpolis op roerende en onroerende goederen van Henri de Beaumont's Metaalindustrie N.V. aan de Meerssenerweg 71 te Maastricht. 1965. 1 stuk
- B. Venray, fabriek aan de Maasheseweg
- 73 Stukken betreffende de bouw van een fabriek te Venray aan de Maasheseweg. Met tekening. 1947. 1 omslag
- 74 Stukken betreffende de uitbreiding van de fabriek met een magazijn. 1948. 1 omslag
- 75 Stukken betreffende de koop/verkoop van terrein en gebouwen te Venray. 1946, 1949-1950. 1 omslag
- 76 Brand- en stormpolissen van de Nederlandse Credietbank te Amsterdam op roerende en onroerende goederen der fabriek te Venray. 1947-1950. 1 omslag

V. PERSONEEL EN ADMINISTRATIE.

A. Personeel

- 77-81 Werkliedenregisters. 1882-1970. 5 delen
 N.B. De inv. nrs. 195-196 bevatten oudere gegevens.
77. 1882-1912
 78. 1892-1970
 79. 1943-1953
 80. 1953-1968
 81. 1947-1949 (fabriek te Venray)

- 82 Loonboek. 1920. 1 omslag
N.B. Fragment.
- 83 Stukken betreffende het houden van een bedrijfsappèl door het Nederlandse Arbeidsfront. 1943. 1 omslag
- 84 Staatje met aantallen in dienst zijnde werklieden per september/oktober 1944. 1944. 1 stuk
- 85 Stukken betreffende uitkeringen aan ontslagen werknemers. 1943-1960. 1 omslag
- 86 Lijsten met gegevens over personeelsbezetting, ziekteverzuim, verlofdagen e.d. over de jaren 1958-1972. 1970-1972. 1 omslag
N.B. Over de periode 1970-1972 zijn uitgewerkte maandstaten aanwezig.
- 87 Stuk betreffende de afvloeiingsregeling voor de werknemers. (1970). 1 stuk
- B. Kostenberekeningen en belastingen
- 88 Deel met berekeningen van materialen en produktiekosten voor beddenspiralen en geldkisten per 100 stuks. 1928-1932. 1 deel
- 89 Accountantsrapporten betreffende de opslagpercentages voor indirecte en verkoopkosten voor 1942 en 1952. 1942, 1952. 1 omslag
- 90 Lijsten met kalkulaties voor ziekenhuismeubilair en andere handelsgoederen van gebruikte materialen en lonen van fabriek en ververij, per 100 stuks berekend. 1959, 1963, 1964, 1966. 1 pak
- 91 Staatjes met kalkulaties voor stalen meubelen en enkele andere handelsgoederen. 1962-1964. 1 pak
- 92 Staatjes met kalkulaties voor geldkisten. 1964-1968. 1 pak
- 93 Stuk met prijsverloop van diverse artikelen over de jaren 1948-1969. 1969. 1 stuk

- 94 Lijsten met bedragen aan uitbetaalde provisies. 1952-1972.
1 omslag
- 95 Kalkulatiestatens per maand en per jaar met vergelijkingen van kosten en opbrengsten over de jaren 1964-1971. 1967-1971.
1 omslag
- 96 Stuk met verbijzondering van de verkoopkosten van 1971 opgesteld door het Bureau voor Bedrijfsadviezen P. F. Th. Klaus N.V. te Helmond. 1971.
1 stuk
N.B. Zie ook inv. nr. 4.
- 97 Uittreksels uit het kadaster der gemeente Maastricht voor de vaststelling der grondbelasting. Met tekeningen. 1925, 1933, 1937, 1942, 1946, 1947.
1 omslag
- 98-99 Stukken betreffende de aangifte en betaling van vennootschapsbelasting over de jaren 1939-1972. 1938-1972. 2 pakken
98. 1939-1972, aangiften en briefwisseling
99. 1942-1970, stukken betreffende de aanslagen en betalingen
- C. Financiële administratie
- 100-101 Balansen en verlies- en winstrekeningen over de jaren 1911-1971.
2 delen
100. 1911-1957
101. 1958-1971
- 102-103 Stukken tot de balans (proef- en saldibalansen, inventarissen e.d.). 1946-1970.
2 pakken
102. 1946-1964
103. 1965-1970
- 104 Cahier met proefbalansen, geheimboek. 1925-1933. 1 deeltje
- 105-106 Voorraadboeken van materialen per 31 december opgemaakt. 1952-1964.
2 delen
N.B. Zie ook inv. nrs. 102, 103, 107.

105. 1952-1960
106. 1961-1964
- 107-110 Registers met gegevens over aanschaffingen, vermeerdering, afschrijving en amortisatie van roerende en onroerende goederen. 1911-1955. 4 delen
107. 1906-1912, met tevens gegevens over aanschaf van nieuwe materialen en gereedschappen over 1907-1919
108. 1912-1922
109. (1921)-1949
110. (1914)-1955
- 111-115 Grootboeken, geheimboeken. 1910-1950. 5 delen
111. 1910-1929
112. 1930-1939
113. 1940-1943
114. 1944-1950
115. 1950-1971
- 116 Grootboek. 1948. 1 deel
- 117 Geheimboek van de rekening 'Familie de Beaumont' in het grootboek. 1951-1972. 1 deel
-
- 118-120 Journalen, geheimboek. 1911-1950. 3 delen
118. 1911-1936
119. 1936-1944
120. 1944-1950
- 121 Journaal. 1930-1948. 1 deel
- 122-129 Liquiditeitsweekstaten. 1945-1965. 8 delen
122. 1945-1949
123. 1950
124. 1951-1954, november 6
125. 1954, november 7 - 1958, juli 19
126. 1958, juli 21 - 1962, september 15
127. 1962, september 17 - 1965
128. 1966-1969
129. 1970-1972, november

VI. INKOOP EN PRODUKTIE.

- 130 Stukken betreffende bestellingen, offertes en leveranties van ijzer en onderdelen benodigd voor de vervaardiging van diverse produkten. Z.j., 1905-1916. 1 omslag
- 131 Deel met aantekeningen over bestellingen en kontrakten gesloten met leveranciers in binnen- en buitenland. 1910-1917. 1 deel
- 132-136 Matenboeken van meubilair, ledikanten en onderdelen. Z.j., 1906-1942. 5 deeltjes
132. Vanaf ca. 1906
133. Vanaf ca. 1907
134. (ca. 1930)-1934
135. Z.j.-1942
136. Z.j.
- 137 Telkaarten met statistische gegevens voor het Centraal Bureau voor de Statistiek van inkoopwaarde en verbruikte materialen en artikelen. 1913, 1916. 1 omslag
- 138 Tekeningen van artikelen en onderdelen. Z.j., 1943-1949. 1 pak
- 139 Octrooibewijzen en briefwisseling met het Nederlandsch Octrooibureau te 's-Gravenhage betreffende octrooi-aanvragen van diverse artikelen in diverse landen. 1943-1963. 1 pak
- 140-141 Produktiestaten opgemaakt voor het Centraal Bureau voor de Statistiek over de jaren 1960-1970. 1961-1971. 2 omslagen
140. 1960-1970, jaarlijks
141. 1963-1965, maandelijks
- 142 Rapport over aan te brengen verbeteringen in de produktie. 1969. 1 stuk
- 143 Stuk met coderingen van de verschillende ledikanten en onderdelen. 1970. 1 stuk

VII. VERKOOP.

- 144-146 Verkoopstatistieken per maand en per jaar, per produkt, nationaal en internationaal. 1925-1971. 3 delen
144. 1925-1949
145. 1950-1966
146. 1965-1971
- 147 'Conditieboek', met namen van afnemers, vertegenwoordigers, dephouders en verleende kortingspercentages en provisie. 1910-1971. 1 deel
- 148 Akte waarbij J.M.L.A. de Beaumont gemachtigd wordt verklaringen te ondertekenen namens de N.V. in verband met de export van goederen. 1939. 1 stuk
- 149 Overzichten met gegevens en vergelijkingen van verkopen, omzetten en de grootte van de order-portefeuille, per kwartaal en per jaar. 1939-1940, 1951-1958, 1965-1972. 1 omslag
- 150 Overzicht van leveranties aan Duitse instanties van 10 mei 1940 tot 31 augustus 1944. Met concept. Z.j. 1 omslag
- 151 Staten met overzichten en vergelijkingen van omzetten per week over de jaren 1952-1969. 1 omslag
- 152 Spiegel-Informatie v.d. G. (Van der Graaf en Co. N.V.) te Amsterdam, met gegevens over bedrijven in Nederland uitgebracht aan de N.V. in verband met kredietverlening. 1950, 1970-1972. 1 omslag
- 153-158 Prijscouranten, prijslijsten, folders e.d. van stalen meubelen. 1910-1971. 6 pakken
N.B. Zie ook inv. nr. 197.
153. 1910-1915 156. 1935-1940
154. 1920-1931 157. 1948-1961
155. 1932-1934 158. 1962-1971
N.B. 1936 bevat ook strijkijzers; 1939 bevat ook speelgoed.

- 159 Prijscouranten van ledikanten en matrassen bestemd voor de export (Nederlandse, Engelse en Duitse tekst). 1927-1929. 1 omslag
- 160 Prijscouranten en lijsten van stalen meubelen bestemd voor de export naar België. Z.j., 1951-1969. 1 omslag
- 161 Prijscouranten en lijsten van stalen meubelen voor ziekenhuizen, sanatoria, kloosters e.d. bestemd voor export naar België (Nederlandse en Franse tekst). 1961-1969. 1 pak
- 162 Album met prijscuranten van stalen meubelen en geldkisten, catalogus nr. 48 (1932) en latere ingeplakte aanvullingen. 1932-1950. 1 deel
- 163-164 Prijscuranten en lijsten van geldkisten voor binnen- en buitenland. Z.j., 1908-1972. 2 omslagen
163. Binnenland, z.j., 1908, 1925-1937, 1950-1972
N.B. Zie ook inv. nr. 163 voor de jaren 1938-1940, 1950.
164. Buitenland, z.j., 1926-1928, 1934, 1937, 1938, 1952-1958, 1963-1971
N.B. 1928 bevat ook prijzen van strijkijzers.
- 165-166 Prijslijsten van schoolmeubelen. 1960-1969. 2 omslagen
165. Binnenland, 1960-1969
166. België, 1961-1969
- 167 Kleurkaarten van De Beaumont's ijzeren meubelen. Z.j. (ca. 1930), 1937. 2 stukken
- 168 Prijscuranten van concurrerende ondernemingen in Nederland op het gebied van stalen meubelen. Z.j., 1934-1940, 1950, 1951. 1 pak
- 169-179 Prijscuranten en albums van concurrerende ondernemingen in Engeland, Duitsland en België. 1897, 1907, 1926-1928, 1951. 1 omslag, 10 delen

VIII. DOKUMENTATIE.

- 180 Stukken, met toespraak en historische gegevens, betreffende het 75-jarig bestaan van het bedrijf en het 60-jarig ambtsjubileum van Ch. de Beaumont. 1959. 1 omslag
- 181 Bijvoegsels tot de Nederlandse Staatscourant met statuten van bedrijven op het terrein van de fabrikage van ledikanten, stalen meubelen, matrassen e.d. 1919-1966. 1 omslag
- 182 Balansanalyses van het Instituut voor Handels- en Bedrijfsvoorlichting te Amsterdam betreffende ondernemingen op het terrein van de fabrikage van soortgelijke produkten als die van Henri de Beaumont's Metaalindustrie N.V. 1941-1967. 1 pak
- 183-184 Dokumentatie over de N.V. Staalwerken 'De Maas' te Maastricht en de N.V. Verenigde Buizenfabrieken 'Excelsior-De Maas' te Oosterhout. 1952-1968. 2 omslagen
183. 1952-1968, krantenknipsels
184. 1964-1966, balansanalyses
- 185 Foto's van het bedrijf. 1 omslag

IX. ARCHIEF VAN HENRI DE BEAUMONT, PERSONENVENNOOTSCHAP MET BEPERKTE AANSPRAKELIJKHEID (P.V.B.A.) TE LANAKEN (BELGIË).

- 186 Ontwerp-overeenkomst ter regeling van zaken tussen de vennoten en de N.V. Henri de Beaumont's Metaalindustrie te Maastricht. Met brief. 1954. 1 omslag
- 187 Staatsbladen met publikatie van oprichting en opheffing der vennootschap. 1955, 1965. 1 omslag
- 188 Aandelenregister. 1955-1965. 1 deel
- 189 Notulen van de algemene vergadering der vennoten. 1955, december 23 - 1965, oktober 28. 1 deel

- 190 Accountantsrapporten betreffende de controle der administratie, balans en verlies- en winstrekening. 1955-1965. 1 omslag
- 191 Balansen en verlies- en winstrekeningen over de jaren 1955-1964. 1956-1965. 1 deel
- 192 Correspondentie en stukken van financiële aard, voornamelijk belastingzaken. 1955-1968. 1 omslag

X. STUKKEN VAN DE SMEDERIJ EN HANDELSONDERNEMING H. DE BEAUMONT TE MAASTRICHT.

N.B. Enkele stukken bevinden zich in het archief van de N.V. Henri de Beaumont's Metaalindustrie doordat zij in de volgende jaren zijn voortgezet. Zie inv. nrs. 77, 78, 107, 130, 132, 133.

- 193 Patenten afgegeven aan H. de Beaumont als smid, koopman en fabrikant. 1888-1893. 1 omslag
- 194-195 Werkliedenregisters van de smederij. 1883-1902. 2 delen
N.B. Zie ook inv. nrs. 77-81.
194. 1883-1897
195. 1897-1902
- 196 Kasboek. 1883-1884. 2 stukken
N.B. Fragment, als kladpapier verwerkt.
- 197 Prijscouranten van ijzeren meubelen. 1905-1908. 1 omslag

LITERATUUROVERZICHT

J. van Lieshout, St. Cécile. De rode draad in de historie van Eijsden aan de Maas van 1880 tot 1980, Eijsden 1980, 148 pag.

De belangstelling voor regionale en lokale geschiedenis neemt de laatste jaren sterk toe. In talrijke steden en dorpen bloeien de heemkundige verenigingen. De studiezalen van de archieven zijn overvol. Het aantal publikaties neemt sterk toe. De belangstelling van het onderwijs voor plaatselijke en regionale geschiedenis stijgt.

Het is hier niet de plaats de oorzaken van deze ontwikkeling te analyseren. Een poging om de betekenis van de toenemende historische belangstelling te duiden in samenhang met recente maatschappelijke ontwikkelingen kan evenmin ondernomen worden. Wij dienen ons te beperken tot datgene, wat in een boekbespreking past, namelijk een onderzoek naar de betekenis van de huidige publikatiestroom voor de regionale en lokale historiografie. Die betekenis lijkt niet gering.

De geschiedvorsing in Nederland verloopt sedert meer dan honderd jaar via twee sporen. Op de eerste plaats is er de puur wetenschappelijke geschiedschrijving, die vooral door de universiteiten is gestimuleerd. Daar wordt gehandeld over de grote politieke en maatschappelijke vraagstukken. De wetenschappelijke geschiedschrijving onderzoekt de ontwikkeling van de samenleving. Vóór de tweede wereldoorlog hebben daarbij vooral de politieke ontwikkelingen voorop gestaan. Sedertdien worden meer en meer sociale en economische kwesties bestudeerd. Werd aanvankelijk vooral gesproken over de wording van de nationale staat, van 1950 af gaat de belangstelling in toenemende mate uit naar het ontstaan van de welvaartsstaat.

De tweede historiografische traditie is vaak aangeduid als de amateuristische geschiedbeoefening. Deze term lijkt thans minder passend, omdat sedert enige tijd ook op dit vlak vooral geschoolde historici werkzaam zijn. Toch bestaat er nog altijd een wezenlijk verschil tussen de regionale en lokale geschiedvorsing en de universitaire wetenschap. Bij de lokale historici speelt de studie van de eigen omgeving, van de lokale samenleving een hoofdrol. Ook hier hebben zich evenwel belangwekkende ontwikkelingen voltrokken. Voorheen is de interesse vooral uitgegaan naar bestuursvormen, bezitsverhoudingen en gebouwen, thans worden ook in de lokale geschiedvorsing welzijnsaspecten naar voren gehaald.

Een fraai voorbeeld van deze vernieuwing in de lokale historiografie biedt het werk van Van Lieshout. Krachtig gesteund en gestimuleerd door een hele groep beoefenaren van de lokale geschiedenis van Eijsden, is de schrijver er in

geslaagd een beeld te geven van de spanningen en tegenstellingen die in Eijsden zijn opgeroepen door de aanwezigheid van twee harmonieën. Omstreeks 1880 ontstonden er in diverse kleine Limburgse leefgemeenschappen meerdere muziekgezelschappen vanwege de ideologische tegenstellingen tussen de liberale bourgeoisie, die veelal het heft in handen had bij de oudste harmonie of fanfare en een klerikale middengroep met emancipatorische neigingen. Langzamerhand heeft deze tegenstelling zich verdiept. De spanningen tussen de twee harmonieën gingen heel het dorpsleven doordrenken en werden een uitlaatklep voor alle tegenstellingen die een snel veranderende samenleving opriep. Eijsden vormt daarvan een voorbeeld. In 1880 besloot de plaatselijke parochieherder met enige medestanders een nieuwe harmonie op te richten omdat de voorzitter van de bestaande harmonie al te nauwe banden had met de voorstanders van de destijds beruchte processiejachten. Van 1876 af waren er in Limburg immers voortdurend rellen geweest, omdat de regering meende dat er reden was processies hardhandig te laten ontbinden. In Eijsden, waar de Bronk - de plaatselijke processie - het jaarlijks hoogtepunt is van het dorpsleven en van de lokale folklore vonden de pastoor en de kasteelheer dat de muzikale begeleiding van deze gebeurtenis niet kon worden overgelaten aan iemand die priesters en gelovigen naar de gevangenis stuurde, omdat zij bid-dend door de straten trokken. Zij richtten een eigen harmoniegezelschap op, St. Cécile, naar de kleur van hun uniform 'de roden' genoemd.

De latente tegenstellingen die door het bestaan van twee muziekgezelschappen aanwezig waren, kwamen in 1901 tot uitbarsting door wat Van Lieshout 'De Slag van Meerssen' noemt. In de zomer van dit jaar gingen beide harmonieën van Eijsden op concours in Meerssen. De kerkelijke harmonie behaalde er een klinkende overwinning. Deze werd thuis zo uitbundig gevierd dat alle contacten tussen de leden van de twee gezelschappen verbroken werden. Voortaan waren er 'rode' en 'blauwe' winkels in het dorp, waren er twee soorten café's en werden huwelijken tussen aanhangers van verschillende harmonieën bemoeilijkt. Deze scherpe tegenstellingen zijn tot in de zestiger jaren van de 20e eeuw blijven bestaan. Helaas weet de auteur weinig over het conflict, zijn verloop en einde te melden. In het laatste deel van het boek beperkt hij zich meer en meer tot de inwendige geschiedenis van de Harmonie St. Cécile. De uitwerking van de spanningen op de Eijdsense samenleving komen onvoldoende aan de orde.

A. E. L. Jonkergouw, Sittard Limburgse Stad. De periode van 1815 tot 1920, Sittard 1978, 202 pag.

Helaas leidt de belangstelling voor lokale geschiedenis niet altijd tot positieve

resultaten. Het komt voor dat hoogst merkwaardige en onsamenhangende boekwerken op de markt gebracht worden, waarin men vergeefs zoekt naar enig historisch inzicht en hoogst zelden een opmerkenswaardig gegeven tegenkomt. Ook Jonkergouw's boek moet tot deze historische mislukkingen worden gerekend. De compositie is verwarrend. De auteur heeft zijn stof verdeeld over zeven hoofdstukken. In elk hoofdstuk wordt een tijdvak behandeld. Tussen de hoofdstukken is een zestal z.g. 'intermezzo's' opgenomen. Deze paragrafen, die nauwelijks korter zijn dan een hoofdstuk, behandelen vooral thema's van volkskundige aard. Zij handelen o.a. over klederdrachten, verdwenen gebruiken, eten, drinken en dansen. Zij gaan evenwel ook over sociaal-historische onderwerpen als communicatie, vervoersmiddelen en de 19e eeuwse stad.

De hoofdstukken zelf zijn merkwaardig ingedeeld. Het eerste hoofdstuk geeft niets anders dan een heel summiere samenvatting van bestaande literatuur over de Limburgse geschiedenis. Over Sittard wordt daarin niet gesproken. In de volgende hoofdstukken gaat steeds een uitvoerige - zij het lang niet altijd correcte - samenvatting van de meer algemene literatuur over Limburg vooraf aan de korte schets van de gebeurtenissen in Sittard in dezelfde tijd. Het overzicht van de Sittardse geschiedenis is volgens het kronieksysteem opgesteld. Achter de vermelding van een jaartal worden een paar bijzonderheden gegeven, die elke samenhang missen.

In de volkskundige en sociaal-historische intermezzo's is de relatie met Limburg duidelijker dan die met Sittard. Met uitzondering van een enkele passage brengt het boekje niets dat niet elders beter en uitvoeriger wordt gevonden.

W. Th. M. Hendriks, L. W. M. van Hout en Th. P. M. Huijs, Blerick, een pleysantigh Huys. Pastorie en pastors in een Noordlimburgse parochie, Blerick 1978, 128 pag.

De historische werkgroep Blerick heeft in de restauratie van de vroeg 18e eeuwse pastorie van de Lambertusparochie aanleiding gevonden voor het eerst naar buiten te treden. Zij hebben dit gedaan met een uitzonderlijk goed verzorgd en fraai geïllustreerd boekwerk, waarin zij proberen de geschiedenis van de pastorie in die van kerk en dorp te integreren. Daarmee, zeggen de schrijvers zelf, wordt deze studie evenwel nog geen kerkgeschiedenis en evenmin een dorpsgeschiedenis. Op zichzelf is dit juist. Het is ook geen bouwgeschiedenis en geen cultuurgeschiedenis. Al dit soort indelingen, ontleend aan de universitaire historiografie, zijn niet op de lokale geschiedschrijving toepasbaar.

Het boek handelt over een prachtig, monumentaal pand en zijn bewoners.

Het geeft een beeld van allerlei invloeden op het dorpsleven, zonder ergens te streven naar een of andere vorm van integrale geschiedschrijving. De belangrijkste oorzaak daarvan is zonder twijfel de toestand van de bronnen geweest, die nogal wat lacunes tonen. Daardoor is het nodig geworden sommige betrekkelijk kleine details met zeer veel omhaal van woorden en gebruikmaking van een reeks indirecte gegevens te beschrijven. Zoiets is bij voorbeeld voorgekomen bij het terugvinden van de plaats, waar de vroegere pastorie was gevestigd. Anderzijds heeft het ontbreken van een enigszins complete documentatie er toe geleid dat heel belangrijke thema's slechts met een enkel woord konden worden aangestipt. Zoiets doet zich nogal eens voor in het hoofdstuk 'Boer en zielzorger'. De auteurs weten heel goed duidelijk te maken dat de pastoors in de late Middeleeuwen en in de Nieuwe Tijd hun inkomsten voornamelijk verkregen uit de opbrengst van bij de pastorie behorende landerijen. Zij kunnen echter niet precies aangeven of daarbij eigen exploitatie, halfpacht of tijdpacht tegen betaling in geld of natura voorgekomen is. Er zijn een paar vermeldingen van halfwinning, maar het is niet zeker of deze vorm van gronduitbating regel is geweest, of dat zij - zoals elders nogal eens is gebeurd - vooral in moeilijke tijden is toegepast, wanneer het wenselijk was de risico's te spreiden. Een enkele pastoor heeft zich nogal intensief met de wijze van exploitatie van de grond bezig gehouden, een ander had duidelijk intellectuele voorkeuren. Door gebrek aan meer algemene gegevens kan echter niet vastgesteld worden of van de pastoors verwacht werd, dat zij zich intensief bezig hielden met het in stand houden en de verbetering van het landbouwbedrijf, waaruit zij hun inkomsten verwierven, of dat hier alleen persoonlijke voorkeuren naar buiten zijn getreden. Een heel interessante kwestie die niet kan worden opgelost, is ook de volgende. Enkele pastoors uit de 16e eeuw leefden in concubinaat. De pastorie-hoeve en het daarbij behorende land werden uitgebaat door hun maitresses en haar kinderen. Het gevolg is geweest dat heel wat parochieel bezit naderhand in handen van de nakomelingen van de pastoor is geraakt. De vraag hoe dit proces is verlopen, blijft echter open. Lag daaraan een beslissing van de concubinarius om vooral voor zijn kroost te zorgen ten grondslag of zijn toevallige omstandigheden, zoals de wenselijkheid om de pastorie naar een wat gunstiger gelegen plaats over te brengen, de oorzaak? In dat laatste geval zou het voormalig kerkelijk bezit verkocht kunnen zijn aan de gebruikers, die toevallig in nauwe persoonlijke relatie tot een der vroegere pastoors stonden.

Zo blijven in dit boek veel vragen open. De auteurs wagen zich niet aan hypothesen van meer algemene aard. Zij kunnen immers in het beste geval een enkel geval nauwkeurig beschrijven en weten bijna nooit of zij op een toevallige lokale toestand of op een meer algemene ontwikkeling zijn gestuit. Zulke

moelijkheden zijn er behalve bij de hierboven omschreven kwesties ook bij het vraagstuk van de financiële welstand van de parochieherders in de 17e eeuw en hun belangstelling voor wetenschap en cultuur. Ook hier rijzen tal van interessante vragen, maar dreigt steeds het gevaar dat een toevalligheid wordt gehouden voor een wetmatigheid of omgekeerd.

De Stadsrekeningen van Arnhem, dl IV, 1420-1427, uitg. door W. Jappe Alberts, Groningen 1978, XIV + 522 pag. Prijs f 68,— (= Teksten en Documenten uitgegeven onder redactie van de afdeling Middeleeuwen van het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht XV).

Prof. Alberts blijft ondanks zijn hoge leeftijd een buitengewone activiteit ontplooiën. Nu heeft hij op ruim 500 pagina's weer een achttal Arnhemse stadsrekeningen laten verschijnen. Terecht heeft hij deze rekeningen slechts summier ingeleid. In een van de voorgaande delen heeft hij zich heel uitvoerig van die taak gekweten, zodat hij zich nu kan beperken tot een aantal specifieke gegevens, voorkomend in de thans uitgegeven rekeningen. Daarbij wijst hij vooral op politieke ontwikkelingen. Aan de hand van de stadsrekening kan Alberts heel wat onopgeloste kwesties omtrent de relaties tussen Gelre, Kleef, Gulik, Berg en Utrecht nauwkeurig schetsen. Er zijn zoveel belangrijke aanvullingen en wijzigingen op het vertrouwd geschiedbeeld, dat Alberts schrijft: 'De bestudering van de volledige stadsrekeningen van Arnhem leidt tot de conclusie dat het, in grotere mate dan vroeger werd aangenomen, mogelijk is een geschiedenis van Arnhem op grondslag van deze rekeningen te schrijven. . . . De rekeningen verschaffen niet de aanvulling op de door andere bronnen gelegde grondslag, maar andersom: Zij vormen de basis, waarop andere bronnen aanvulling brengen'. Deze uitspraak lijkt nauwelijks te boud. Behalve de politieke gebeurtenissen, die uitvoerig in de stadsrekening worden weergegeven, zijn er immers nog tal van andere aangelegenheden, waarover deze prachtige serie stedelijke rekeningen een bijzonder licht werpt.

Als voorbeeld ware de monetaire ontwikkeling aan te halen. Uit de rekeningen die stammen uit het midden van de 14e eeuw blijkt dat tussen 1353 en 1363 een aantal in de Nederlanden in zwang zijnde muntstelsels een vaste onderlinge relatie kende. Met het in Arnhem gebruikelijke pondenstelsel was het Vlaamse schild, de Brabantse mottoen en de Rijnlandse mark eng verbonden. Men rekende dat het Vlaamse schild gelijk stond aan 1,4 Arnhemse pond, terwijl de mark 2,4 en de Brabantse mottoen 1,96 Arnhemse ponden waard waren. In 1364/65 werden die verhoudingen verlaten. Het oude schild, de echte Vlaamse munt, was intussen een half pond meer waard geworden dan het op papier mocht zijn. De goede mottoen blijkt in 1366/67

ongeveer 10% boven de nominale waarde te zijn gestegen, terwijl van 1377 af de koersdaling van de mark zover was voortgeschreden, dat deze munt in werkelijkheid ongeveer 15% minder waard was dan de omrekeningstabel aangaf.

De oorzaak van dit uiteenvallen van het monetaire stelsel in de Nederlanden en het Rijnland komt snel tevoorschijn, wanneer de waardeveranderingen tussen de Maastrichtse en de Arnhemse munten worden bekeken. De inflatie in Arnhem heeft van 1361 tot 1366 ongeveer 2,5% per jaar belopen. In Maastricht verminderde de plaatselijke munt al van 1355 af met ongeveer 7% per jaar in waarde. De schelling van Arnhem die omstreeks 1355 slechts een vierde van de waarde van de Maastrichtse schelling had, stijgt t.o.v. Maastricht voortdurend. In 1385 is de Arnhemse schelling al bijna 0,6 Maastrichtse schelling.

Soortgelijke verschillen in inflatietempo worden ook aangetroffen, wanneer het Arnhemse geld met dat van Aken of Luik vergeleken wordt. Ook ten opzichte van Vlaanderen en Brabant zijn er sterke veranderingen in de onderlinge waardeverhoudingen. Klaarblijkelijk zijn de monetaire verhoudingen in de 14e eeuw in de Nederlanden geheel uit hun voegen geraakt. Dit kan slechts tot verstoringen in de betalingsbalansen hebben geleid en tot ernstige moeilijkheden in het handelsverkeer. Op de monetaire aspecten van de zeer verscheiden economische ontwikkeling van de Nederlandse steden in de late Middeleeuwen is nog nooit gewezen. In het kader van een boekbespreking laten zij zich ook niet uitvoerig analyseren, maar het lijkt evident dat handel en nijverheid in de Nederlandse steden er grote invloed van hebben ondergaan. Dank zij de uitgave van Prof. Alberts beschikken wij over een uitstekende bron om onze kennis van de laat-Middeleeuwse stedelijke economie te verdiepen.

D. Dauwma, J. M. M. de Meere en L. Noordergraaf, Statistieken van de Nederlandse nijverheid uit de eerste helft van de 19e eeuw, supplement, 's-Gravenhage 1979, XXV + 553 pag.

In 1956 heeft I. J. Brugmans in de Rijks Geschiedkundige Publicatieën twee delen uitgegeven onder de titel 'Statistieken van de Nederlandse nijverheid uit de eerste helft van de 19e eeuw'. Brugmans moest destijds vaststellen dat de overlevering van de in 1816, 1819, 1843 en 1848 verrichte statistische opgaven grote manco's vertoonde. Op het Ministerie van Binnenlandse Zaken ontbraken talrijke opgaven. Van de rijksarchivarissen in de provincies en van enige gemeentearchivarissen had hij weliswaar enige aanvulling ontvangen, maar desondanks ontbrak heel wat. Met name uit de provincies Limburg en

Gelderland kon Brugmans weinig statistisch materiaal publiceren. Intussen zijn heel wat 19e eeuwse provinciale en gemeentelijke archieven geordend. Bij verscheidene inventarisaties kwamen nog belangrijke gedeelten van de statistische opgaven uit de eerste helft van de 19e eeuw te voorschijn. De R. G. P. heeft daarom besloten een supplementsdeel uit te geven. In dit deel zijn voor wat Limburg betreft opgenomen de statistieken van 1816 betreffende de gemeenten Horst en Vaals; uit 1819 is er de opgave van het arrondissement Roermond; uit 1843 stammen opgaven betreffende weer Horst en Vaals en uit 1848 nog een statistiek van Vaals.

Vooraf de statistiek van het arrondissement Roermond is van betekenis. Zij omvat niet minder dan 105 pagina's druks en is verreweg de uitvoerigste opgave die in dit deel is opgenomen. De gegevens zijn per gemeente gegroepeerd en in 19 kolommen ondergebracht. Daarin wordt de aard der nijverheid omschreven, het aantal van dergelijke fabrieken in de gemeente, het aantal werktuigen, het aantal werklieden, het gemiddelde dagloon van de werklieden, de plaatsen waarheen de produkten werden afgezet, de toestand van het bedrijf in verschillende jaren en de zogenaamde 'middelen van redres', de mogelijkheden tot verbetering. Uit de gepubliceerde tabellen blijkt dat er in het arrondissement Roermond doorgaans slechts zeer kleine bedrijven voorkwamen. Zelden hadden de bedrijven personeel, tenzij een of twee knechts. Heel wat bedrijven werkten alleen gedurende een deel van het jaar. Werktuigen bestonden slechts uit wind- en watermolens. De toestand van de bedrijven wordt vaak als kwijnend of matig aangegeven. De middelen tot verbetering bestaan bijna uitsluitend in vermindering der belastingen en invoering van een vrijhandelssysteem. Sommige ondernemers hebben echter heel specifieke wensen. Zo vroeg de molenaar van Neerpelt aan de regering om meer wind!

Beringen-mijn. Wonen en werken, Hasselt 1979, 115 pag., geïll. (Kunst en Oudheden in Limburg 24, Mens en Machine 3).

Ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van het Koninkrijk België is in Belgisch-Limburg een project Industrieel Erfgoed opgezet. De leiding van het project berust bij A. Linters. Hij streeft er naar de industrieel-archeologische relictten uit de provincie Limburg te bewaren en te onderzoeken. Eind 1979 is het project in de vorm van een tentoonstelling over de Beringse mijn gepresenteerd in het Provinciaal Centrum voor Volkscultuur, dat gevestigd is in het vroegere casino van deze mijn.

Ten behoeve van deze tentoonstelling hebben A. Linters, A. van Door-Slaer en L. Vandebergh een uitvoerige tentoonstellingsgids samengesteld. Daarin schetsen zij allereerst de ontdekking van het Kempisch bekken en de voorbe-

reidingen voor de exploitatie. In een tweede hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de verlening van de concessie Beeringen-Cousel, die betrekkelijk vlot is verlopen. In 1902 waren in het gebied proefboringen verricht. In 1903 werden vier concessies voor Beeringen-Cousel aangevraagd. Een aanvrager trok zich spoedig terug. Aan de drie overigen werd in 1906 een gezamenlijke concessie verleend. De drie concessionarissen richtten daarom in 1907 een gezamenlijke werkmaatschappij op, de 'S.A. Charbonnages de Beeringen'. Het overgrote deel van de aandelen was in handen van een viertal Franse ondernemingen. Ook onder de kleine kapitaalverstrekkers waren veel personen uit Frankrijk. De Franse invloed is ook bij de exploitatie van de mijn steeds merkbaar geweest. De derde voorzitter van de Raad van Beheer, Albert Lebrun, werd in 1932 zelfs tot president van de Franse Republiek gekozen.

Hoewel de concessieverlening en de oprichting van een werkmaatschappij vlot verlopen waren, zou het nog geruime tijd duren voordat er werkelijk steenkool uit de grond kon worden gehaald. De eerste proefboringen leverden al problemen op. Men boorde een ondergronds meer aan. Het afdiepen van schachten bleek onmogelijk op de oorspronkelijk gekozen plaats. Pas medio 1909 kon men de plek, waar de mijn zou worden gebouwd, definitief bepalen. Ook de afdieping van de schacht leverde de gebruikelijke problemen op. Er werd een afdiepingstechniek toegepast volgens de methode van beveziging, die in Nederland bij de schachtbouw van de Oranje-Nassaumijnen zoveel succes had opgeleverd. Op een diepte van 585 meter liep de schacht desondanks onder water. Pas een jaar later kon de aanleg worden voortgezet. Kort daarna brak de eerste wereldoorlog uit, waardoor de werkzaamheden gedeeltelijk moesten worden stilgelegd. Pas 13 jaar na de concessieverlening bereikte men op 623 meter diepte de eerste kolen. Dit gebeurde op 20 oktober 1919. Het volgende jaar liep schacht I opnieuw onder water. Op een diepte van 608 meter was men in een 14 meter dikke laag drijfzand terecht gekomen. Pas in 1922 konden de eerste kolen naar boven worden gehaald.

Heel uitvoerige en boeiende hoofdstukken hebben Linters c.s. gewijd aan het wonen en werken op de mijn. Daarin wordt o.a. gesproken over het aantrekken van vreemde arbeidskrachten, de snelle groei van de bevolking van Beeringen en de bouw van arbeiderswoningen, die noodzakelijk was omdat het kleine dorp de grote toevloed van personeel van de mijn niet kon opvangen. Bij deze woningbouw werd het Franse 'Cité'-beginsel toegepast. Planmatig werden door de mijn zelf woningblokken gebouwd. De nauwe relatie tussen wonen en werken die zodoende ontstond, heeft nogal wat sociale problemen opgeleverd, die door de auteurs uiterst afstandelijk worden besproken. Alles bijeen hebben Linters en zijn medewerkers gezorgd voor een boeiende studie, die onze nogal gebrekkige kennis van de mijnbouw in Belgisch-Limburg aanzienlijk verrijkt.

H. R. van Ommeren, De Koopmansgilderol van Deventer, 1249-1387, 's-Gravenhage 1978, 303 pag. (= Werken uitgegeven door het Nederlands Historisch Genootschap, 3e serie, no. 87).

De huidige provinciaal archiefinspecteur in Limburg, H. R. van Ommeren, was voorheen als archivaris in Deventer werkzaam. Daar trof hij een uitermate merkwaardig document aan, een rol perkament met een lengte van meer dan zes meter, waarop sedert het midden van de 13e eeuw de leden van een gilde waren ingeschreven. Het omvangrijke stuk was ontstaan doordat 15 stukken perkament aan elkaar en deels zelfs over elkaar waren gehecht.

Het document was al sedert lang in het Deventer stadsarchief aanwezig. Evenmin was het geheel onbekend gebleven. Al in de 19e eeuw is er de aandacht op gevestigd. Zelfs heeft J. I. van Doorninck zich in 1874 gewaagd aan een uitgave, die hoogst gebrekkig is gebleven. De gedachte om het buitengewoon zeldzame stuk thans in een verantwoorde editie te brengen, is derhalve niet bij toeval gerezen.

Van Ommeren heeft zijn werk grondig gedaan. Hij heeft een bijzonder nauwgezette en buitengewoon fraaie uitgave bezorgd, die hij bovendien uitvoerig heeft ingeleid. De ontsluiting van het document middels een 125 pagina's lang register is zonder meer voorbeeldig. Men zou hoogstens een paar opmerkingen kunnen maken bij de inleiding. De uitgever heeft heel lang stilgestaan bij de statuten van het Deventer Koopmansgilde, die aan de naamlijst der leden voorafgaat en de eerste regels van de rol vult. Deze statuten spreken feitelijk alleen maar over een gildefeest dat jaarlijks gehouden moet worden. Op grond daarvan aarzelt Van Ommeren om het Deventer gilde een economische instelling te noemen. Die aarzeling wordt nog versterkt doordat hij uit de naamlijst afleidt, dat behalve een deel van de burgerij van Deventer ook een aantal priesters lid van het gilde is geweest.

Ongelukkigerwijze heeft de auteur, die uit heel Europa vergelijkingsmateriaal aandraagt, geen gebruik gemaakt van sociaal-historische literatuur. Met name heeft hij de werken van de vroegere hoogleraar te Bonn, Dr Edith Ennen, verwaarloosd. Toch had hij daar wellicht een passende oplossing voor zijn problemen kunnen vinden. Ennen heeft vaak betoogt dat aan de basis van het Middeleeuws gildewezen de zogenaamde coniuratio heeft gelegen. Voor het midden van de 14e eeuw was er nog weinig behoefte aan voorschriften betreffende de uitoefening van de bedrijvigheid in de steden. De voornaamste moeilijkheid was dat steeds weer kooplieden in vreemde steden aansprakelijk gesteld werden voor de fouten die collegae gemaakt hadden. Zij sloten zich aaneen om gezamenlijk een vuist te kunnen maken tegen de gerechtelijke instanties. Daarvoor was nodig dat er een saamhorigheidsbesef ontwikkeld werd. Tot de dag

van vandaag is het gebruikelijk gemeenschapsbesef te ontwikkelen door middel van festiviteiten en daarbij vooral de clerus te betrekken. Ennen heeft met heel wat bewijzen uit de Zuidelijke Nederlanden en uit het Rijnland proberen aan te tonen, dat men in de vroege Middeleeuwen op precies dezelfde wijze te werk is gegaan.

Deze bemerkingen doen overigens niets af aan de bruikbaarheid van Van Ommeren's uitgave. Die staat buiten kijf.

JAARVERSLAG 1980

SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

INLEIDING

Het eerste jaar van het nieuwe decennium is voor het Sociaal Historisch Centrum bevredigend verlopen. 1980 heeft nieuwe perspectieven gebracht. Drie belangrijke ontwikkelingen dienen te worden aangestipt.

De ruimtelijke problemen, waarmee elke archief- en bibliotheekinstelling zo nu en dan worstelt, zullen het Sociaal Historisch Centrum ditmaal allicht niet boven het hoofd groeien. Aan de behoefte aan extra magazijnruimte kan naar het zich laat aanzien worden voldaan door de z.g. St. Andrieskapel als archiefdepot te gaan gebruiken. Dit belangrijke monument, gelegen Achter de Barakken op loopafstand van de kantoren van het Centrum, verkeerde sedert vele jaren in uiterst deplorabele staat. Sinds meer dan vijftig jaar is er geen onderhoud aan gepleegd. Dank zij de medewerking van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, het Provinciaal Bestuur van Limburg, het Gemeentebestuur van Maastricht, de Monumentenstichting Limburg en het Kerkbestuur van de St. Matthiasparochie kon een aanvang gemaakt worden met de voorbereiding van de restauratie en kwam de financiering van het bouwplan bijna rond. Er is goede hoop dat in 1981 gestart kan worden met de restauratiewerkzaamheden.

In wetenschappelijk opzicht ontstond in 1980 voor het S.H.C. een heel aantrekkelijk perspectief. In de laatste maand van het jaar hebben het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Limburg en de Universiteitsraad ingestemd met een samenwerking tussen R.L. en Sociaal Historisch Centrum die kan leiden tot de uitbouw van ons instituut tot een wetenschappelijke instelling met een duidelijke functie binnen de universitaire gemeenschap. Als eerste stap op weg naar intensieve samenwerking zal het S.H.C. aan de Universiteit een bijzondere leerstoel aanbieden op het gebied van de veranderingen in de samenleving in het verleden met accent op Limburg en aangrenzende gebieden.

Tenslotte zijn ook de meest klemmende personeelsproblemen nader tot een oplossing gekomen. De begroting 1981, die door de Minister van Onderwijs werd voorgelegd aan de Staten-Generaal en het besluit omtrent de toewijzing van subsidies aan het Sociaal Historisch Centrum dat door Provinciale Staten werd genomen, bieden ruimte voor het aantrekken van een derde archiefmedewerker in 1981. Deze personeelsuitbreiding zal het mogelijk maken de afdeling archief in de komende jaren zo te laten functioneren dat de werkzaam-

heden zonder de inschakeling van al te veel tijdelijke en ongeschoolde krachten kunnen verlopen. Van veel belang is ook dat in 1980 voor het eerst toestemming is verkregen voor extra personeel voor de afdeling onderzoek, ook al gaat het hier nog om tijdelijke medewerkers. De bescheiden versterking van deze afdeling heeft het niettemin mogelijk gemaakt veel werkzaamheden in versneld tempo uit te voeren.

De oplossing van een aantal ernstige moeilijkheden en de reële perspectieven voor de toekomst, die door dit alles ontstaan zijn, wettigen het vertrouwen dat het Sociaal Historisch Centrum ook in de komende jaren zijn taak naar behoren zal kunnen vervullen. Dat deze ontwikkeling mogelijk is geweest in een tijd van ernstige economische moeilijkheden stemt tot dankbaarheid jegens allen die hieraan hun medewerking hebben verleend.

BESTUUR

In het bestuur hebben zich enkele mutaties voorgedaan. Drs M. K. J. Smeets verzocht wegens het overdragen van de dagelijkse leiding van het Rijksarchief in Limburg ontheven te worden van het lidmaatschap van het Dagelijks en het Algemeen Bestuur van het Sociaal Historisch Centrum. Hij werd in beide gremia opgevolgd door de fungerende rijksarchivaris Drs J. H. M. Wieland. In de plaats van Prof. Dr M. G. Spiertz werd benoemd tot lid van het Algemeen Bestuur Drs J. J. C. Huyben. De heer Huyben is, evenals zijn voorganger, vertegenwoordiger van het bisdom Roermond. In de vacature Sampers werd Mr N. W. J. G. Bronzwaer benoemd. Hij maakt als onderwijsdeskundige deel uit van het Algemeen Bestuur. Twee vacatures konden nog niet worden vervuld. Er zijn stemmen opgegaan om van deze vacatures gebruik te maken om de democratisering van het bestuur te bevorderen. Het was lastig om aan deze wens nu al gevolg te geven. Departementale richtlijnen omtrent de democratische samenstelling van besturen van gesubsidieerde instellingen worden sinds lang verwacht, maar zijn nog niet verschenen. De vervulling van de vacatures is daarom opgeschort tot het moment, waarop duidelijk is welke eisen aan een gedemocratiseerde instelling worden gesteld. Het bestuur is de aftredende leden bijzonder erkentelijk voor de inzet, waarmee zij jarenlang voor het Sociaal Historisch Centrum geijverd hebben. Hun adviezen zijn vaak van grote betekenis geweest.

Het Algemeen Bestuur vergaderde op 31 januari en 27 juni. Tijdens deze vergaderingen werd, behalve over de jaarstukken en het Investeringsplan, uitvoerig gesproken over de oprichting van de Stichting Vrienden van het So-

ciaal Historisch Centrum. Deze Stichting is van belang voor de restauratie van de Andrieskapel. Voor deze restauratie zal het Sociaal Historisch Centrum een bescheiden bijdrage moeten leveren. De Stichting beschikt over de daarvoor benodigde middelen. Vanwege de langdurige voorbereidingstijd van het restauratieplan kunnen deze gelden niet in hetzelfde jaar worden besteed als waarin zij zijn verworven. Dientengevolge moesten zij tijdelijk in een apart fonds worden ondergebracht. Het bestuur heeft garanties verlangd dat investeringsfonds en exploitatie nauwkeurig gescheiden blijven.

Het Dagelijks Bestuur kwam bijeen op 31 januari, 13 maart, 27 juni en 12 december. Het Dagelijks Bestuur hield zich behalve met de voorbereiding van Algemene Bestuursvergaderingen ook bezig met het opstellen van een isolatieplan, de aanpassing van de Andrieskapel voor gebruik als archiefdepot, de relatie met de Universiteit en contacten met het Winand Roukensfonds. Deze onderwerpen zullen hierna nog ter sprake komen.

Na afloop van de bestuursvergadering van 31 januari werd tijdens een receptie afscheid genomen van Pater Dr Remigius Dieteren als medewerker van het Centrum. Pater Dieteren is de eigenlijke oprichter van ons instituut. Hij heeft een belangrijk aandeel gehad in de uitbouw van het Sociaal Historisch Centrum. In de loop der jaren heeft hij vele belangrijke publikaties verricht. Hij heeft een aantal jaren deel uitgemaakt van het personeel. In die tijd heeft hij zich speciaal bezig gehouden met de ordening van enkele documentaire collecties, die grote moeilijkheden bij de beschrijving opleverden. Op 31 januari 1980 bereikte hij de 65-jarige leeftijd, zodat aan hem functioneel leeftijdsontslag moest worden verleend. Hij blijft secretaris van het bestuur.

Intensieve contacten werden onderhouden met Gedeputeerde Staten en vertegenwoordigers van de beide andere grote subsidiënten, het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en de gemeente Maastricht. De contacten tussen voorzitter, secretaris en directie waren frequent. Voor de samenstelling van het Bestuur zij verwezen naar de lijst, die als bijlage bij dit verslag is opgenomen.

BUREAU

In de samenstelling van het vaste personeel is in 1980 één wijziging gekomen. Op 1 februari werd Pater Remigius Dieteren OFM gepensioneerd. Hij werd opgevolgd door Mej. M. H. H. E. Geuskens, die aan de Bibliotheek- en Documentatieacademie te Sittard een opleiding tot bibliotheekassistente had gevolgd.

Alle afdelingen kregen ondersteuning van medewerkers die in het kader van de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel en in het kader van de Wet Sociale Werkvoorziening werden aangetrokken. Daardoor kon een groot aantal werkzaamheden versneld worden uitgevoerd. De bibliotheek kreeg hulp van een achttal personen dat gezamenlijk 3,6 manjaren werkte. Daartoe behoorden twee medewerkers met een voltooide opleiding aan de Bibliotheek- en Documentatieacademie, zodat een/derde van de additionele activiteiten door vakbekwaam personeel kon worden verricht. Bij het archief waren tien personen in voornoemde regelingen werkzaam, die tezamen 6,4 manjaren vol maakten. Ook hier kon soms vakbekwaam personeel worden aangesteld, dat bij de ordening kon worden ingeschakeld. De anderen waren grotendeels belast met schoning van archieven. De algemene dienst had hulp van zes personen. Zij werkten 5 manjaren. Bij het onderzoek waren drie personen ingeschakeld (2,8 manjaren).

Ogenschijnlijk zijn er bij de bibliotheek en het archief veel mutaties geweest, waardoor de gemiddelde duur van de werkzaamheden gering was. Gelukkig bleek dat niet helemaal het geval te zijn. Slechts vier tijdelijke krachten zijn minder dan zes maanden gebleven. De overige korte perioden zijn ontstaan doordat dienstverbanden uit 1979 nog enkele maanden in 1980 doorgelopen hebben of tijdelijke krachten aan het einde van het verslagjaar in dienst traden. Overigens ligt hier wel een probleem. De inwerktijd voor tijdelijke medewerkers is vaak niet gering. Wanneer zij spoedig vertrekken is het rendement beperkt. Een grotere moeilijkheid is sedert 1979, dat het nut van tijdelijk werk voor de geplaatsten afneemt. Tot medio 1979 slaagden zij er bijna steeds in vast werk te vinden direct na de periode, waarin zij bij het Sociaal Historisch Centrum ervaring hadden opgedaan. De steeds toenemende werkloosheid heeft echter tot gevolg, dat de mogelijkheid vast werk te vinden afneemt. In 1980 kon slechts 40% van de in het kader van de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel geplaatsten tijdens of onmiddellijk na afloop van hun inwerkperiode ander werk vinden. Een klein aantal vond korte tijd na afloop van hun arbeidstijd bij het Centrum een baan. Bijna de helft keerde echter terug naar de W.W., ondanks allerlei inspanningen om ook voor hen een arbeidsplaats te vinden. Deze ontwikkeling werkt demotiverend. Het wordt moeilijker de jonge mensen het gehele jaar geconcentreerd te laten werken. Hun animo om naast het werk ook nog een cursus te volgen loopt terug. Sedert 1 januari 1980 is de organisatie van het bureau gewijzigd. Er zijn thans vier afdelingen: algemene dienst, bibliotheek, archief en onderzoek. Aan het einde van het verslagjaar was de personeelssamenstelling als volgt:

- Dr Remigius Dieteren OFM, bibliotheek, tot 31 januari 1980
- Mej. Drs E. C. M. Fleré, hoofd bibliotheek

- Mej. M. H. H. E. Geuskens, bibliotheek, sedert 1 februari 1980
- Dr J. C. G. M. Jansen, directeur
- Drs L. H. M. Kreukels, hoofd onderzoek
- W. A. A. Mes, hoofd archief
- Mevr. M. C. Mommers-Bakker, hoofd algemene dienst
- Mevr. H. H. M. Okrogelnik Nagornik-Willems, bibliotheek
- Mej. E. M. Schilder, typiste
- M. I. M. A. Wijnen, archief

De diverse afdelingen kregen assistentie van de volgende personen:

- Algemene dienst: A. J. W. M. Baars, F. H. G. Lamby, A. Meyer, H. E. Monfrance en E. L. G. H. Smeets.
- Bibliotheek: L. H. J. Gelders, Y. A. H. Horssels, A. M. L. G. Jansen, M. J. L. Jöbses, F. H. N. Losse, M. C. M. Sanders, F. M. H. Tonnard.
- Archief: A. H. Bleeser, W. H. M. Berkhof, F. G. H. M. Crutzen, M. J. G. M. Mommers, W. H. J. Monfrance, H. J. I. M. Rodolf, A. M. L. van Someren, P. H. Thans en J. Vangangel.
- Onderzoek: E. G. J. Boshouwers, J. W. G. M. Claessens, H. M. Jansen.

Een belangrijk deel van de genoemde personen was slechts gedurende een deel van het jaar 1980 bij het Sociaal Historisch Centrum werkzaam. De erkentelijkheid van ons bestuur gaat uit naar de directeur van het G.A.B. en de directeur van de Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven die deze arbeidskrachten beschikbaar hebben gesteld. De heren M. H. A. I. Schrammen, L. J. Lucassen en F. G. J. Jacobs verrichtten tijdens het verslagjaar wederom belangeloos talrijke werkzaamheden ten behoeve van archief, bibliotheek en algemene dienst. Dr J. F. R. Philips verrichtte sedert zijn pensionering onderzoekwerk. Ook naar hen gaat onze welgemeende dank uit.

CONTACTEN

Evenals in voorgaande jaren werd deelgenomen aan wetenschappelijke bijeenkomsten, vergaderingen, studiedagen en congressen in binnen- en buitenland om zo het contact met collega's in Nederland, België en het Rijnland te intensiveren. Sinds enkele jaren wordt er naar gestreefd dit soort tamelijk passieve contacten om te zetten in meer actieve vormen van samenwerking. In dit op-

zicht zijn in 1980 aanzienlijke vorderingen gemaakt. Zo is een belangrijke samenwerking met de afdeling Agrarische Geschiedenis van de Landbouwhogeschool te Wageningen tot stand gebracht. Voor een onderzoek onder leiding van Dr R. Bos naar de ontwikkeling van de lonen in Nederland werden uit Limburg afkomstige relevante gegevens door een der tijdelijke medewerkers van het Sociaal Historisch Centrum verzameld. Daardoor is een regionale differentiatie in het betreffende onderzoek mogelijk geworden en wordt straks - in tegenstelling tot wat vaak gebeurt bij landelijke publicaties - met de Limburgse situatie rekening gehouden.

De gesprekken met de Rijksuniversiteit Limburg omtrent een mogelijke toekomstige samenwerking hebben veel aandacht van het bestuur gevergd. Zij zijn zeer positief verlopen. In december hebben het College van Bestuur en de Universiteitsraad in beginsel ingestemd met een nauwe samenwerking tussen Sociaal Historisch Centrum en Rijksuniversiteit Limburg in de toekomst. Welke functie het S.H.C. te zijner tijd binnen de Universiteit zal vervullen, zal mede afhangen van een aantal besluiten omtrent de verdere uitbouw van de R.L., die nog genomen moeten worden. Voorlopig wordt gestreefd naar het vestigen van een bijzondere leerstoel vanwege het Sociaal Historisch Centrum bij de Rijksuniversiteit. De hoogleraar, die deze leerstoel gaat bezetten, zal zich bezig houden met het terrein van de veranderingen in de samenleving in het verleden in Limburg en de daaraan grenzende gebieden, d.w.z. met de geschiedenis van de samenleving in interregionaal verband.

Bovendien zal op korte termijn worden gestreefd naar een harmonisatie van het catalogiseringssysteem van de bibliotheken van het Sociaal Historisch Centrum en de Rijksuniversiteit. Dit zal inhouden dat het Sociaal Historisch Centrum zal moeten overgaan naar automatische verwerking van het catalogusapparaat volgens het z.g. Pica-systeem. Dit systeem is ontwikkeld voor bibliotheken van Universiteiten en Hogescholen en de Koninklijke Bibliotheek en sinds kort bij de R.L. in gebruik.

Ook in ander opzicht is de samenwerking met het onderwijs verbeterd. Op de eerste plaats met het Hoger Beroeps Onderwijs. Aan de M.O.-opleiding geschiedenis van de Katholieke Leergangen te Sittard verzorgt de directeur van het S.H.C. sinds augustus 1979 eenmaal per twee weken gedurende enkele uren een inleiding in de sociale en economische geschiedenis. Met de Nieuwe Lerarenopleiding te Sittard zijn uitvoerige contacten gelegd die er toe zullen bijdragen, dat het S.H.C. voor de geschiedenisstudenten van deze instelling mogelijkheden zal creëren voor praktisch onderzoek.

De sedert jaren ondernomen pogingen om voor het middelbaar onderwijs een leerproject over regionale geschiedenis op te zetten, zijn eindelijk met succes bekroond. De afdeling Maastricht van de Vereniging van Geschiedenisleraren

heeft meegewerkt aan het opzetten van een lesprogram over de geschiedenis van de Limburgse mijnbouw. Het lesmateriaal, bestaande uit dia's en tekst, is einde 1980 gereed gekomen.

Op het terrein van het onderzoek hebben enkele vormen van samenwerking goed gefunctioneerd. Samen met een aantal hoogleraren en wetenschappelijke medewerkers van diverse Universiteiten is voortvarend gewerkt aan de voorbereiding van een tweetal bijdragen voor het Internationale Congres van Economisch Historici dat in 1982 te Budapest wordt gehouden. Daarover zal hierna onder het hoofdstuk onderzoek nader verslag worden uitgebracht.

Ook in adviserende zin is aan onderzoeksprojecten meegewerkt. Zo is de directeur toetgetreden tot een begeleidingscommissie voor een onderzoek naar de waarde van munten in het verleden in West-Duitsland, dat aan de Universiteit van Trier onder leiding van Prof. F. Irsigler wordt uitgevoerd. Bij de Rijksuniversiteit Limburg bestaat een commissie 'Historie R.L.', waaraan door het S.H.C. wordt meegewerkt. Ten behoeve van deze commissie zijn archivalia bijeengebracht en geordend en is enig documentatiewerk verricht. Als voorzitter van de Stichting Historische Reeks Maastricht heeft de heer Mes de totstandkoming van een aantal publicaties over de Maastrichtse geschiedenis bevorderd.

Ook op het terrein van archivering en bibliotheekordening werd heel nuttig samengewerkt. Zo is het Sociaal Historisch Centrum vertegenwoordigd in de Archiefcommissie van het Bisdom Roermond. Deze commissie streeft er naar verbetering te brengen in de verzorging van de parochiële archieven. Vervolgens heeft de heer Mes intensief meegewerkt aan de totstandkoming van een archiefgids voor Limburg. In deze publicatie, waarvoor alle archiefinstellingen in onze provincie bijdragen leveren, zal een volledig overzicht gegeven worden van de voor onderzoek beschikbare archivalia. Met het Mijnmuseum te Kerkrade werden afspraken gemaakt om in 1981 gezamenlijk een permanente tentoonstelling over de sociale aspecten van de mijnbouw in Limburg op te zetten.

Niet alle pogingen om tot samenwerking te komen zijn een succes geworden. Gesprekken die op instigatie van het provinciaal bestuur gevoerd zijn met het Winand Roukensfonds over de onderbrenging van een wetenschappelijk instituut voor volkskunde in de gebouwen van het Sociaal Historisch Centrum zijn op niets uitgelopen. Het bleek niet mogelijk te voldoen aan de wensen van het bestuur van het W.R.F. inzake zelfstandigheid en tevens onze wensen omtrent de wetenschappelijke kwaliteit van het werk te garanderen.

VERTEGENWOORDIGINGEN

Vanzelfsprekend werden de bestaande contacten niet afgebroken. De relaties met de historische verenigingen bleven bestaan. Daar is een aantal bestuursfuncties vervuld. De heer Philips had zitting in een der besturen van het Verbond van Historisch Onderzoekers, terwijl de directeur penningmeester van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis is. Bij zijn werkzaamheden als penningmeester werd hij op voortreffelijke wijze ter zijde gestaan door de heer F. G. J. Jacobs. De directeur bleef zitting houden in de adviesraad van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen. Hij is voorzitter geworden van de afdeling Cultuurconservering van de Culturele Raad Limburg. Deze afdeling behartigt de belangen van archieven, musea, historische verenigingen en van organisaties op het terrein van milieu en landschap. De heer Mes is lid van de Commissie voor de Archiefgids voor Limburg en voorzitter van de Stichting Historische Reeks Maastricht.

Ter bevordering van de regionale geschiedenis werden de contacten met werkgroepen in Eijsden, Valkenburg, Kerkrade, Beek, Blerick en Meijel voortgezet. De relaties met de Universiteiten van Luik, Leuven, Hasselt en Bonn werden ook dit jaar onderhouden. Diverse groepen studenten van middelbare scholen en lerarenopleidingen bezochten het instituut. De heren Kreukels en Jansen hielden enkele voordrachten en lezingen o.a. voor het Nivon, het L.G.O.G. en het Institute for Social Studies te 's-Gravenhage. De samenwerking met pers, radio en televisie was intensief en leidde tot positieve resultaten. De regelmatige verstrekking van perscommuniqués had een toename van de berichtgeving tot gevolg over de werkzaamheden van het Centrum en de Maaslandse Monografieën via de regionale pers en de regionale radiostations in de beide Limburgen.

FINANCIËN

De financiën van het Sociaal Historisch Centrum hadden een bevredigend verloop. Evenals in 1979 was de exploitatie nagenoeg sluitend. De vermogenspositie onderging een verbetering tengevolge van enkele reserveringen. De bijdragen van de grote subsidiënten stemden overeen met de verwachtingen. De provincie Limburg financierde 50% van de uitgaven tot een totaalbedrag van f 360.000,—. Het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen bepaalde het Rijkssubsidie wederom op 7/9 van het provinciaal subsidie, hetgeen per saldo neerkwam op f 264.000,—. Het Rijk verleende bovendien een in-

vesteringssubsidie van *f* 44.320,—. Dit geld werd hoofdzakelijk aangewend voor beveiliging van het archiefdepot. De gemeente Maastricht nam 3% van de uitgaven voor haar rekening, waaraan zij, zoals gebruikelijk, een vestigingssubsidie van *f* 5.000,— toevoegde, zodat het totaal neerkwam op *f* 26.000,—.

De overige inkomsten groeiden opnieuw. In totaal kwamen zij ongeveer *f* 6.000,— hoger uit dan geraamd. De groei van de particuliere bijdragen was nog niet structureel. De gelden zijn voor een belangrijk deel verkregen als vergoeding van incidentele diensten. Een tamelijk groot aantal opdrachten kon worden uitgevoerd. Daardoor werd op deze post ruim *f* 10.000,— meer ontvangen dan geraamd. Ook voor 1981 is er een goed gevulde orderportefeuille. Een positief effect hadden ook de afspraken met de bankier. Daardoor daalden de bankkosten tot vrijwel nihil en steeg het bedrag aan ontvangen rentes verder. Helaas blijft het door de toenemende bezuinigingen bij de overheid nog onzeker of de financiële injectie die het instituut van particuliere zijde kreeg, voldoende zal zijn om tekorten in de komende jaren te voorkomen. Daarom zal overleg nodig blijven met het College van Gedeputeerde Staten en de overige subsidiënten om een structurele verbetering van de inkomsten te bereiken. Door de thans getroffen maatregelen is verzekerd, dat een eventuele aanpassing van de subsidiepercentages in alle rust kan worden voorbereid en geleidelijk doorgevoerd.

De financiële administratie vergde dit jaar door de voortgaande groei van het instituut meer inspanningen dan voorheen. Zij werd gevoerd door Mevr. M. C. Mommers-Bakker en voldeed geheel aan de daaraan te stellen eisen. De accountantscontrole werd wederom verricht door het Centraal Bureau voor Verificatie en Financiële Adviezen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. De loonadministratie werd verzorgd door de Centrale Personeelsdienst van de provincie Limburg.

HUISVESTING

Sinds april 1974 is het Sociaal Historisch Centrum gehuisvest in een gebouwencomplex aan de Boschstraat te Maastricht. Dit complex is eigendom van de Stichting. Dit betekent, dat vergeleken met vroegere huisvestingssituaties veel onderhoud nodig is. Gelukkig kan het merendeel der werkzaamheden verricht worden zonder grote kosten. Door de directeur van de Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven werden twee vaklieden in W.S.W.-verband beschikbaar gesteld. In het verslagjaar werden de onderhoudswerk-

zaamheden op prijzenswaardige wijze door hen verricht.

Diverse vertrekken kregen een grote beurt. Een tot op heden onbruikbare kelder werd omgetoverd tot een werkplaats. Een andere kelder werd gereed gemaakt voor de bewaring van dubletten uit de bibliotheek. Te zijner tijd kunnen deze boeken als ruilobject worden gebruikt. Op de eerste verdieping werden vier kamers opgeknapt. De studiezaal werd verbouwd en uitgebreid. Op de tweede verdieping werd een kamer verbouwd; op de derde verdieping is een begin gemaakt met de verbouwing van een aantal kleine voormalige couchettes in ruime werkvertrekken. Nadat door rijks- en gemeentepolitie een beveiligingsrapport was uitgebracht, zijn de daarin vermelde bouwkundige voorzieningen uitgevoerd. Doordat alleen materialen hoefden te worden betaald, bedroegen de kosten van de opknapbeurt gemiddeld slechts *f* 500,— per vertrek.

Dank zij een extra investeringssubsidie van het Rijk was het mogelijk het archiefdepot aan de Boschstraat goed te beveiligen. Voor de ramen aan de zijanten zijn voorzetrampen met gaas geplaatst. Voor de gebrandschilderde ramen op het koor is stootvast materiaal op basis van polycarbonaat geplaatst, waardoor beschadiging van deze kunsthistorisch waardevolle objecten voorkomen wordt.

Zeer veel aandacht is besteed aan het tot stand brengen van een nieuw archiefdepot. Enkele zeer grote aanwinsten hebben er toe geleid dat begin 1980 het depot aan de Boschstraat vol is geraakt. Op datzelfde moment werd de huur van het hulpdepot aan de Brusselseweg, dat enige jaren in reserve was gehouden, door de verhuurder opgezegd. Naarstig is toen naar een nieuw hulpdepot gezocht. Het bleek mogelijk in Heer-Maastricht een voormalige koelcel voor groente en fruit te huren, waar een grote hoeveelheid archieven uitstekend beveiligd en redelijk geklimatiseerd enige tijd kan worden opgeborgen. Het hulpdepot kon worden ingericht met stalen archiefrekken, overgebleven uit de voormalige hulpdepots aan de Tongersestraat en de Brusselseweg. De huur is gelijk aan die van het oude hulpdepot Brusselseweg. Wel werd enige ruimtewinst geboekt.

Op langere termijn biedt een hulpdepot echter geen oplossing. In samenwerking met vele instanties, zoals de Monumentenstichting Limburg, het gemeentebestuur van Maastricht, het Provinciaal Bestuur en de Staatssecretaris van C.R.M., zijn goede vorderingen gemaakt met het vinden van en mogelijkheid om in de Andrieskapel, op loopafstand van het kantoor, een tweede archiefdepot te vestigen. Aan het einde van 1980 was overeenstemming bereikt over de overdracht van de grond en de vervallen opstallen aan het Sociaal Historisch Centrum. Voor de financiering van restauratie en inrichting was twee/derde van het benodigde bedrag beschikbaar. Er is goede hoop dat alle

voorbereidingen op korte termijn kunnen worden afgerond. De restauratie zal worden verzorgd door de Monumentenstichting Limburg. Zij heeft voor dit project de restauratie-architect van de St. Servaas, Ir Satijn, aangetrokken, zodat een uiterst deskundig herstel van de kapel verzekerd is. Indien de voorbereidingen even voorspoedig blijven verlopen als tot nu toe, kan einde 1983 een tweede archiefdepot beschikbaar zijn met een capaciteit van 6.000 m'. Dan zal de mogelijkheid tot het bewaren van historisch belangwekkend materiaal in totaal op tien kilometer komen, naar wij hopen voldoende voor de rest van deze eeuw.

Opnieuw werd een bedrag ten laste van de exploitatierekening gereserveerd voor toekomstig groot onderhoud, dat niet in eigen beheer kan worden uitgevoerd en te zijner tijd moet worden aangevat.

PUBLICATIES EN ONDERZOEK

Door de indiensttreding van Drs L. Kreukels medio 1979 kon het tempo, waarmee onderzoeken uitgevoerd worden, opgevoerd worden. Ook de interne reorganisatie, waarbij een zelfstandige afdeling onderzoek is ontstaan, heeft in dit opzicht positief gewerkt. De aanwezigheid gedurende vrijwel het gehele jaar van een extra hulpkracht bij de afdeling onderzoek heeft daartoe bijgedragen. Natuurlijk zijn ook de gebruikelijke vertragende factoren opgetreden. De eisen van het management die, naarmate het instituut groeit, meer tijd vergen, alsmede de begeleiding van studenten heeft nogal eens veroorzaakt dat een aantal studies langzamer vorderde dan verwacht. De opgave, die wij ons in het meerjarenplan gesteld hadden, kon echter ruimschoots worden gehaald. Buitengewoon verheugend was dat de oud-directeur, de heer J. F. R. Philips, op 12 juni 1980 promoveerde in Tilburg. Ons bestuur heeft aan deze gebeurtenis op passende wijze aandacht besteed.

Een zestal onderzoeken verscheen. In volgorde van verschijning waren dit: L. H. M. Kreukels, 25 jaar welzijnswerk voor bejaarden in Limburg.

In 1979 werd een opdracht verstrekt door de Provinciale Raad voor het Bejaardenbeleid voor een onderzoek naar de veranderingen in het beleid van de overheid t.o.v. de bejaarden sedert het einde van de tweede wereldoorlog. Het onderzoek is uitgevoerd door Drs L. H. M. Kreukels en was begin 1980 gereed. Publicatie door de Provinciale Raad voor het Bejaardenbeleid heeft plaats gevonden in mei 1980. Deze studie is tevens opgenomen in deel XXV van de 'Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg', november 1980, p. 1-34.

J. F. R. Philips, Gezondheidszorg in Limburg. Groei en acceptatie van de gezondheidsvoorzieningen, 1850-1940, XLIII + 376 p. Proefschrift.

Deze studie omvat de geschiedenis van de volksgezondheid in Limburg. Mede op basis van eerder door de auteur geschreven studies over onderwerpen uit de geschiedenis van de volksgezondheid in Limburg is een beeld gegeven van de veranderingen die zich in deze sector van de samenleving in de laatste eeuw hebben voorgedaan. De auteur heeft aan dit boek tijdens de periode, waarin hij de directie van het Sociaal Historisch Centrum voerde, gewerkt. De studie is kort na zijn afscheid voltooid. Het boek is verschenen in de reeks Maaslandse Monografieën.

J. C. G. M. Jansen, Waanzin en verstoring der maatschappelijke orde te Maastricht in de 18e eeuw.

Verkorte en aangepaste versie van een studie, die onder de titel 'Waanzin en repressie' in deel XXIII van de 'Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg' verscheen. De nieuwe versie werd samengesteld op verzoek van de redactie van het tijdschrift Spiegel Historiae. De bijdrage is in de juli/augustus aflevering van de 15e jrg (1980) van dit tijdschrift gepubliceerd op pag. 415-420.

J. C. G. M. Jansen, Van Klooster tot Bank. De geschiedenis van een gerestaureerd pand aan de Steegstraat te Roermond. Roermond, Drukkerij Van der Marck, 1980, 35 pag. Verschenen medio 1980.

In dit boekje wordt de geschiedenis van een moeizame restauratie verhaald. Een in 1796 geconfisceerd klooster is in de 19e eeuw gedeeltelijk afgebroken en voor de rest als woning en kantoor van een notaris in gebruik geweest. In 1923 werd er een onderwijsinstelling in gevestigd. Sinds meer dan tien jaar lag het pand leeg, totdat een bank er in geïnteresseerd raakte. In het boekje wordt de geschiedenis van de renovatie, van het gebouw en van zijn vroegere bewoners verteld. Opdracht van de L.L.T.B.

Korte Biografie van Jan Maenen door L. H. M. Kreukels.

Geschreven op verzoek van de commissie van voorbereiding van een herinneringsbundel over de vroegere voorzitter van de K.A.B. en politicus Jan Maenen. Gepubliceerd in oktober 1980 in de bundel Extra Spreekuur. Ter herinnering aan Jan Maenen, Roermond, Drukkerij Van der Marck, 1980, p. 5-8.

W. A. A. Mes, Inventaris van het archief van de N.V. Maatschappij Carisborg, voorheen de N.V. Maatschappij tot Exploitatie van bruinkolenvelden Carisborg te Rotterdam, 1917-1968, 'Studies over de sociaal-economische

geschiedenis van Limburg', dl. XXV, 1980, p. 77-117.

Inventaris van een belangrijk bedrijfsarchief dat aan het Sociaal Historisch Centrum is overgedragen door de N.V. Furness' Scheepvaart- en Agentuurmaatschappij te Rotterdam, sedert de oprichting in 1917 eigenaresse van deze bruinkoolgroeve.

Een tweetal andere publicaties is in druk gegeven:

J. C. G. M. Jansen, Economische en sociale gevolgen van de val van Maastricht in 1579.

Tekst van een voordracht gehouden bij gelegenheid van de herdenking van de inname van de stad Maastricht door de hertog van Parma in 1579. In deze bijdrage worden de structurele oorzaken van de economische teruggang van Maastricht uit de periode 1580-1640 onderscheiden van de directe gevolgen van het beleg en de verovering van de stad in 1579. De tekst werd ter publicatie aangeboden aan een commissie die voornemens is begin 1981 een bundel studies over de Limburgse geschiedenis het licht te doen zien onder de titel 'Van der Nyersen Upwaert'.

Wil Klaassen en Loek Kreukels, The industrial relations in the dutch mining industry especially in the years 1917-1918 and 1944-1945.

Voordracht gehouden op het congres van Engelse en Nederlandse historici te Londen in 1979. Het eerste deel van de tekst is verzorgd door onze medewerker Drs L. H. M. Kreukels. De auteurs boden een licht gewijzigde Nederlandse versie van de tekst aan voor publikatie. De studie belicht de achtergronden van enkel arbeidsconflicten in de mijnindustrie, zoals zij zich aan het einde der beide wereldoorlogen hebben voorgedaan.

Ook schreef de directeur een aantal recensies ten behoeve van de Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden. Hij deed dit op verzoek van de redactie. Door de achterstand in de verschijning van de BMGN zullen zij eerst in 1981 gepubliceerd worden.

Een aantal studies kwam nagenoeg gereed of vorderde zo goed dat de eerste concepten op tafel konden worden gelegd.

Onderwijsproject. Eerste fase.

In samenwerking met een aantal docenten geschiedenis van scholen voor VWO in de regio Maastricht is in 1980 een begin gemaakt met het opzetten van een project 'Regionale Geschiedenis in het Middelbaar en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs'. In dit kader is in december 1980 een eerste

diaklankbeeld met toelichtende tekst gereed gekomen, bevattende lesmateriaal over de 'Geschiedenis van de Mijnbouw en de Mijnstreek'. Het project is voorbereid door Drs L. H. M. Kreukels en M. I. M. A. Wijnen. Aan de scholen is lesmateriaal aangeboden voor 4 lessen over dit onderwerp.

L. H. M. Kreukels, Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse mijnindustrie, 1900-1940. Dissertatie.

Dank zij de omvangrijke hoeveelheid beschikbare bronnen kunnen de arbeidsverhoudingen in de Zuid-Limburgse mijnbouw bijzonder goed worden geanalyseerd. Zowel van de zijde van werkgevers als van werknemers is uitvoerige documentatie beschikbaar. Het onderzoek is aanvankelijk door de Universiteit van Utrecht gefinancierd en later door Z.W.O. overgenomen. De afronding, die omstreeks de jaarwisseling van 1981-1982 is gepland, geschiedt via het Sociaal Historisch Centrum. De auteur heeft een deel van het concept aan zijn promotor voorgelegd. In deze studie zullen ook de resultaten verwerkt worden van een studie over de relatie tussen conjunctuur en werkstaking in Limburg in de 20e eeuw, waarover de auteur in het voorjaar van 1980 een voordracht hield te Bochum.

J. C. G. M. Jansen, De lange golven in de geschiedenis van Limburg.

Tijdens het Congres van Economisch Historici te Budapest in 1982 zal een aantal nationale rapporten over veranderingen op lange termijn in de geschiedenis worden voorgelegd. Van de Nederlandse voorbereidingscommissie maakt ook de directeur van het Sociaal Historisch Centrum deel uit. Hij heeft aan de hand van een drietal lange golven, die in de geschiedenis van Limburg aangetoond kunnen worden, in november 1980 een concept afgerond, onder meer een theorie omvattend van de samenhang tussen macro-economische en macro-sociale veranderingen in Limburg tussen 1320 en 1914.

J. C. G. M. Jansen, De omvang van de Joodse gemeenschap in Limburg, 1620-1808.

Studie van de omvang, de vestiging en mobiliteit van de Joden in Limburg in de 17e en 18e eeuw in de huidige Nederlandse en Belgische provincies Limburg. De tekst is gereed voor publicatie. Aan de hand van reconstructies van gezinssamenstellingen, overzichten van verblijfsduur, vestigingen en vertrekken van Joden wordt hun aanwezigheid in de Limburgse samenleving geplaatst tegen de achtergrond van de maatschappelijke ontwikkeling.

Ten behoeve van het reeds genoemde Internationale Congres voor Economisch Historici te Budapest is voor het thema 'Large estates and small hol-

dings' een Nederlands-Belgische voorbereidingscommissie gevormd onder voorzitterschap van Prof. Dr A. van der Woude. Van deze voorbereidingscommissie maakt ook de heer Jansen deel uit. Hij heeft mede aan de hand van gegevens uit de domeinrekeningen van Limburg en de Landen van Overmaas een schets geschreven van de wijze waarop kleine boeren de economische problemen probeerden te overwinnen en de wijze, waarop grote pachters en grondeigenaren daarop reageerden. Over dit onderzoek zal een eerste maal worden gerapporteerd tijdens de Derde Dag van het Lopend Onderzoek in België op 7 maart 1981 onder de titel: 'Heren en Boeren in Limburg'. In 1980 kon aanzienlijke voortgang geboekt worden bij het verzamelen van kwantitatieve gegevens voor het onderzoek.

Monetaire ontwikkelingen in Limburg, 1350-1790.

Het tijdvak, waarvoor voldoende gegevens bijeen gebracht kunnen worden om relevante uitkomsten te verkrijgen, is met honderd jaar verlengd. In overleg met Prof. Irsigler te Trier zijn ook enige afspraken gemaakt over de wijze, waarop bewerking zal plaats vinden. Een aantal proefberekeningen is gemaakt.

Voor het eerst sedert vele jaren kon de mankracht op de afdeling onderzoek enigermate worden uitgebreid. Begin 1980 werd toestemming verleend in het kader van de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel een hulpkracht aan te trekken. Daardoor kon medewerking verleend worden aan een onderzoek naar de ontwikkeling van lonen in Nederland, dat aan de Landbouwhogeschool te Wageningen is geëntameerd. Door deze assistentie is het mogelijk geworden dat - voor het eerst - in een landelijk onderzoek ook regionale varianten worden meegenomen.

In december 1980 is bovendien toestemming verleend om in het kader van het z.g. 250-arbeidsplaatsenplan gedurende enkele jaren een historicus aan te trekken, die deels belast zal worden met de begeleiding van studenten en de voltooiing van het jaren geleden aangevatte onderzoek naar de geschiedenis van de landbouw in Limburg gedurende de 20e eeuw. Deze studie had reeds in het midden van de zeventiger jaren moeten verschijnen, maar is door gebrek aan medewerkers blijven steken. Er is nu goede hoop dat dit onderzoek in 1984 gereed zal komen.

BIBLIOTHEEK

Evenals in vorige jaren ging de leiding van de bibliotheek ook in 1980 selectief te werk bij de collectievorming. De hoeveelheid binnenkomend materiaal is in 1980 wat groter geweest dan in het voorafgaande jaar. Zij besloeg ongeveer 60 m' plankruimte. Door ontubbeling, het aanleggen van strenge selectiecriteria en afstoting naar andere bibliotheken kon de feitelijke toename van het bestand gereduceerd worden tot 1,6%. De omvang van de bibliotheek is thans ongeveer 1.800 m'. De boeken beslaan \pm 265 m', de brochures \pm 110 m', de statistische publicaties \pm 92 m', de naslagwerken, bibliografieën e.d. \pm 61 m'. Het overgrote deel, rond 70%, komt voor rekening van de periodieken (tijdschriften, jaarverslagen, seriewerken e.d.). Door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen wordt gesteld dat de groei van de bibliotheekbestanden in Nederland teruggebracht dient te worden tot nul procent. Er is geen geld om voortdurend nieuwe bibliotheekdepots te bouwen. Ten departemente is ook met ons uitvoerig overlegd over de mogelijkheden de minder frequent gebruikte literatuur onder te brengen in een centraal depot, dat in Amsterdam wordt gebouwd en over te gaan tot ontubbeling van weinig gebruikte collecties, zodat uiteindelijk in Nederland slechts één of twee exemplaren van dergelijke boekwerken overblijven. De besprekingen over deze aangelegenheid hebben een moeizaam verloop gekend. Slechts enkele deelnemers aan het gesprek hebben zich positief opgesteld. Voor ons was dit betrekkelijk eenvoudig, omdat sinds enige jaren een beleid gevoerd wordt, dat gericht is op vermindering van de aanwas van de bibliotheekbestanden, hoewel het onderbrengen van bestanden die vooral van regionale betekenis zijn in een landelijk depot niet zo'n gunstige ontwikkeling lijkt. Gunstig was dat met de bibliothecaris van de R.L. afspraken konden worden gemaakt om gezamenlijk te streven naar een depot in Limburg. Wij blijven streven naar ontubbeling van collecties weinig gebruikte literatuur en vinden het een goede zaak dat op langere termijn de mogelijkheid ontstaat collecties, die voor het S.H.C. zelf van minder belang zijn, maar die bewaard worden omdat zij in Nederland verder niet aanwezig zijn, door te schuiven naar een landelijk of regionaal depot. De gesprekken hebben voor het Sociaal Historisch Centrum nog een aantal andere moeilijkheden opgeroepen. Problematisch werden de ruilvereenkomsten met bibliotheken in Nederland. Tot nu toe werden dubletten nogal eens doorgestuurd naar bibliotheken o.a. in Nijmegen. Het gevolg is echter geweest dat daardoor juist verdubbeling van weinig gebruikte literatuur ontstond. Daarom wordt thans gestreefd naar ruilvereenkomsten met Belgische en Duitse bibliotheken. Wij krijgen van hen materiaal dat in Nederland ontbreekt en vangen manco's op die in de buurlanden bestaan. Veel ernstiger is

de extra-belasting die ontstaat voor het bibliotheekpersoneel van het S.H.C. tengevolge van het nieuwe beleid. Overbodig materiaal kan slechts worden doorgestuurd naar een centraal magazijn, wanneer het adequaat beschreven en ontsloten is. Er moeten relatief hoge kosten gemaakt worden voor de titelbeschrijving van bestanden die hier niet bewaard worden. Het personeelsbestand zou afgestemd dienen te zijn op een groei van 4 à 5% per jaar, terwijl het op dit moment zelfs onvoldoende is voor het beheer van de aanwezige collecties. Tijdens de departementale besprekingen is gebleken dat de kosten die hier voor bibliotheekbeheer gemaakt worden slechts één/vierde bedragen van het landelijk gemiddelde. Het is evident dat zulke grote verschillen niet uitsluitend door zuiniger beheer kunnen worden veroorzaakt.

Tenslotte vereist de samenwerking met de overige wetenschappelijke bibliotheken in Nederland een deelnemen aan de Gezamenlijke Geautomatiseerde Catalogus. De ontdubbeling dient immers via de G.G.C. geregeld te worden. Op dit moment ontbreken daartoe bij het Sociaal Historisch Centrum zowel in het personele vlak als in materieel opzicht alle middelen en mogelijkheden. In 1980 is een aantal gesprekken gevoerd die de hoop vestigen dat hierin eerlang tezamen met de bibliotheek van de Rijksuniversiteit kan worden voorzien. Niettemin kon ondanks de bescheiden mogelijkheden een aantal belangrijke stappen worden gezet op de weg naar een volwaardige wetenschappelijke bibliotheekorganisatie. Er is een interne reorganisatie doorgevoerd, waarbij vier werkgroepen zijn gevormd. De eerste, onder leiding van de bibliothecaresse Mej. Drs Fleré, houdt zich bezig met de integratie van het catalogus-apparaat; de tweede, o.l.v. Mevr. Okrogelnik Nagornik, draagt zorg voor het beheer der periodieken en statistieken; de derde wordt geleid door Mej. Geuskens en verzorgt de brochures, terwijl de laatste werkgroep de boeken en jaarverslagen ter hand heeft genomen en door Mej. Tonnard is geleid. Zij is geruime tijd op tijdelijke basis bij ons werkzaam geweest, maar medio november afgevoerd naar de bibliotheek van de Rijksuniversiteit. Uitsluitend de werkgroepleidsters zijn geschoold en volledig gekwalificeerd. Door deze werkwijze wordt de ordening en beschrijving van het gehele bestand geleidelijk op het gewenste niveau gebracht. In het verslagjaar zijn daarbij goede vorderingen gemaakt. Een moeilijkheid is evenwel dat een der werkgroepen noodgedwongen geleid moet worden door een tijdelijke kracht, waardoor in deze sector nogal eens wat stagnatie ontstaat.

De aanwas kwam - zoals voorheen - hoofdzakelijk tot stand via schenking. De aankoop was beperkt. Hieronder volgt een overzicht van de van publicerende instellingen zelf ontvangen jaarverslagen, rapporten, nota's e.d. naar sectoren over de jaren 1978-1980.

volkshuisvesting	6	3	6
handel, nijverheid, bankwezen	24	25	24
arbeidszaken	1	2	6
overheid, incl. openbare nutsbedrijven	33	31	34
transport en vervoer	3	3	4
land- en tuinbouw	-	1	1
onderwijs, vorming	16	11	12
cultuur, recreatie	6	8	6
maatschappelijke dienstverlening en samenlevings- opbouw	10	9	2
gezondheidszorg	4	8	9
uitvoeringsorganen sociale wetgeving en verzekering	7	2	3
archiefdiensten, wetenschappelijke instellingen	30	30	21
vrouwenbeweging	2	1	1

Voor de lijst van schenkers zij verder verwezen naar bijlage I. Het bestuur dankt alle schenkers hartelijk voor hun bijdrage aan de opbouw van de bibliotheek.

De mogelijkheden tot het inbinden resp. cartonneren van bibliotheekmateriaal waren in het verslagjaar iets ruimer dan in het voorafgaande jaar. Derhalve kon, behalve de wetenschappelijke tijdschriften, die normaal voor bindwerk of cartonnering in aanmerking komen, een aantal boeken in betere staat worden gebracht.

De personeelssituatie is iets verbeterd ten opzichte van het voorafgaande jaar dank zij de inschakeling van medewerkers in tijdelijk dienstverband. Onder hen bevonden zich twee assistent-bibliothecaressen afgestudeerd aan de Bibliotheek- en Documentatieacademie te Sittard. Een tweedejaars student van dit opleidingsinstituut heeft in 1980 een stage bij het Centrum doorgebracht, evenals een leerlinge van de Stichting Gemeenschappelijke Opleiding voor archief, bibliotheek, documentatie en informatieverwerking te 's-Gravenhage.

ARCHIEF

In 1978 was enige achterstand ontstaan bij de acquisitie van archieven doordat in dat jaar bij de afdeling archief enkele mutaties in het personeel hadden

plaats gevonden. Sedert 1979 is daarom het accent gelegd op het verwerven van een aantal archieven, waarvan de overdracht reeds geruime tijd tevoren was toegezegd. Ook in 1980 moesten nog enkele archieven worden overgenomen op grond van reeds gemaakte afspraken. Het ging daarbij om een drietal omvangrijke collecties. Ter aanvulling op de archieven van de constituerende bonden werd het archief van de Industriebond N.K.V. overgenomen, nadat deze bond was opgegaan in de Industriebond F.N.V. Het archief omvatte 2.300 archiefdozen. Als aanvulling op de archieven van de melkfabrieken, die later zijn opgenomen in de Coöp. Vereniging Campina, zijn de archieven van drie fabrieken te Maastricht en Reymerstok (gem. St. Geertruid) overgenomen. De reorganisatie van het streekvervoer in Limburg impliceerde dat naast het archief van de L.T.M. uit Heerlen nu ook het archief van de N.A.O. te Roermond in onze depots diende te worden geplaatst. Gezamenlijk omvatten deze drie grote aanvullingen ruim 360 m'.

In totaal werden dit jaar 18 aanwinsten geregistreerd, waarvan 11 aanvullingen op reeds ontvangen archieven (zie bijlage II). Per saldo steeg het totaal aantal archiefondsen tot 311 met een totale lengte van 2.200 strekkende meter. De beschikbare ruimte voor de archieven was op 1 januari 1980 nog 50 m', zodat alleen de kleinere aanwinsten in het depot aan de Boschstraat konden worden geplaatst. De grote aanwinsten, die hiervoor beschreven werden, moesten in Heer worden ondergebracht in een hulpdepot. Voorbereidingen zijn getroffen om te komen tot de bouw van een nieuw depot. De daarvoor noodzakelijke besprekingen verliepen voorspoedig. Aan het einde van het verslagjaar was er redelijk uitzicht op een oplossing. Om ruimteproblemen op korte termijn te voorkomen, is overgegaan tot herplaatsing, waardoor ruimte wordt gewonnen. Bovendien wordt er naar gestreefd de selectie en inventarisatie van archiefmateriaal zoveel mogelijk parallel te laten lopen aan de verwerving van aanwinsten. Daardoor kan elk jaar 50 m' ruimte voor aanwinsten beschikbaar komen. Op die wijze hopen wij te bereiken, dat de magazijnen nog twee à drie jaar voldoende ruimte bieden. In verband hiermee zijn in het kader van de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel extra medewerkers aangevraagd, die zich vooral met deze selectiewerkzaamheden belasten.

Belangrijke aanwinsten waren, behalve de bovengenoemde, de archieven van de K.V.P. kring Limburg, van de Stichting Wetenschappelijk Onderwijs Limburg (S.W.O.L.), van de Wagenmakerij H. Soons te Schimmert, van de Katholieke Jonge Middenstandsvereniging te Wijck-Maastricht en een heel oud archiefje van de boerderij Hilleslagen te Mechelen-Wittem. De overgebleven archivalia van dit bedrijf stammen vooral uit de 18e en 19e eeuw. Aanvullingen werden verkregen op de archieven van het Metaalbedrijf H. de Beau-

mont, de Vaalser Textielfabrieken en de particuliere collectie van A. P. Dalm te Heerlen.

Met de ordening van de archieven is zeer goede voortgang gemaakt. Niet minder dan vijftien archieven werden beschreven. De heer Mes rondde de inventarisatie van het archief Carisborg af. Een aanzienlijke aanvulling, op het laatste moment verkregen, heeft veel extra werk bezorgd. Voorts verzorgde hij de beschrijving van de archieven van rector A. P. E. van den Berch, aalmoezenier van het gevangeniswezen en van Mgr D. Th. E. Beel, oud-hulpbisschop van Roermond. De archieven van Mgr Beel, die aan het Sociaal Historisch Centrum zijn overgedragen, betreffen uitsluitend zijn werkzaamheden als aalmoezenier van de arbeid te Maastricht. Samen met I. Rodolf verzorgde de heer Mes de beschrijving van het archief van H. de Beaumont's Metaalindustrie N.V., terwijl hij een begin maakte met de ordening van het omvangrijke archief van de Katholieke Arbeidersbeweging in Limburg. Dit belangrijke archief verkeerde helaas in grote wanorde. M. Wijnen wist de ordening van het archief van de R.K. Limburgse Middenstandsbond nagenoeg af te ronden. Ook dit archief is omvangrijk. F. Crutzen maakte een begin met de beschrijving van de archieven van Pater J. Jacobs M.S.C. Daarin komt een verzameling manuscripten voor van grote betekenis voor de kennis van de gedachten over standsorganisatie. I. Rodolf beschreef de collecties ontvangen van het S.W.O.L., van Dr J. Herold en het archief van de Katholieke Arbeidersvrouwen in Limburg. J. Vangangel beschreef de archieven van de afdeling Meijel van de L.L.T.B. en van de N.V. Kledingindustrie Wolf en Herzdahl. Beide verzamelingen bestaan in hoofdzaak uit boekhouding. W. Berkhof verzorgde het archief van de Maastrichtse Machinefabriek Delnoz. M. Mommers ordende de archieven van het Venlose Bankiershuis Haffmanns en Steegh. M. van Someren ordende het archief van de Stichting Hornerheide, exploitante van het gelijknamige sanatorium. Tenslotte heeft W. Monfrance goede vorderingen gemaakt met het toegankelijk maken van het archief van de R.K. Fabrieksarbeidersbond St. Willibrordus. De heer Schrammen maakte goede voortgang met de ordening van het oud-archief van het O.C.M.W. te Borgloon, dat teruggaat tot 1406. Dank zij de grote inspanningen van alle archiefmedewerkers is een aanzienlijk deel van het archiefbezit goed toegankelijk geworden. Het is verheugend dat dit alles mogelijk is geweest, ondanks het feit dat veel tijd moest worden besteed aan de overname van archieven, het transport, het verpakken, het chronologiseren van stukken, het ontdebelen, de materiële verzorging en de begeleiding van onderzoekers.

DOCUMENTATIE

Door de jaren heen is er een steeds groter wordende hoeveelheid documentatie verzameld die noch tot het archief noch tot de bibliotheek van het S.H.C. kan worden gerekend. Een toenemende vraag naar juist dit specifieke materiaal was er mede oorzaak van dat de nodige afspraken omtrent de verzorging van deze collectie werden gemaakt. Van de pamfletten is een trefwoordenlijst samengesteld. Het ordeningssysteem kan eventueel naar behoefte worden aangepast. De vele vaandels zijn in een aparte ruimte uitgehangen. Ons bestuur hoopt deze collectie, die eigenlijk van museale aard is, eerlang in een museum te kunnen onderbrengen. Langdurige conservering is gewaarborgd. Verder is de opberging van het beeldmateriaal verbeterd. Alle foto's, affiches, albums en films zijn zorgvuldig ondergebracht. Sedert het laatste kwartaal van 1979 is de materiële verzorging en de beschrijving van deze collectie aangevat. Vooral de toenemende belangstelling voor industriële archeologie en de rol die het Centrum daarbij als documentatie-instelling te vervullen heeft, gaf aanleiding aan de foto's bijzondere aandacht te besteden. De verwerking van het beeldmateriaal is intussen zijn tweede fase ingegaan. De materiële verzorging is nagenoeg voltooid. De 3.000 foto's worden nu middels steekkaarten toegankelijk gemaakt. In de toekomst zal nog heel wat speurwerk nodig zijn om de beschrijvingen van al deze foto's te completeren.

Pater Remigius werkte aan de ordening van een enorme documentatie betreffende de herstructurering van Limburg. Deze collectie is oorspronkelijk opgebouwd door de redactie van het Limburgs Dagblad. In 1975 werd zij aan het Sociaal Historisch Centrum overgedragen. De heer Jansen werkte mee aan de opbouw van een nieuwe documentaire collectie. Op initiatief van de Universiteitsraad van de Rijksuniversiteit Limburg is een commissie 'Historie R.L.' opgericht, waarin ook de directeur van het S.H.C. zitting nam. De commissie is ingesteld omdat de Universiteitsraad zich zorgen maakte over de legendevorming die rond de oprichting van de Rijksuniversiteit Limburg is ontstaan. Binnen de commissie is afgesproken dat door het Sociaal Historisch Centrum zoveel mogelijk documentatie wordt verzameld over de voorgeschiedenis van de Universiteit. De in dit kader ondernomen acties zijn zeer succesvol geweest en hebben zelfs enkele complete archieven opgeleverd. Zij worden uiteraard beheerd door de afdeling archief en op de geëigende wijze geordend. Slechts een heel klein deel van het bijeengebrachte materiaal zal uiteindelijk in de collectie documentatie terecht komen. De knipseldocumentatie is verbeterd door een trefwoordensysteem, terwijl enige recent verworven collecties zijn ingevoegd.

JAARBOEK

De Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg verheugen zich in een groeiende belangstelling. Hoewel in 1980 geen wervingsacties zijn ondernomen, nam het aantal abonnees door spontane meldingen met enkele tientallen toe. Een zestigtal abonnees is afkomstig uit het buitenland. Door het toenemend aantal lezers kon de oplage tot 1.250 worden verhoogd. Aan het einde van 1980 was het XXVe deel van de Studies desondanks bijna uitverkocht. In dit deel waren drie bijdragen opgenomen. L. Kreukels, medewerker van het Centrum, publiceerde onder de titel '25 jaar welzijnswerk voor bejaarden in Limburg' een studie over de veranderingen in het bejaardenwerk en de invloed van de overheid daarop. M. J. A. Nijsten gaf een kritische analyse van het z.g. herstructureringsbeleid. Onder deze verzamelnaam worden de pogingen aangeduid van de Nederlandse regering om nieuwe werkgelegenheid te scheppen in Limburg, nadat de mijnen waren gesloten. Haar artikel droeg de titel 'Evaluatie van het regionaal-economisch beleid in het herstructureringsgebied Zuid-Limburg na de mijnsluiting: mogelijkheden en beperkingen van het staatsingrijpen (1965-1978)'. De archivaris van het Sociaal Historisch Centrum liet tenslotte een uitvoerige inventaris van het archief van de bruinkoolmaatschappij Carisborg verschijnen. Deze onderneming is van 1917 tot 1968 in het zuid-oosten van Limburg actief geweest. Aan het jaarboek werd toegevoegd het Jaarverslag 1979 van het Sociaal Historisch Centrum. Het jaarboek werd typografisch verzorgd door Drukkerij H. van der Marck & Zn. te Roermond. De omvang was 171 pagina's, hetgeen bijna overeenkwam met de meest gewenste omvang.

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

De activiteiten van de Stichting Maaslandse Monografieën waren opnieuw aanzienlijk. In de reeksen, die door deze Stichting uitgegeven worden, verschenen drie boeken. Ook de belangstelling voor de uitgaven nam toe. Het aantal vaste afnemers overschreed de 1.500. In de reeks Maaslandse Monografieën verscheen in januari als deel 31:

M. P. Gutmann, *War and rural life in the early modern low countries*, Assen 1980, XVI + 322 p.

De auteur, hoogleraar te Austin in Texas, heeft in dit boek de gevolgen van de oorlogvoering tussen 1630 en 1750 voor het platteland in de streek tussen Luik en Maastricht onderzocht. Vooral de consequenties voor de demografi-

sche situatie in de landbouw kwamen aan de orde. Gutmann toont aan dat de druk, die de oorlogen op de dorpsbevolking hebben gelegd, in de loop van de 17e eeuw is afgenomen en dat de lasten niet meer individueel, maar collectief werden gedragen.

In juni verscheen deel 32 in de reeks:

J. F. R. Philips, *Gezondheidszorg in Limburg. Groei en acceptatie van de gezondheidsvoorzieningen 1850-1940*, Assen 1980, XXXIX + 378 p. De oud-directeur van het Sociaal Historisch Centrum heeft kort na zijn pensionering zijn dissertatie voorgelegd. In zijn boek heeft de auteur de bemoeienissen met de gezondheidszorg sterk in een maatschappelijke context geplaatst. Hij probeert vooral een antwoord te vinden op de vraag, waarom de gezondheidsvoorzieningen in Limburg door de bevolking zoveel later werden geaccepteerd dan elders.

Behalve deze twee delen in de gewone reeks verscheen ook een deel in de zogenaamde grote serie. Dergelijke boeken zijn steeds rijk geïllustreerd en worden gedrukt in een twekoloms zetting. Het derde deel in de grote serie was:

J. J. M. Timmers, *De kunst van het Maasland, II*, Assen 1980, XVI + 380 p.

Negen jaar na het verschijnen van het eerste deel heeft Prof. Timmers zijn studies over de Maaslandse kunst kunnen afronden. In het tweede deel behandelt hij de kunstuitingen in de tijd van Gotiek, Renaissance en Barok. Hij toont aan dat de specifieke Maaslandse stijlvormen zich geleidelijk van de bouwkunst hebben uitgebreid naar andere kunstvormen. In de loop van de 17e eeuw zijn de typisch regionale kenmerken vervaagd en vervangen door Franse invloeden.

De samenstelling van het Bestuur en de Redactie onderging enige wijzigingen. Het bestuur werd uitgebreid met de heren Dr G. C. P. Linssen en H. M. G. Wijnands. Tot de redactie traden Dr P. Ubachs en Drs S. Vandevelde toe. Het toenemend aantal publicaties dwong tot een uitbreiding van beide colleges. De voorzitter van de redactie, Prof. Dr W. Jappe Alberts, werd vanwege zijn grote verdiensten voor de Limburgse geschiedvorsing en in het bijzonder voor zijn stimulerende activiteiten in het kader van de Stichting Maaslandse Monografieën door de provinciebesturen begiftigd met de legpenning van beide provincies Limburg. Deze onderscheidingen werden hem op 31 maart door de Commissaris der Koningin Dr J. Kremers en gouverneur Dr H. van der Meulen tijdens de bijeenkomst van de Raad van Advies uitgereikt. De samenstelling van de Raad van Advies onderging geen wijzigingen.

De Raad van Advies vergaderde eenmaal, bestuur en redactie viermaal. De werkzaamheden, verbonden aan het functioneren der Stichting, worden in be-

ginsel gedeeld door de beide participanten, het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. In het afgelopen jaar is het aandeel van het Sociaal Historisch Centrum groter geweest dan dat van het L.G.O.G. Behalve het secretariaatswerk, het persklaarmaken van manuscripten en het begeleiden van het drukproces wordt sedert 1979 ook de administratie van de Maaslandse Monografieën tijdelijk door het Sociaal Historisch Centrum gevoerd. Mede dank zij de administratieve hulp, verstrekt door de heer A. J. W. M. Baars, verliep de administratieve afwerking der activiteiten vlot en was ook de verkoop van publicaties bevredigend.

DIENSTEN EN INLICHTINGEN

Er wordt regelmatig gebruik gemaakt van de diensten van het Centrum.

Jaren	Aantal bezoekers
1973	55
1974	76
1975	118
1976	153
1977	176
1978	172
1979	195
1980	181

De cijfers zijn ontleend aan de bezoekersadministratie in de studiezaal en aan gegevens van de bibliotheek. Telefonische en schriftelijke informaties zijn daarin niet begrepen.

De bezoekers komen de laatste jaren vaker terug. De frequentie, die in 1976 en 1977 nog slechts twee bedroeg, nam in 1978-1979 toe tot vier bezoeken per gebruiker. Per werkdag werden de laatste jaren drie à vier bezoekers geteld. De begeleiding vergt daardoor aanzienlijk meer tijd en inspanning dan voorheen. Sedert 1978 moet in de studiezaal continu een toezichthoudend ambtenaar aanwezig zijn. Ook in 1980 was daarvoor slechts een medewerkster in tijdelijke dienst beschikbaar. Hoe voortreffelijk haar taakopvatting ook was, toch hebben zich daardoor moeilijkheden voorgedaan. Van een tijdelijke kracht kan nu eenmaal niet verwacht worden, dat zij in staat is alle vragen te beantwoorden, die de onderzoekers stellen. Frequent moest daarom een

beroep gedaan worden op bijstand van stafleden, die daardoor achterstand opliepen bij hun eigenlijke werk.

Ondanks deze moeilijkheid kon de dienstverlening in de studiezaal op het gebruikelijke hoge niveau worden gehouden. Tot 31 augustus 1979 was de studiezaal tijdens de lunchpauze gedurende anderhalf uur gesloten. In overleg met het personeel kon van 1 september 1979 af een nieuw rooster van werktijden worden opgesteld, waardoor het mogelijk werd de studiezaal ononderbroken open te stellen van negen uur in de ochtend tot vijf uur in de middag. Deze uitbreiding van de dienstverlening is vooral van belang voor de bezoekers, die van ver komen. Dit is het geval met ongeveer de helft van de gebruikers van de studiezaal.

Overigens is het zeer verheugend dat het aantal incidentele bezoekers afneemt ten gunste van de groep die hier langere tijd onderzoek doet. Een direct gevolg van deze verandering is immers dat het gebruik van de archieven intensiever wordt. Het onderzoek wordt door deze ontwikkeling ook meer fundamenteel. De gebruikers maken minder gebruik van bibliotheekgoed, dat geleend kan worden en meer van materiaal, waarvoor een langdurig verblijf in Maastricht nodig is. Diverse gebruikers maken grote kosten voor een soms maanden durend onderzoek in Maastricht, ver van de universiteitsstad, waar zij studies volgen. Ook daaruit blijkt de stijgende belangstelling voor het hier bewaarde studiemateriaal.

De gebruikersgroep kan in een aantal categorieën worden onderscheiden.

	1978	1979	1980
studenten en medewerkers van universiteiten of hogescholen	86	82	73
andere instellingen van onderwijs	27	50	51
instellingen en bedrijven	28	27	22
privé-belangstellenden	26	31	31
onbekend	5	5	4
totaal	172	195	181

De samenstelling van de gebruikersgroep ondergaat sinds jaren weinig wijzigingen. Ongeveer twee/derde deel van de bezoekers is studierend aan een of andere instelling van onderwijs. Onder hen overweegt sterk de groep die zich voorbereidt op universitaire examens of examens aan instellingen van hoger beroepsonderwijs. Gemiddeld behoorde in de jaren tussen 1976 en 1979 44% van de bezoekers tot de categorie studenten en medewerkers van univer-

siteiten en hogescholen. Tot de 22% van de gebruikers die aan andere instellingen van onderwijs studeert, behoort een toenemend aantal jongeren dat avond- of dagonderwijs volgt aan een lerarenopleiding. Het aandeel van de 'liefhebbers' beweegt zich steeds rond 16%. Deze groep is nagenoeg even groot als die van diegenen, die namens een bedrijf of instelling een bezoek aan het instituut brengen.

Het volgende overzicht geeft een beeld van de gebruikersgroep naar woonplaats.

Maastricht	33
overig Limburg	68
overig Nederland	76
buitenland	4
totaal	181

De categorie studenten en medewerkers van universiteiten, hogescholen en M.O.-opleidingen maakt ongetwijfeld het meest intensief gebruik van onze diensten. Veelal bereiden zij een scriptie of dissertatie voor. Daartoe bestuderen zij het materiaal vaak diepgaand en langdurig. Het leek derhalve zinvol speciaal voor deze categorie de herkomst en het studievak na te gaan. Vijf instellingen waren met één bezoeker vertegenwoordigd, te weten de Universiteiten Liverpool in Engeland, Trier in Duitsland en de T.H. te Delft en merkwaardigerwijze ook de beide centra voor universitair onderwijs in eigen provincie, de R.L. te Maastricht en de H.T.P. te Heerlen. Ongetwijfeld kwam dit omdat de specialisatie van onze bibliotheek niet aansluit bij de wetenschappelijke activiteiten van deze centra. De Landbouwhogeschool te Wageningen leverde twee bezoekers, de Universiteit te Groningen drie, Leiden vier, evenals de Vrije Universiteit te Amsterdam. Uit Tilburg kwamen zes bezoekers, van de Universiteit van Amsterdam tien, van Utrecht zestien en van Nijmegen vijftientig. De diverse instellingen voor hoger beroepsonderwijs leverden zeventien bezoekers, waarvan acht van de M.O.-opleidingen te Sittard en vier van het Mollerinstituut te Tilburg.

Het leeuwendeel van de gebruikers, afkomstig uit de sector van het H.B.O. en wetenschappelijk onderwijs, studeerde geschiedenis. Naast 49 historici kwamen nog drie geografen, zeven sociologen en telkens twee theologen, biologen, psychologen en pedagogen. Bovendien waren er vijf economen, vier culturele antropologen en drie aanstaande journalisten onder de bezoekers. Diverse andere disciplines zoals Nederlands, Italiaans, landbouwwetenschappen, bouwkunde, musicologie en politicologie leverden nog zes andere gebruikers

op van het hier bewaarde materiaal.

De onderwerpen, waarover gegevens werden gezocht, vertonen steeds meer spreiding. De eenzijdige oriëntatie op de mijnbouw, de herstructurering van Limburg en de daarmee samenhangende sociale problematiek, die kenmerkend was voor het begin van de jaren zeventig, neemt langzaam af. Thans overwegen onderzoeken, waarin de eerste helft van de twintigste eeuw aan de orde komt. Speciaal de belangstelling voor onderwijs, vorming en jeugdbeweging, voor emancipatievraagstukken, waartoe ook de vrouwenbeweging is gerekend, en voor het volksleven, dat onder de rubriek cultuur is verantwoord, neemt toe. Onderstaande tabel geeft daar een gespecificeerd overzicht van.

	1978	1979	1980
Sociale geschiedenis	34	35	38
Geschiedenis van het bedrijfsleven	28	28	24
(w.v. geschiedenis van de mijnindustrie)	(19)	(12)	(15)
Landbouw en ambacht	8	7	5
Arbeidsmarkt	3	4	7
Volkshuisvesting en ruimtelijke ordening	6	6	6
Politieke partijen en stromingen	10	8	10
Verkeer en vervoer	4	5	1
Onderwijs en pers, vorming, jeugd	9	5	13
Kerkgeschiedenis	6	8	9
Herstructurering Zuid-Limburg	6	14	3
Historische demografie	1	7	6
Historische geografie	7	2	2
Emancipatie van bevolkingsgroepen	-	-	8
Lokale geschiedenis	6	16	14
Industriële archeologie	2	5	3
Biografie	2	5	7
Kunst en cultuur	5	7	9
Verzet in de tweede wereldoorlog	3	4	4
Algemene onderwerpen	4	7	9
Onbekend	7	4	9
Gezondheidszorg	-	-	2

In het verslagjaar heeft het Centrum een exemplaar ontvangen van een negental scripties:

Beckers, J. J. M., Armoede en het parochieel armbestuur in de Sint Martinus parochie te Wijck-Maastricht in de periode 1870-1890. Sittard, s.n., 1978.

29 cm., 53 p., graf. Bevat bronnen- en literatuuropgave en bijlagen. (S 120).
Coenegracht, P., De Lancasterschool in Maastricht; een vreemde eend in de klassikale bijt. Ubach over Worms, s.n., 1979. 30 cm., 108 p., afb. Bevat literatuuropgave. Scriptie Katholieke Universiteit Nijmegen. (S 125).

Francort, H. M. J., De KVP, PVDA en KNP in het licht van de Tweede Kamerverkiezingen van 1948 en 1952 in Zuid-Limburg; een onderzoek naar de relatie tussen de plaats van inwoning, godsdienstige beleving, sociale positie en het stemgedrag. S.l., s.n., 1980. 30 cm., 47 p. Bevat literatuuropgave en 2 afzonderlijke bijlagen. (S 123).

Heuvelmans, L., Mooren, J. en Roebroek, P., Die Peel bestaat niet meer; schrijfsels over boeren, ontginning en turfgraven; drie dorpen tussen 1870-1940. Nijmegen, s.n., 1980. 29 cm., 522 p., afb., graf., krt., tab. Bevat literatuurlijst en bijlagen. Doctoraalscriptie Nijmegen. (S 121).

Kuiper, H., Zwarte handen; over ontginners en mijnwerkersbevolking in de Nederlandse steenkolenmijnbouw eind 19e eeuw-1914. Amsterdam, s.n., 1980. Doctoraalscriptie. (S 129).

Lorijn, H. G. A., De Mestreechter ambachte; of, een rechtshistorisch onderzoek naar met name de ambachtsreglementen en de gildenreglementen te Maastricht. S.l., s.n., 1980. 30 cm., 87 p. Bevat literatuuropgave. Doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen. (S 124).

Roebroek, M., De jonge werkman; het ontstaan en de ontwikkeling van de katholieke arbeidersjeugdbeweging in de mijnstreek, vanaf de oprichting in 1912 tot 1941. Tilburg, s.n., 1980. 30 cm., 44 p., tab. Scriptie Mollerinstituut Tilburg. (S 128).

Schuwirth, A. M., Het burgerlijk armbestuur van Maastricht en de armenwet van 1854 in de jaren 1854-1860/'61. Sittard, s.n., 1980. 29 cm., tab. Scriptie M.O.-geschiedenis Sittard. Bevat literatuur- en bronnenopgave en bijlagen. (S 122).

Zijlstra, N., Arbeid, lonen en loonontwikkeling; bedrijfsvoering bij de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek ± 1890 - ± 1920. Maastricht, s.n., 1980. 30 cm., 97 p., tab. Doctoraalscriptie Universiteit Leiden. Bevat literatuuropgave. (S 127).

Het was verheugend dat opnieuw een groei kon worden geconstateerd in het aantal onderzoekers, dat achteraf bereid bleek het resultaat van zijn onderzoek hier te deponeren. De aanwezigheid van een groot aantal scripties remt het voortdurend herhalen af van feitelijk hetzelfde onderzoek door verschillende onderzoekers. Dit verschijnsel nam de laatste jaren, parallel met de explosieve groei van het aantal studenten bij de opleidingsinstituten, nogal toe.

BESLUIT

Het jaar 1980 was voor het Sociaal Historisch Centrum redelijk voorspoedig. In meerdere opzichten werden nieuwe perspectieven geopend. Velen in Limburg en daarbuiten waren bereid het instituut in deze tijd van bezuinigingen financieel te steunen. Dank zij hun inspanningen kon het jaar in ieder geval in materieel opzicht rooskleurig worden genoemd. Graag spreekt ons bestuur daarvoor zijn erkentelijkheid uit. Ook het werk vlotte bevredigend. De groei van bibliotheek en archief was overeenkomstig de verwachtingen. Er kon worden ingelopen op achterstanden bij ordening, beschrijving en documentatie van het verzamelde materiaal. Het aantal publicaties was groot. De grote interesse, die derden aan de dag legden voor de hier aanwezige bronnen, wettigt bovendien de verwachting dat ook in de toekomst nog menige publicatie tot stand zal komen, waaraan het instituut een werkzaam aandeel kan hebben. Al met al was 1980 een jaar waar wij met plezier op terugzien.

BIJLAGE I

SCHENKERS VAN BIBLIOTHEEKGOED IN 1980

Consulaat-Generaal van België	Rotterdam
Katholiek Documentatie- en Onderzoekcentrum KADOC	Leuven
Centrale Rabobank	Eindhoven/Utrecht
Nederlands Agronomisch Historisch Instituut	Groningen
N.V. Laura en Vereeniging	Eygelshoven
Centrum voor Sociale Woningbouw	Heerlen
D.S.M.	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek	Heerlen
Bedrijf Openbare Werken	Maastricht
Bonnefantenumuseum	Maastricht
Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus	Maastricht
Ondernemersvereniging	Maastricht
Paters Minderbroeders	Maastricht
Provinciaal Bestuur van Limburg	Maastricht
Provinciale Planologische Dienst in Limburg	Maastricht
Stichting Historische Reeks Maastricht	Maastricht
Gemeentebestuur Vaals	Vaals
Prof. Dr E. Hélin	Luik
Dr C. Vandenbroeke	Waregem
Drs W. J. M. Klaassen	Alphen a/d Rijn
M. Th. Jansen	Ravestein
Prof. Dr W. Jappe Alberts	Voorst
Erven van wijlen C. Nieuwhof	Hoensbroek
L. W. A. van den Eelaart	Heerlen
D. W. Jacobs	Heerlen
Drs J. H. M. Banens	Maastricht
G. M. A. de Brouwer	Maastricht
Drs J. H. A. E. Cornips	Maastricht
M. P. M. A. van Heyst	Maastricht
Dr J. F. R. Philips	Maastricht
Ir L. Raedts	Maastricht
Mr P. W. M. J. Russel	Maastricht
Dr G. J. B. Verbeet	Maastricht
L. Vleugels	Maastricht

J. A. A. G. Winckers
Mej. E. M. A. Wintgens
L. Lucassen
Pastoor Rikmenspoel
A. M. A. van Gool
Mej. G. Verlinden

Maastricht
Maastricht
Meijel
St. Geertruid
Venlo
Venray

BIJLAGE II

LIJST VAN AANWINSTEN VAN ARCHIEVEN 1980

- 875 Archief van de wagenmakerij H. Soons te Schimmert, 1898-1922.
(E. Soons, Schimmert). 2 delen, 1 omslag
- 876 Archief van de NAO, Nedam's Autobusdienst-Onderneming N.V. te
Roermond, 1924-1977. (VSL, Heerlen). 30 meter
- 877 Archief van de Katholieke Jonge Middenstandsvereniging afd. Wijck-
Maastricht, 1938-1946. (L. Beaumont, Maastricht). 1 deel, 1 omslag
- 878 Archief van de Katholieke Volkspartij Limburg, 1945-1980. (KVP
Limburg, Sittard). 13 meter
- 879 Archief van de Stichting Wetenschappelijk Onderwijs Limburg
(SWOL), 1965-1975. (Ir W. M. A. J. Loop, Mechelen). 4 meter
- 880 Archiefstukken betreffende de boerderij Hilleslagen te Mechelen-
Wittern, 18e en 19e eeuw. (G. van Wersch, Mechelen). 1 kistje, 1 ds.
- 881 Archief van de Industriebond NKV te Utrecht, 1972-1979. (Industrie-
bond FNV, Amsterdam). 240 meter

AANVULLINGEN OP REEDS ONTVANGEN ARCHIEVEN

- 563 Ir C. E. P. M. Raedts, Heerlen. 2,5 meter
- 581 Ned. Kath. Mijnwerkersbond, ledenadministratie. 30 meter
- 610 N.V. Maatschappij Carisborg. (J. Peperkamp, Amstenrade). 0,5 meter
- 724 J. H. Ensink, Maastricht. 8 ds.
- 732 Coöp. Ver. Campina G. A. met aanvullingen op de Coöp. Zuivelver.
St. Barbara te Eckelrade (ean 734) en de Coöp. Stoomzuivelfabr.
St. Servatius te Maastricht (ean 738). 40 meter
- 816 J. A. A. G. Winckers, Maastricht. 1 meter

821	A. P. Dalm, Heerlen.	0,5 meter
830	Henri de Beaumont 's Metaalindustrie N.V., Maastricht.	0,5 meter
856	Vaalseer Textielfabrieken B.V., Vaals.	1 ds.
869	Stichting Hornerheide, Horn.	2 ds.
844	Bakkerij en slijterij P. Mulkens, Maastricht.	3 meter

DIVERSEN

Fotoboekje van de Oranje-Nassau Mijnen, Heerlen. (B. Visbeek, Maastricht).

BESTUUR SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

ERE-VOORZITTER

IR C. E. P. M. RAEDTS (1949) Heerlen

DAGELIJKS BESTUUR

MR P. M. M. C. PALMEN, voorzitter (1968) Heerlen
DR REMIGIUS DIETEREN OFM, secretaris (1949) Maastricht
DRS J. H. A. E. CORNIPS, penningmeester (1954) Maastricht
P. C. A. 'T HOEN (1961) Eijsden
DR G. C. P. LINSSEN (1973) Roermond
MR A. A. RIJK (1973) Valkenburg-
Houthem
DRS J. H. M. WIELAND (1979) Maastricht

ALGEMEEN BESTUUR

J. BREMMERS (1960) Sittard
MR N. W. J. G. BRONZWAER (1980) Weert
P. J. H. CRIJNS (1975) Hoensbroek
M. DEBATS (1972) Maastricht
J. H. ENSINCK (1965) Maastricht
DRS L. J. C. HORBACH (1975) Roermond
DRS A. J. HUTSCHEMAEKERS (1953) Roermond
DRS J. J. C. HUYBEN (1980) Kessenich (B)
DRS P. J. C. LEBENS (1949) Buchten-Born
G. J. LOOS (1962) Maastricht
L. J. LUCASSEN (1975) Meijel
DRS B. C. M. E. NIESSEN (1979) Maastricht
DRS H. R. VAN OMMEREN (1972) Bunde
DR H. C. W. ROEMEN (1949) Maastricht
MR E. G. G. M. RUTTEN (1961) Maastricht
DR IR J. STUFFKEN (1973) Heerlen
DR J. G. H. TANS (1972) Mechelen
DRS P. C. TIELROOIJ (1967) Sittard
J. M. WEIJERS (1952) Heerlen
PROF. DR A. M. VAN DER WOUDE (1979) Wageningen

BEGUNSTIGERS EN CONTRIBUANTEN

Gemeenten

Gemeentebestuur Baexem (1973)	Baexem
Gemeentebestuur Beek (1950)	Beek
Gemeentebestuur Beesel (1951)	Beesel
Gemeentebestuur Berg en Terblijt (1977)	Berg en Terblijt
Gemeentebestuur Born (1961)	Born
Gemeentebestuur Brunssum (1951)	Brunssum
Gemeentebestuur Cadier en Keer (1968)	Cadier en Keer
Gemeentebestuur Echt (1957)	Echt
Gemeentebestuur Elsloo (1950)	Elsloo
Gemeentebestuur Eijgelshoven (1950)	Eijgelshoven
Gemeentebestuur Eijsden (1950)	Eijsden
Gemeentebestuur Gennep (1961)	Gennep
Gemeentebestuur Grathem (1977)	Grathem
Gemeentebestuur Grevenbicht (1977)	Grevenbicht
Gemeentebestuur Gronsveld (1950)	Gronsveld
Gemeentebestuur Gulpen (1951)	Gulpen
Gemeentebestuur Heerlen (1950)	Heerlen
Gemeentebestuur Heythuysen (1977)	Heythuysen
Gemeentebestuur Hoensbroek (1950)	Hoensbroek
Gemeentebestuur Horst (1961)	Horst
Gemeentebestuur Hulsberg (1961)	Hulsberg
Gemeentebestuur Hunsel (1976)	Hunsel
Gemeentebestuur Kerkrade (1952)	Kerkrade
Gemeentebestuur Kessel (1962)	Kessel
Gemeentebestuur Klimmen (1977)	Klimmen
Gemeentebestuur Maasbracht (1954)	Maasbracht
Gemeentebestuur Maastricht (1950)	Maastricht
Gemeentebestuur Margraten (1976)	Margraten
Gemeentebestuur Meerlo-Wanssum (1952)	Meerlo-Wanssum
Gemeentebestuur Meerssen (1951)	Meerssen
Gemeentebestuur Merkelbeek (1954)	Merkelbeek
Gemeentebestuur Meijel (1956)	Meijel
Gemeentebestuur Munstergeleen (1953)	Munstergeleen
Gemeentebestuur Nieuwenhagen (1976)	Nieuwenhagen
Gemeentebestuur Nuth (1950)	Nuth
Gemeentebestuur St. Odiliënberg (1976)	St. Odiliënberg
Gemeentebestuur Posterholt (1976)	Posterholt
Gemeentebestuur Roermond (1951)	Roermond
Gemeentebestuur Roggel (1972)	Roggel
Gemeentebestuur Schaesberg (1950)	Schaesberg
Gemeentebestuur Schimmert (1977)	Schimmert
Gemeentebestuur Schinveld (1951)	Schinveld
Gemeentebestuur Simpelveld (1951)	Simpelveld
Gemeentebestuur Sittard (1951)	Sittard

Gemeentebestuur Stein (1951)	Stein
Gemeentebestuur Stramproy (1955)	Stramproy
Gemeentebestuur Swalmen (1950)	Swalmen
Gemeentebestuur Tegelen (1977)	Tegelen
Gemeentebestuur Thorn (1976)	Thorn
Gemeentebestuur Ubach over Worms (1953)	Ubach over Worms
Gemeentebestuur Ulestraten (1976)	Ulestraten
Gemeentebestuur Urmond (1952)	Urmond
Gemeentebestuur Vaals (1950)	Vaals
Gemeentebestuur Valkenburg-Houthem (1953)	Valkenburg-Houthem
Gemeentebestuur Venlo (1950)	Venlo
Gemeentebestuur Venray (1956)	Venray
Gemeentebestuur Voerendaal (1951)	Voerendaal
Gemeentebestuur Weert (1951)	Weert
Gemeentebestuur Wittem (1972)	Wittem
Gemeentebestuur Wijlré (1950)	Wijlré

Bedrijven

Aannemersbedrijf Gebr. Cremers B.V. (1958)	Maastricht
Aannemersbedrijf Jongen B.V. (1978)	Schaesberg
Aannemingsbedrijf J. Geraedts en Zonen B.V. (1978)	Swalmen
Accountants- en Belastingadviesbureau Limburg (1978)	Roermond
AKZO Chemie Nederland B.V. (1959)	Herkenbosch
Algemene Bank Nederland N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1961)	Venlo
Ankersmit's Chemische Fabrieken B.V. (1978)	Maastricht
Arbed S.A., Afd. Nederland (1978)	Roermond
Bartels' Bouw- en Betonbedrijf, J. C. (1958)	Maastricht
Bates-Cepro B.V. (1958)	Maastricht
Beaumont's Handel & Industrie B.V., De (1978)	Heerlen
Bierbrouwerij 'De Leeuw' B.V. (1957)	Valkenburg-Houthem
Boekhandel 'Veldeke' (1961)	Maastricht
Boekhandel Winants (1975)	Heerlen
Bouwcoördinatiekantoor Drs Ruijters B.V. (1978)	Sittard
Bouw- en Aannemings Mij. Laudy B.V. (1966)	Sittard
Bouwmaatschappij Gebrs. Janssen B.V. (1962)	Venray
Brouwerij 'De Ridder', Fa. Gebrs. Van Aubel (1957)	Maastricht
C en A Nederland (1978)	Maastricht
Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank BA (1970)	Utrecht
Dassen Electrotechniek B.V. (1978)	Stein
Demy B.V. (1978)	Geleen
Drukkerij H. van der Marck en Zonen B.V. (1978)	Roermond
D.S.M. (1978)	Heerlen
Eerste Nederlandse Cementindustrie N.V. (1951)	Maastricht
Elisastichting (1961)	Venlo
Eurohal Maastricht B.V. (1978)	Maastricht
Glasmaatschappij Leufkens Holding B.V. (1978)	Heerlen

Gulpener Bierbrouwerij, Distilleerderij en Aziëfabriek B.V. (1961)	Gulpen
Hahmes C.V., Fa. P. (1949)	Maastricht
Hepworth-N.G.I. B.V. (1978)	Belfeld
Hobru Hoensbroek B.V. (1978)	Hoensbroek
Hostellerie 'De Hamert' B.V. (1979)	Wellerlooi
Industriemaatschappij J. C. Bamford (NWE) N.V. (1978)	Ulestraten
Ingenieursbureau Jongen-Laura B.V. (1978)	Vlaardingen
Kleiwarenfabrieken Gebr. Laumans B.V. (1978)	Tegelen
Koninklijke Brand's Bierbrouwerij B.V. (1961)	Wijlré
Koninklijke Fabriek van Tabakspijpen Elbert Gubbels & Zn. B.V. (1978)	Roermond
Koninklijke Nederlandse Papierfabrieken N.V. (1949)	Maastricht
Koninklijke Sphinx N.V. (1961)	Maastricht
Laura, Stichting Jubileumfonds (1978)	Eijgelshoven
Limburgse Kaarsenfabriek C.V., Van de Weyer en Zn. (1958)	Maastricht
Limburgse Maatschappij voor Gasdistributie Limagas N.V. (1958)	Heerlen
Maasgrind- en Zandexploitatie 'Juliana', v/h Louis Muyres (1949)	Urmond
Maastrichtse Spaarbank (1958)	Maastricht
Machinefabriek & IJzergieterij P. Konings B.V. (1949)	Swalmen
Maison Louis Kledingmagazijnen N.V. (1958)	Maastricht
Meelfabriek 'Weert' B.V., v/h Gebr. v.d. Venne (1960)	Weert
Meij's Expeditiebedrijf (1959)	Maastricht
Mora Snacks B.V. (1978)	Maastricht
Mosa B.V. (1949)	Maastricht
Muyres Algemene Bouw B.V., Marcel (1959)	Sittard
Natronchemie B.V. (1950)	Roermond
Nederlandse Credietbank N.V. (1958)	Maastricht
Nelissen Aannemingsbedrijf B.V., J. P. A. (1978)	Venray
Nunhems Zaden B.V. (1978)	Haelen
Papierfabriek 'Gennep' N.V. (1958)	Gennep
Philips' Gloeilampenfabrieken N.V. (1965)	Eindhoven
Pieters-Dortu N.V. (1958)	Heerlen
Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij N.V. (1949)	Maastricht
Rank Xerox Manufacturing (Nederland) B.V. (1978)	Venray
Reisbureau Ebatours (1965)	Beek
Roosmalen's Transport en Handel Mij. B.V., Van (1961)	Maastricht
Sekisui Alveo B.V. (1978)	Roermond
Slavenburg's Bank N.V. (1978)	Maastricht
Stienstra Roermond B.V. (1978)	Roermond
Technisch Bureau Vromen B.V. (1958)	Amstenrade
Teewen B.V. (1958)	Tegelen
Uitgeversmaatschappij De Limburger B.V. (1949)	Roermond
Verenigd Streekvervoer Limburg (1958)	Heerlen
Verfindustrie Jac Eyck B.V. (1978)	Heerlen
Vissers' Wegenbouw- en Aannemingsbedrijf C.V. (1961)	Drunen
Volvo Car Produktie Born B.V. (1969)	Born
Wagemans & Van Tuinen N.V., Artifort N.V. (1958)	Maastricht
Waterleiding Mij. Limburg N.V. (1958)	Maastricht

Westland-Utrecht Hypotheekbank N.V. (1958)	Maastricht
Wolf en Hertzdahl Beheer B.V. (1958)	Maastricht
Zinkwit Nederland B.V. (1953)	Eijsden
Zuid Nederlandse Aannemers Vereniging (1979)	Heeze
Zuid-Ooster Autobusdiensten N.V. (1978)	Gennep

Organisaties en instellingen

Adviesburo voor Ruimtelijke Ordening E.H. Starren B.V. (1974)	Maastricht
Adviesgroep Partners B.V. (1974)	Maastricht
Aldegondiskring, Sint (1979)	As (B)
Algemeen Rijksarchief (1972)	's-Gravenhage
Algemene Bond van Werknemers (1958)	Heerlen
Alphonsianum, Bibliothecaris van het (1959)	Wittem
Architectenbureau Peutz B.V. (1974)	Heerlen
Architectenbureau Schinkel-Benning B.V. (1974)	Sittard
Bakker, Versteegh en Co. Accountants (1974)	Maastricht
Bibliotheek- en Documentatieacademie (1976)	Sittard
Bisdom Roermond (1949)	Roermond
Bisschoppelijk College (1958)	Sittard
Bisschoppelijk College voor Atheneum en Havo (1978)	Echt
Broeklandcollege voor Havo en Mavo (1978)	Hoensbroek
Buro voor Stedebouw Maastricht Hoen-Ubachs-Roomans B.V. (1970)	Maastricht
Centrum voor Sociale Woningbouw C.S.W. B.V. (1961)	Heerlen
Clara-Feyschool (1978)	Simpelveld
College 'Sancta Maria' (1977)	Kerkrade
'Collegium Carolinum' der Paters Oblaten (1961)	Hulsberg
Culturele Raad Limburg (1959)	Maastricht
Depot van Nederlandse Publicaties KB (1976)	's-Gravenhage
Economisch Technologisch Instituut Limburg (1958)	Maastricht
Elisabeth Strouven, Stichting (1958)	Maastricht
Erasmus Universiteit (1959)	Rotterdam
'Europahuis in Nederland', Stichting (1978)	Bemelen
Eijkhagen College (1966)	Schaesberg
Eijsdens Verleden, Stichting (1976)	Eijsden
F.N.V. Limburg (1961)	Heerlen
Fontes Rodenses, Stichting (1976)	Kerkrade
Franciscanen, Bibliotheek (1967)	Venray
Franciscanessen, Zusters (1979)	Maastricht
Gemeentearchief Eindhoven (1974)	Eindhoven
Gemeentearchief Venlo (1973)	Venlo
Gemeentekrediet van België, Departement Studie en Documentatie (1976)	Brussel (B)
Gemeentelijke Archiefdienst (1979)	Maastricht
Gemeentelijke Bibliotheek (1979)	Hamont-Achel (B)
Gemeentelijke Bibliotheek (1979)	Lanaken (B)
Gemeentelijke Openbare Bibliotheek (1979)	Maasmechelen (B)

Geusselt Mavo (1978)	Maastricht
Gewest Noord-Limburg (1970)	Venlo
Heemkring Heidebloemke (1979)	Genk (B)
Heemkunde-Museum Beek (1979)	Beek
Heemkundevereniging Geleen (1980)	Geleen
Heemkunde-Vereniging 'Roerstreek' (1969)	St. Odiliënberg
Historischer Verein für Geldern und Umgegend (1975)	Geldern (D)
Hoeseltse Geschiedkundige Studiegroep (1976)	Hoeselt (B)
Hogere Technische School (1960)	Heerlen
Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (1958)	Heerlen
Industriebank LIOF N.V. (1976)	Maastricht
Industrieschap Oostelijk Mijng gebied (1964)	Heerlen
Instituut voor Genealogie en Streekgeschiedenis (1969)	Roermond
Janscollege, Sint (1979)	Hoensbroek
Jongerencentrum 't Vloot (1978)	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken (1949)	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg (1956)	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek (1956)	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg (1955)	Venlo
Kath. Economische Scholengemeenschap, Afd. Meao-St. Servaascollege (1978)	Maastricht
Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1970)	Hoensbroek
Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1964)	Schaesberg
Kath. School voor Mavo Koningin Gerberga (1978)	Meerssen
Koninklijke Bibliotheek (1974)	's-Gravenhage
Kreisarchiv Viersen (1959)	Kempen (D)
Kristelijke Vereniging van Mijnbeambten (1949)	Heerlen
Lagere Technische School De Hamert (1978)	Wellerlooi-Bergen
Lagere Technische Streekschool en Middenschool Heythuysen (1978)	Heythuysen
Leao-School (1978)	Kerkrade
Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus (1949)	Maastricht
Limburgse Groene Kruis (1950)	Sittard
Limburgse Land- en Tuinbouwbond (1951)	Roermond
Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers (1951)	Venlo
Limburgse Werkgeversvereniging (1958)	Roermond
Mavo-School Maria Regina (1978)	Blerick
Mavo St. Jacobus voor Born en Omstreken (1978)	Born
Mediatheek Kath. Lerarenopleiding (1980)	Sittard
Middelbare Landbouwschool (1978)	Roermond
Minderbroeders (1960)	Maastricht
Minderbroeders, Provinciaal (1959)	Utrecht
Ministerie van Landbouw en Visserij (1960)	's-Gravenhage
Missionarissen van het H. Hart (1979)	Bree (B)
Montfortanen (1959)	Valkenburg-Houthem

Museumvrienden van Rekem (1979)	Rekem-Lanaken (B)
Nederlands Openluchtmuseum (1979)	Arnhem
Normaalschool Humániora, Zusters Kindsheid Jesu (1979)	Hasselt (B)
Openbare Bibliotheek (1979)	Venlo
Openbare Bibliotheek en Leeszaal Valkenburg (1979)	Hulsberg
Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1960)	Venray
Openbare Werken (1957)	Maastricht
Opleiding voor Middelbare Akten (1965)	Tilburg
Oudheidkamer Horst e.o. (1978)	Horst
Oudheidkundige Dienst (1979)	Heerlen
Pedagogische Academie Dr van Gils (1966)	Roermond
Procuratuur P. P. Augustijnen (1960)	Venlo
Provinciaal Hoger Handelsinstituut (1979)	Hasselt (B)
Provinciale Bibliotheek (1979)	Hasselt (B)
Provinciale Bibliotheek Centrale Limburg (1978)	Roermond
Provinciale Inspectie Gemeente Archieven (1973)	Maastricht
Provinciale Vereniging voor Vreemdelingen- verkeer in Limburg (1960)	Valkenburg-Houthem
Provinciale Waterstaat in Limburg (1962)	Maastricht
Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volksforschung (1967)	Münster i/W (D)
Rafaëlschool voor Mavo (1978)	Maasbracht
Rooms-Katholiek Atheneum en School voor Havo Sophianum (1978)	Vaals
Rooms-Katholiek Gymnasium 'Rolduc' (1978)	Kerkrade
Rooms-Katholieke Huishoudschool St. Anna (1978)	Stein
Rooms-Katholieke Mavo Pius XII (1975)	Kerkrade
Rooms-Katholieke Mavo-School Bergen (1978)	Bergen
Rooms-Katholieke Mavo-School Vinkenhof (1978)	Venlo
Rooms-Katholieke Mavo-School Het Wormdal (1978)	Ubach over Worms
Rooms-Katholieke Middelbare Landbouwschool (1961)	Horst
Rooms-Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1958)	Heerlen
Rooms-Katholieke Scholengemeenschap St. Ursula voor Gymnasium, Atheneum en Havo (1978)	Horn
Rooms-Katholieke School voor Mavo 'Jacob Merlo Horstius' (1978)	Horst
Rijksarchief in Limburg (1964)	Maastricht
Rijksarchief in Noord-Brabant (1976)	's-Hertogenbosch
Rijksopleiding voor Onderwijzers(-essen) (1978)	Maastricht
Rijksuniversiteit Limburg (1977)	Maastricht
Samenwerkende Bouwverenigingen Eigen Haard, Gezond Maastricht en St. Servatius (1977)	Maastricht
Scholengemeenschap Albert Schweitzer (1975)	Geleen
Scholengemeenschap 'Sint Michiel' voor Gymnasium, Atheneum en Havo (1978)	Geleen
Scholengemeenschap voor Atheneum en Havo St. Antonius Doctor College (1978)	Kerkrade
Scholengemeenschap voor Atheneum en Havo 'Groenewald' (1978)	Stein

Scholengemeenschap voor Atheneum, Havo en Mavo 'Bouwens van der Boye College' (1978)	Panningen
Scholengemeenschap voor Gymnasium, Atheneum en Havo van het Bisschoppelijk College Schöndeln (1978)	Roermond
Schoolbestuur St. Martinus (1978)	Beek
Sociale Academie (1978)	Sittard
Spaarbank Limburg (1970)	Venlo
Stadsacademie voor Toegepaste Kunsten (1978)	Maastricht
Stadsbibliotheek Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Instituut voor Sociaal Werk Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Lyceum en Havo (1979)	Maastricht
Stedelijke Mavo-School (1978)	Maastricht
Telefoondistrict Maastricht (1958)	Maastricht
Universiteitsbibliotheek, Economisch-Historisch Seminarium (1973)	Amsterdam
Universiteitsbibliotheek Katholieke Universiteit Leuven (1972)	Leuven (B)
Vastelaovesgezelschap Jocus (1979)	Venlo
Vormingsinstituut Rotonde (1978)	Sittard
Vrije Universiteit (1974)	Amsterdam
Ziekenhuis 'De Goddelijke Voorzienigheid' (1960)	Sittard

Persoonlijke contribuanten

Aalbrecht, W. C. L. G. (1977)	Nieuwstadt
Aalsma, P. R. A. J. (1981)	Roermond
Abrahams, A. G. J. (1979)	Maastricht
Acker, B. M. J. van (1981)	Heerlen
Admiraal, Mr W. A. M. (1979)	Heiloo
Adriaens, Drs F. H. M. C. (1960)	Horn
Aelmans, A. G. (1979)	Hoensbroek
Aerts, Mevr. M. L. (1979)	Munsterbilzen (B)
Alers, F. H. P. (1979)	Roermond
America, Dr G. G. J. (1973)	Amstenrade
Aretz, J. A. W. (1980)	Ubach over Worms
Arts, A. J. M. (1974)	Roermond
Augustus, Drs L. (1975)	Heerlen
Backbier, H. A. M. (1974)	Vessem
Baerts, M. W. P. te (1973)	Brunssum
Baeten, Mr A. M. I. H. (1958)	Maastricht
Baltis, C. H. J. M. (1974)	Weert
Baltus, C. J. (1975)	Rosmalen
Banens, Drs J. H. M. (1958)	Maastricht
Bastiaansen, Drs J. C. A. (1977)	Maastricht
Beaujean, H. A. (1977)	Hoensbroek
Beckers, G. J. M. M. (1979)	Maastricht
Beckers, J. J. (1974)	Ubach over Worms
Beek, Chr. W. ter (1974)	Venray

Berden, Drs J. V. C. M. (1977)	St.-Geertruid
Berebrouckx, H. A. R. (1979)	Ekeren (B)
Berger, Mr E. A. (1974)	Ottersum
Bergh, J. E. van de (1979)	Beek
Bergmans, N. H. M. (1974)	Haelen
Bertens, Drs J. W. (1975)	's-Gravenhage
Bertrand, C. (1979)	Wijlré
Betteray, Mevr. J. J. H. van (1979)	Haarlem
Beijers, J. G. Th. M. (1979)	Melick
Biggelaar, J. C. van den (1977)	Wintelre
Billekens, G. (1979)	Venlo
Bisschops, H. J. (1979)	Dedemsvaart
Bloemen, H. A. C. (1966)	Zeist
Bloemen, M. (1979)	Kaulille (B)
Blok, Prof. Dr A. (1974)	Soest
Boelens, F. P. (1966)	Oldenzaal
Boersma, H. J. L. M. (1976)	Eijsden
Boesten, H. M. P. L. B. (1979)	Buchten-Born
Bogman, B. (1974)	Brussel (B)
Bokken, H. L. M. (1979)	Thorn
Bollen, G. (1979)	Maasmechelen (B)
Bonnet, J. J. (1979)	Maastricht
Bönninghausen, Dr Jur. A. Freiherr von (1974)	Willich-Anrath (D)
Boogard, J. van den (1981)	Maastricht
Booms, W. (1978)	Nijmegen
Boonstra, B. P. A. (1970)	Rosmalen
Bos, Dr R. W. J. M. (1974)	Ede
Bosch, Drs D. A. van den (1976)	Veenendaal
Bosman, Prof. Dr H. W. J. (1969)	Tilburg
Bosmans, Dr J. L. J. (1974)	Nijmegen
Botman, S. G. J. M. (1974)	Sittard
Bots, Dr A. C. A. M. (1976)	Nijmegen
Bouwens, J. G. T. (1967)	Simpelveld
Boven, Mr P. M. H. van (1974)	Breda
Bovens Jr, Th. (1979)	Maastricht
Brassee, Ch. J. P. (1973)	Waubach
Brassée, J. H. J. (1958)	Oirsbeek
Bremmers, M. J. (1974)	Roermond
Broens, J. W. (1974)	Roermond
Bronzwaer, Mr N. W. J. G. (1960)	Weert
Brorens, F. M. C. (1960)	Munstergeleen
Brouwer, Ir J. F. H. (1979)	Heythuysen
Brouwer, G. M. A. de (1979)	Maastricht
Brouwers, E. H. (1974)	Klimmen
Brouwers, J. L. A. (1970)	Maastricht
Brouwers, P. C. M. (1975)	Utrecht
Buchem, G. J. van (1981)	Mheer
Bult, C. van de (1974)	Klimmen
Can, Drs A. J. M. L. van (1959)	Roosendaal

Castermans, W. P. (1979)	Maastricht
Chambille, Ing. H. (1974)	Valkenburg-Houthem
Cillekens, Drs C. M. H. (1978)	Maastricht
Claessen, W. A. J. G. (1981)	Steyl (Tegelen)
Claessens, Ir J. M. M. (1979)	Maastricht
Claessens, J. W. (1980)	Geulle
Claessens, Drs Th. J. A. H. (1960)	Dommelen
Cluitmans, Drs J. H. (1958)	Swalmen
Cobben, Drs Ing. N. P. (1976)	Roermond
Coebergh, Drs P. M. (1960)	Maastricht
Coehorst, E. (1979)	Baarlo
Coenen, Drs H. L. M. (1973)	Moergestel
Coenen, L. W. (1958)	Hoensbroek
Collen, J. V. A. (1979)	Hasselt (B)
Colsen, J. H. M. (1959)	Venray
Coops, H. Th. (1980)	Heerlen
Cornelissen-Janssens, Mevr. (1979)	Brasschaat (B)
Cornips, J. H. A. (1979)	Breda
Corten, Alb. J. A. M. (1960)	Heerlen
Corten, R. A. G. (1979)	Valkenburg-Houthem
Courtens, Dr N. G. M. (1974)	Maastricht
Cox, Drs G. W. H. (1958)	Goirle
Cozijnsen, W. (1979)	Maastricht
Creemers, Th. (1979)	Maastricht
Crolla, A. A. (1980)	Valkenburg-Houthem
Crolla-Baggen, de heer en mevr. A. M. G. (1964)	Noorbeek
Crousen, Dr A. M. F. B. (1960)	Venlo
Crutzen, F. (1979)	Maastricht
Crijns, Ir A. W. N. J. (1967)	Bunnik
Custers, M. H. (1979)	Leiden
Daamen, J. (1979)	As (B)
Daems, J. G. (1973)	Maastricht
Daerden, A. (1979)	Riemst (B)
Daniëls, A. L. M. J. (1977)	Maastricht
Darley, W. (1968)	Maastricht
Debats, M. (1974)	Maastricht
Debets, Drs R. M. C. (1974)	Maarssen
Defesche, H. F. H. G. (1981)	Goirle
Defesche, Mr H. J. M. (1974)	Venray
Deliège, W. (1979)	Vijlen
Delissen, Th. M. J. (1958)	Bocholtz
Derkx, Th. J. F. (1979)	Venlo
Dewez, Dr J. Th. M. (1960)	Sittard
Diedereren, Drs J. A. M. (1958)	Zaandam
Diederiks, Drs H. A. (1973)	Amsterdam
Dierick, C. (1979)	Eksel (B)
Dierick, P. A. (1977)	Stein
Dieteren, H. (1971)	Maastricht
Dieteren, J. W. (1964)	Spaubeek

Dister, H. M. J. (1979)	Roermond
Dittrich, Drs M. J. A. R. (1958)	Meerlo- Wanssum
Dohmen, F. S. (1958)	Heerlen
Dongen, C. J. van (1981)	Nieuwenhagen
Donker, Mr J. G. (1974)	Afferden
Dorenbosch, M. K. W. (1975)	Roermond
Dormans, E. H. M. (1979)	Munstergeleen
Drenth, J. H. (1981)	Kerkrade
Driessen, J. A. (1978)	Maastricht
Driessen, M. A. W. (1973)	As (B)
Dubois, J. A. (1971)	Utrecht
Dijk-Regout, Mevr. Drs L. van (1965)	Heerlen
Eerenbeemt, Prof. Dr H. F. J. M. van den (1968)	Tilburg
Einig, Drs P. C. A. (1974)	Roermond
Engelen, C. F. M. (1979)	Sittard
Engelen, J. P. J. (1975)	Klimmen
Engels, G. (1972)	Helden
Ensinck, J. H. (1958)	Maastricht
Erp, A. F. C. M. van (1974)	Oss
Erps, J. (1979)	Apeldoorn
Esser, Dr J. G. M. van (1981)	Roermond
Essers, H. (1979)	Maastricht
Evers-Bisschops, Mevr. W. (1979)	Utrecht
Eijck, Drs F. A. (1958)	Maastricht
Eyck, J. A. D. (1974)	Eijsden
Faessen, J. H. (1977)	Lomm
Fanchamps, Ir J. J. (1958)	Kerkrade
Feller, Drs J. C. (1979)	Grubbenvorst
Folbert, J. H. (1981)	Maastricht
Frankort, W. J. M. (1979)	Kerkrade
Franssen, F. S. (1980)	Schinveld
Franssen, Drs G. H. (1977)	Tilburg
Franssen, M. (1979)	Vaals
Frantzen, J. W. H. (1959)	Sittard
Frederiks, Dr P. W. J. M. (1974)	Geleen
Frederix, Drs L. L. M. (1980)	Maastricht
Frencken, M. (1979)	Herten
Frusch, H. J. M. (1960)	Kerkrade
Gadiot, G. M. H. J. L. (1980)	Delft
Gales, B. (1975)	Nijmegen
Geelen, Ch. H. (1974)	Voerendaal
Geelen, Mr J. F. L. (1974)	Kerkrade
Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. H. (1958)	Wassenaar
Gelissen, P. J. H. (1979)	Born
Gemmeke, Drs Ch. E. A. (1960)	Maastricht
Genders, Drs C. J. A. (1969)	Nijmegen
Gerards, A. J. M. (1979)	Sittard
Gerrits, H. P. A. J. (1958)	Blerick
Geurts, A. J. (1977)	Velden

Geurts, J. H. J. (1974)	Nijmegen
Geux, A. J. (1972)	Helden
Ghelen, J. D. (1979)	Neerharen (B)
Gielen, Mej. G. F. M. (1973)	Meijel
Gielen, P. (1979)	Roermond
Gielen, P. M. P. J. (1978)	Nijswiller
Giesen, J. J. H. (1979)	Venray
Gieskens, Drs J. H. H. (1960)	Sittard
Gillessen R. A., J. H. M. J. (1979)	Weert
Goes, Mej. H. M. (1974)	Maastricht
Gool, A. M. A. van (1964)	Venlo
Goor, P. C. H. van der (1979)	Echt
Goossens, H. M. H. (1979)	Ubach over Worms
Gootzen, P. J. (1969)	Melick
Graus-Koenen, Mevr. A. G. (1979)	Echt
Grimbergen, J. M. (1974)	Lelystad
Groneschild, O. (1979)	Epen
Grotens, A. H. P. (1974)	Nieuwenhagen
Grijnsbach, Drs J. P. P. (1964)	Groenlo
Gijbels, G. (1968)	Maastricht
Gijsen, Chr. (1958)	Maastricht
Gijsen, Mgr Dr J. M. (1969)	Roermond
Haanen, Drs E. P. H. P. T. (1974)	Swartbroek
Haas, Dr J. A. K. (1963)	Maastricht
Haegen, Prof. Dr H. van der (1971)	Heverlee (B)
Haenen, N. H. V. (1978)	Eijsden
Haffmans, Mr F. M. A. (1958)	Helden
Hall, J. H. M. van (1960)	Eijsden
Hanckx, J. Th. F. G. M. (1981)	Maastricht
Hansen, Drs J. H. W. M. (1958)	Roermond
Hardy, L. V. H. (1958)	Heerlen
Harsin, Prof. Dr P. (1972)	Liège (B)
Hautvast, J. P. G. (1979)	Heerlen
Heggen-Schils, Mevr. M. B. M. (1960)	Maastricht
Hélin, Prof. Dr E. (1975)	Liège (B)
Heltzel, J. J. M. (1974)	Herten
Hendriks, A. J. G. (1975)	Kessel
Hendriks, Th. (1979)	Overpelt (B)
Hendriks, W. Th. M. (1958)	Venlo
Hendrikkx, Th. (1979)	Swartbroek
Hennekens, Drs W. J. J. M. (1966)	Maastricht
Henrar, A. F. (1975)	Maastricht
Herp, Drs P. J. van (1964)	Treebeek
Herten, Drs J. H. S. van (1975)	Sittard
Hertog, C. G. (1979)	Heerlen
Hesselt van Dinter, Jhr E. J. K. (1970)	Pijnacker
Heunders, J. H. F. S. (1979)	Maastricht
Heus, G. M. de (1974)	Valkenburg-Houthem
Heijboer, Drs H. J. (1959)	Heerlen

Heijden, P. van der (1978)	Amsterdam
Heyden, R. P. W. J. M. van der (1974)	Maastricht
Heijen, Drs F. J. (1958)	Kerkrade
Heythuysen-Corstjens, Mevr. A. (1979)	Kerkrade
Hillen, A. (1979)	Neer
Hodiamont, Mej. E. (1979)	Maastricht
Hoebers, P. C. M. (1974)	Horst
Hoën, J. G. H. (1975)	Maastricht
Hogesteeger, Drs G. (1974)	Rotterdam
Hommès, Mej. Mr A. H. M. H. (1958)	Maastricht
Hoof, M. H. J. van (1974)	Maastricht
Höppener, Mr R. G. A. (1958)	Roermond
Horn, H. K. F. ten (1981)	Maastricht
Houben, Drs C. J. M. (1974)	Roermond
Houben, Drs J. J. M. M. (1975)	Hoogland
Hout, J. H. M. van (1979)	Venray
Hout, Ir L. W. M. van (1974)	Doetinchem
Hove, Mr P. J. J. van den (1975)	Maastricht
Hove-Peters, Mevr. Drs M. J. H. L. van den (1974)	Bunde
Hövell tot Westerflieër, J. G. F. M. G. Baron van (1970)	Ohé en Laak
Hummel, R. P. (1975)	Hoensbroek
Huntjens, A. M. G. (1979)	Lieshout
Hustinx, Mr F. P. J. (1958)	Maastricht
Huyben, Drs J. J. C. (1975)	Kessenich (B)
Huijs, Drs Th. P. M. (1978)	's-Gravenhage
Huijts, F. L. (1974)	Cadier en Keer
Impe, M. (1979)	Kermt (B)
Jacobs, F. G. J. (1976)	Maastricht
Jacobs, H. M. A. G. (1969)	Hellevoetsluis
Jacobs, J. H. M. (1960)	Geleen
Jaegers, A. P. J. M. (1973)	Schinnen
Jamar, Drs J. T. J. (1972)	Heerlen
Jammers, M. (1974)	Maastricht
Jans, A. (1975)	Oostrum
Jans, V. (1979)	Piringer (B)
Jansen, Drs P. C. (1974)	Amsterdam
Jansen-de la Haye, Mevr. A. (1979)	Lanaken (B)
Janssen, B. G. Chr. (1979)	Sittard
Janssen, Mr C. M. J. M. (1958)	Nijmegen
Janssen, E. M. L. (1981)	Heerlen
Janssen, Drs H. A. J. (1966)	Nederweert
Janssen, J. (1979)	Oirschot
Janssen, Drs J. A. J. (1974)	Nuth
Janssen, J. H. (1960)	Hoensbroek
Janssen, J. P. H. M. (1979)	Nijmegen
Janssen, Mr J. W. A. M. (1974)	Nijmegen
Janssen S. J., Prof. Dr L. H. (1974)	Tilburg
Janssen, Mej. P. L. F. (1975)	Meterik-Horst
Janssen, R. (1979)	Dilsen (B)

Janssen, W. P. M. (1980)	Maastricht
Jenniskens, Drs A. H. (1975)	Maastricht
Jennissen, H. H. (1976)	Meers-Elsloo
Jong, Pater Dom. de (1968)	Borkel-Schaft
Jongen, H. (1979)	Zichen-Zussen-Bolder (B)
Jongen, J. M. G. (1979)	Heerlen
Jongh, A. de (1974)	Maastricht
Jonkergouw, A. E. L. (1979)	Sittard
Joosten, J. (1979)	Echt
Joosten, J. J. J. G. (1979)	Venlo
Jorritsma, H. H. M. D. (1976)	Amsterdam
Jurriëns, Drs R. (1971)	Hulsberg
Kamm, J. V. P. (1960)	Maastricht
Kamphoven, J. (1979)	Maastricht
Kappelhof, Drs A. (1977)	's-Hertogenbosch
Kellen, I. (1979)	Hasselt (B)
Kempeneers-Bosmans, Mevr. R. (1979)	Hasselt (B)
Kempkens, P. H. (1979)	Sittard
Kerckhoffs, Drs J. H. H. (1974)	Spaubeek
Kerckhoffs, J. H. L. (1974)	Maastricht
Kerkhofs, M. (1979)	Schimmert
Kersten, Mej. A. H. M. M. (1964)	Maastricht
Kesselaer, C. A. F. (1971)	Margraten
Kessels, F. A. H. (1974)	Venlo
Keijsers, G. (1979)	Kessel
Keijsers, Dr L. L. J. M. (1981)	Maastricht
Keijsers, P. J. A. M. (1965)	Nijmegen
Kirkels, L. (1979)	Ospel
Klaassen, Drs W. J. M. (1974)	Alphen a/d Rijn
Klaassens, D. H. P. (1979)	Venlo
Klep, Dr P. M. M. (1978)	Nijmegen
Kleuters, Mej. M. H. (1959)	Roermond
Kleutghen, A. (1979)	Overpelt (B)
Kleijnen, H. A. J. (1958)	Roermond
Klomp, J. A. H. M. (1974)	Kerkrade
Knapen, Drs J. G. J. (1975)	Uden
Knoors, H. J. (1979)	Roermond
Knoors, J. A. (1972)	Grevenbicht
Kockelkoren, J. M. H. (1979)	Haelen
Koelman, Drs J. B. H. (1979)	Heerlen
Kok, G. (1968)	Borkel en Schaft
Kokkelmans, J. J. M. F. (1979)	Eys
Korsten, Drs H. S. M. (1974)	Venlo
Koster, J. (1976)	Maasbracht
Kreijn, M. H. M. (1960)	Brunssum
Kuypers, Drs H. M. M. (1974)	Heerlen
Lardinois, P. M. J. P. (1975)	Maastricht
Lauwers, P. (1979)	Berlingen (B)

Leclercq, R. M. F. M. (1981)	Stein
Leenarts, J. A. D. (1974)	Roermond
Leenders, Chr. (1973)	Maastricht
Lem, W. F. Th. (1969)	Maastricht
Lemmens, B. M. P. (1974)	Nijmegen
Lemmens, W. L. M. (1976)	Tilburg
Lendfers, J. M. (1972)	Putten
Lendfers, M. J. H. (1977)	Heerlen
Lentz, J. W. (1978)	Herten
Leunissen, H. J. (1980)	Voerendaal
Leunissen, H. L. (1981)	Maastricht
Leurs, Ing. C. J. P. (1974)	Venray
Leyen, C. J. M. (1974)	Heerlen
Libois, F. J. M. (1970)	Maastricht
Linden, Prof. Dr A. S. van der (1981)	Maastricht
Linden, Drs P. R. H. M. van der (1971)	Nuth
Linssen, Mr A. J. C. (1974)	Oirsbeek
Linssen, Drs C. A. A. (1962)	Zuidhorn
Linssen, Dr G. C. P. (1960)	Roermond
Linssen, H. H. J. (1974)	Weert
Litjens, Dr H. P. M. (1958)	Roermond
Locht, Drs B. J. (1977)	Echt
Loo, T. F. J. van de (1979)	Venlo
Loontjens, H. (1973)	Maastricht
Looyenga, Drs A. J. (1974)	Haarlem
Lucardie, Drs G. R. E. (1974)	Grave
Lucassen, Drs J. M. W. G. (1974)	Gouda
Lucassen, L. J. (1971)	Meijel
Lücker, B. P. L. (1974)	Schaesberg
Luthjens, Ir L. H. (1976)	's-Gravenhage
Luykx, P. M. (1975)	Nijmegen
Luyt, Drs P. B. N. van (1980)	Limbricht
Luyts, W. (1981)	Reuver
Maas, P. (1979)	Hoensbroek
Maenen, Dr A. J. Fr. (1958)	Maastricht
Maenen, J. (1979)	Lanaken (B)
Maes, J. (1979)	Maastricht
Maesen, Dr Fr. (1981)	Heerlen
Manders, W. G. A. (1974)	Meerlo
Mantel, J. L. (1977)	Heerlen
Marres, E. C. W. L. (1969)	Helmond
Martens, Ir A. H. W. (1960)	Simpelveld
Martens, M. E. R. (1981)	Maastricht
Martens, M. J. M. (1979)	Nijmegen
Mast, Drs E. R. J. van der (1974)	Warmond
Mathijssen, Mr H. J. M. E. (1977)	Weert
Matti, Mr J. L. (1979)	Weert
Maussen, Drs M. J. (1972)	Schaesberg
Meertens, Mgr L. (1974)	Roermond

Meessen, H. L. (1981)	Ulestraten
Meeuws, J. B. R. G. (1974)	Nijmegen
Mennens, P. G. H. (1974)	Beek
Mertens, C. G. A. (1958)	Blerick
Mertens, Ir P. A. M. (1974)	Hoensbroek
Mestrom, W. H. (1974)	Echt
Meuwissen, Mr M. P. R. (1975)	Maastricht
Meijer, Ir J. B. M. A. (1961)	Meerssen
Meijssing, Mej. J. C. (1978)	Valkenburg-Houthem
Michiels, G. (1979)	Lommel (B)
Michiels van Kessenich, Jhr Mr L. M. (1979)	Banholt
Michielson, J. J. M. (1981)	Geleen
Minis, S. (1981)	Maastricht
Mobers, H. (1979)	Hoogezaand
Molemans, Dr J. (1979)	Hechtel-Eksel (B)
Mommers, L. (1973)	Maastricht
Monna, Drs A. D. A. (1972)	Utrecht
Mooren, L. W. H. (1981)	Linne
Mosmuller, Drs J. M. H. (1972)	Voerendaal
Muisenbergh, Mr C. W. F. H. van den (1958)	Goirle
Mulder, Ing. H. E. (1971)	Roermond
Mulken, W. van (1975)	Bunde
Mulleners, J. (1979)	Amstenrade
Mijland, H. J. M. (1976)	Oirschot
Narinx, J. M. G. (1979)	Maastricht
Naus, J. H. (1975)	Meijel
Naus, J. M. A. M. (1979)	Sittard
Neer, F. C. J. van (1981)	Geleen
Neer, L. P. G. van (1979)	Maastricht
Neukirch, Dr R. (1967)	Köln (D)
Nicolai, P. (1979)	Duras (B)
Nies, F. F. N. J. W. (1981)	Melick
Niessen, B. (1981)	Bunde
Niessen, H. F. (1974)	Delft
Niessen, Drs L. F. P. (1974)	Oirschot
Niesten, J. J. C. M. (1973)	Roermond
Nieuwenhuis, M. (1980)	Venlo
Nieuwhof, C. (1960)	Hoensbroek
Nillesen, Drs J. H. M. (1974)	Eys-Wittem
Nisp tot Pannerden, Jhr Drs H. J. C. M. van (1978)	Roermond
Nissen, P. J. A. (1980)	Linne
Notenboom, Drs H. A. C. M. (1958)	Venlo
Notermans, Drs J. (1960)	Maastricht
Notten, J. G. M. (1980)	Valkenburg
Nouwen, A. M. C. (1974)	Stramproy
Nusteling, Dr H. P. H. (1974)	Bemmel
Nijsten, G. (1978)	Beek
Offermans, Drs J. P. L. G. (1981)	Sittard
Oldenbeuving, G. L. J. (1980)	Born

Olieslagers, Drs P. J. J. H. (1964)
 Ommeren, Drs H. R. van (1973)
 Oomen, A. J. M. G. (1975)
 Op den Kamp, H. J. (1979)
 Op het Veld, A. J. G. (1975)
 Oppen, Mr M. A. W. van (1960)
 Ottenheym, C. J. C. (1958)
 Ottenheijm, Dr G. C. J. J. (1974)
 Oudenaarden, Drs J. J. C. (1974)
 Oudshoorn, R. (1980)
 Pagen, Drs J. J. (1974)
 Palmen, C. J. M. (1963)
 Palmen, Ir H. M. J. (1974)
 Palmen, J. Ch. (1963)
 Palmen, Mr P. M. M. C. (1958)
 Panhuysen, Dr G. W. A. (1964)
 Parren, Drs H. P. C. M. (1974)
 Parren, J. H. (1979)
 Paulussen, Mr Ch. (1958)
 Paulussen, J. M. H. H. (1960)
 Peeters, Drs J. G. H. (1958)
 Pelt, J. C. M. van (1980)
 Pelzer, Dr L. H. (1958)
 Pennings, Dr Ir J. G. M. (1979)
 Perry, Drs J. (1976)
 Peters, H. W. J. R. (1976)
 Philippe, A. (1979)
 Piercy, Drs L. J. M. (1974)
 Pieters, H. (1981)
 Pluymaekers, L. (1974)
 Pluijmen, L. J. H. (1979)
 Poel, A. J. van der (1981)
 Poell, Drs W. A. G. (1974)
 Poell-Roggen, Mevr. M. (1977)
 Poeth, Mej. Y. G. M. J. (1975)
 Poncelet, G. (1979)
 Prévaes, P. (1980)
 Puts, H. P. (1979)
 Puijtenbroek, Dr F. J. M. van (1974)
 Pijls, V. (1970)
 Ramakers, H. H. (1979)
 Remans-Bollen, J. (1979)
 Rensch, Mr T. J. van (1975)
 Ritzzen, G. L. H. (1978)
 Roberts, P. (1979)
 Roebroeck osa, Prof. Dr E. J. M. G. (1967)
 Roebroeck, J. M. G. F. (1981)
 Roebroek, P. (1979)
 Roebroeks, J. W. M. (1975)

Maastricht
 Bunde
 Maastricht
 Munstergeleen
 Helden-Panningen
 Bemelen
 Maastricht
 Cadier en Keer
 Weert
 Maastricht
 Heerlen
 Amstenrade
 Sittard
 Tervuren (B)
 Heerlen
 Bunde
 Heerlen
 Roermond
 Maastricht
 Maastricht
 Boxmeer
 Cadier en Keer
 Maastricht
 Lemiers
 Nijmegen
 Beek
 Hasselt (B)
 Heerlen
 Stein
 Valkenburg-Houthem
 Valkenburg-Houthem
 Maastricht
 Ulestraten
 Malden
 Tilburg
 Tongeren (B)
 Utrecht
 Rijswijk
 Tilburg
 Gouda
 Horn
 Genk (B)
 Maastricht
 Eijgelshoven
 Nijmegen
 Utrecht
 Maastricht
 Schaesberg
 Nijmegen

Roeck, Dr F. (1979)	Zolder (B)
Roelfsema, J. (1981)	Meerssen
Roll, J. (1978)	Gulpen
Romans, L. M. G. (1974)	Venray
Ronckers, E. M. A. (1979)	Banholt
Roomans, N. A. J. (1958)	Maastricht
Roosen, Ir M. H. (1959)	Lanaken (B)
Ros, Joh. J. (1979)	St. Odiliënberg
Rosenboom, E. (1979)	's-Gravenhage
Rouwet, Drs J. P. H. M. (1974)	Kerkrade
Roy, H. L. van (1975)	Neer
Royen, E. J. G. van (1979)	Utrecht
Rutten, Mr E. G. G. M. (1979)	Maastricht
Rutten, F. (1979)	Roggel
Ruys de Beerenbrouck, Jhr Mr G. A. M. J. (1960)	Holtum
Ruyters, Mevr. M. H. (1981)	Berg en Terblijt
Rijcken, R. J. L. M. (1979)	Oirschot
Rijk, Mr A. A. (1973)	Valkenburg-Houthem
Saes, Drs J. L. (1964)	Cadier en Keer
Sampers, F. J. W. A. (1960)	Maastricht
Sanders, H. (1960)	Oirsbeek
Sanders-Peulen, Mevr. D. E. M. (1979)	Helmond
Sandt-van de Venne, Mevr. T. van de (1979)	Weert
Santvoord, J. H. M. van (1973)	Jutphaas
Scaf, A. (1964)	Maastricht
Schaaf, G. (1980)	Maastricht
Schatorjé, J. M. W. C. (1980)	Horst
Schefman, P. (1979)	Maastricht
Schellinx, Ing. J. H. W. (1979)	Rosmalen
Schimmelpenninck van der Oije, Drs C. O. A. Baron (1975)	Ellecom
Schins, J. Alph. (1980)	Puth
Schippers, R. M. G. (1968)	Amstelveen
Schlösser, Ir J. C. (1959)	Heerlen
Schlijper, M. (1976)	Rothem-Meerssen
Schrammen, M. H. A. I. (1958)	Maastricht
Schreuder, P. F. J. M. (1975)	Maastricht
Schreurs, J. H. S. (1980)	Venlo
Schreurs, Drs J. J. M. (1963)	Heerlen
Schreurs, J. W. J. (1976)	Herten
Schreurs, Mej. Maria J. J. G. (1973)	Eindhoven
Schreurs-Obers, Mevr. H. P. R. (1979)	Venlo
Schrijnemakers, L. (1979)	Geleen
Schrijnemakers, Prof. Dr M. J. H. A. (1974)	New York (U.S.A.)
Schümmer, P. C. H. (1976)	Valkenburg-Houthem
Schunck-Brouwers, Mevr. J. H. L. M. (1979)	Raalte
Schürmann, Fr. A. P. (1974)	Maastricht
Schutgens, Drs C. H. G. (1968)	Spaubeek
Schutgens, N. H. J. (1966)	Maastricht
Schwanen, H. M. M. (1975)	Kerkrade

Schwartz, Drs G. A. H. de (1960)
 Seelen, Drs Th. L. A. M. (1959)
 Seems, J. H. B. (1974)
 Severens, J. J. (1979)
 Sieben, J. M. (1979)
 Sillekens, J. P. H. (1979)
 Sillekens, Drs J. Th. (1972)
 Simonis, J. G. C. (1977)
 Sleebe, J. C. (1958)
 Sliepen, Ing. W. L. A. G. (1960)
 Slootweg, G. J. (1980)
 Smeets, Mr C. G. (1979)
 Smeets, H. M. A. A. (1974)
 Smeets, J. H. (1979)
 Smeets, Prof. Dr M. J. H. (1979)
 Smeets, Drs M. K. J. (1967)
 Smeets, N. H. (1972)
 Smeets, P. J. (1974)
 Smeets, Mr S. H. F. (1971)
 Smeets, V. (1979)
 Smeijsters, Drs E. M. A. (1974)
 Smisdom, R. (1979)
 Snel, H. (1960)
 Snijders, D. (1979)
 Spaan, P. J. M. (1968)
 Specker, C. (1968)
 Speth, L. J. H. (1979)
 Spierts, P. J. G. (1968)
 Spiertz, L. J. (1974)
 Spiertz, Prof. Dr M. Ph. G. (1972)
 Spitz, E. J. C. (1958)
 Sporken, Prof. Dr C. P. (1981)
 Spreuwenberg, H. (1977)
 Stals, L. (1979)
 Stassen, Mr R. J. (1969)
 Steen, F. M. J. van der (1970)
 Stehmann, Chr. H. (1979)
 Steur, A. G. van der (1968)
 Stevelmans, F. (1976)
 Stevens, M. F. M. N. (1981)
 Stevens-Heinen, A. (1975)
 Steijvers, J. L. (1974)
 Stille, Mr A. L. G. A. (1979)
 Stoel, Mej. J. G. M. (1979)
 Stollman, M. (1979)
 Stouthart, Drs L. G. M. (1964)
 Stratmans, H. (1974)
 Stratum, Drs J. C. M. van (1965)
 Straus, C. P. L. (1981)

Stein
 Venlo
 Horn
 Hoensbroek
 Venlo
 Heerlen
 Nijmegen
 Maastricht
 Maastricht
 Geleen
 Limbricht
 Maastricht
 's-Hertogenbosch
 Kerkrade
 Nijmegen
 Maastricht
 Maastricht
 Bocholtz
 Weert
 Hasselt (B)
 Spaubeek
 Antwerpen (B)
 Maastricht
 Neeroeteren (B)
 Elsloo
 Waubach
 Maastricht
 Rimborg
 Kerkrade
 Nijmegen
 Maastricht
 Maastricht
 Amsterdam
 Weert
 Roermond
 Helden
 Cadier en Keer
 Haarlem
 Groningen
 Nuth
 Venray
 Paterswolde
 's-Gravenhage
 Lomm
 Maastricht
 Maastricht
 Geldern (D)
 Rosmalen
 Valkenburg

Stroom, A. M. G. G. (1974)
 Stuffken, Dr Ir J. (1978)
 Stuurman, J. A. G. M. (1967)
 Stijnen, P. J. J. (1979)
 Swelsen, J. J. P. M. (1979)
 Swinnen, C. (1974)
 Switten, M. (1979)
 Systermaans, G. H. J. (1979)
 Teeuwen, Drs P. J. M. (1980)
 Theelen, J. E. (1974)
 Theelen, Drs R. C. C. (1964)
 Thewissen, A. (1979)
 Thoelen, J. (1979)
 Thoonen, G. (1979)
 Thurlings, Prof. Dr Th. L. M. (1960)
 Thijs, Drs P. (1975)
 Thijssen, J. H. F. (1979)
 Tilliard, R. (1979)
 Timmermans, H. J. (1979)
 Timmermans, H. J. S. M. (1980)
 Timmermans, M. L. H. (1979)
 Tomlow, G. G. P. M. (1960)
 Tonnaer, J. J. G. (1958)
 Trier, Dr W. G. J. M. van (1974)
 Tulden, M. van (1977)
 Tummers, Drs P. M. J. E. (1971)
 Ubachs, Dr J. M. H. (1981)
 Ummenthum-Coppers, Mevr. M. (1979)
 Utens-Hovens, Mevr. M. H. J. (1979)
 Vaessen, J. S. G. (1976)
 Vaessen, J. W. (1972)
 Valk, J. C. de (1967)
 Vallen, Ir J. (1979)
 Vanderbeeken, G. (1979)
 Velzen O. F. M., Drs M. J. van (1974)
 Venner, Drs G. H. A. (1975)
 Verbeet, Dr G. J. B. (1960)
 Verbong-Giesen, Mevr. A. (1979)
 Verhagen, Drs Th. J. P. (1977)
 Verheggen, H. A. J. A. (1974)
 Verheijen, G. F. (1973)
 Verheijen, M. J. H. (1979)
 Verheijen-Zach, Mevr. M. (1979)
 Verhoeven, L. M. H. (1974)
 Verkooyen, H. J. G. (1980)
 Verlonje, Ir W. E. F. (1979)
 Vermeulen, E. J. J. H. (1980)
 Vermeulen, L. P. (1975)
 Versteeg, J. H. W. (1974)

Maastricht
 Heerlen
 Hoensbroek
 Nijmegen
 Nijmegen
 Hasselt (B)
 Zonhoven (B)
 Maastricht
 Venlo
 Roermond
 Maastricht
 Maastricht
 Hasselt (B)
 Nazareth (B)
 Wageningen
 Maastricht
 Born
 Hasselt (B)
 Stein
 Meerssen
 Ittervoort
 Heerlen
 Sittard
 Venray
 Roermond
 Arnhem
 Heerlen
 Well
 Sittard
 Ridderkerk
 Sittard
 Roermond
 Roermond
 Herent-Winksele (B)
 Kerkrade
 Maastricht
 Maastricht
 Tegelen
 Maastricht
 's-Gravenhage
 Horst
 Grubbenvorst
 Heerlen
 Venlo
 Tilburg
 Oostende (B)
 Weert
 Heerlen
 Maastricht

Veugelers, G. M. (1965)	Heerlen
Vinckenroye, Dr F. van (1974)	Hasselt (B)
Vissers, Drs F. A. (1975)	Aerdenhout
Vleeshouwers, J. M. E. (1979)	Munstergeleen
Vlerken, Drs J. P. van (1974)	Aarle-Rixtel
Vooyo, L. (1976)	Heerlen
Voragen, J. (1974)	Nijmegen
Vorbach, A. H. J. (1975)	Blerick
Vos, L. J. S. (1979)	Mechelen
Vrencken, Ir J. H. A. M. (1979)	Leidschendam
Vries, Prof. Dr Joh. de (1974)	Tilburg
Vromen, G. J. (1975)	Eindhoven
Vroomen, R. J. P. M. (1971)	Echt
Waltmans, Dr H. J. G. (1958)	Oosterhout
Waltmans, R. F. B. (1979)	Klimmen
Wanders, Mr J. W. M. (1968)	Brunssum
Wanders, Mr R. M. H. (1971)	Venlo
Warreburg, W. F. M. van de (1974)	Nederweert
Werf, G. H. F. v.d. (1981)	Neerbeek
Werf, W. H. E. van der (1974)	Heerlen
Westerhuis, W. A. A. (1968)	Venlo
Wetering, J. L. H. van (1964)	Maastricht
Wetzels, Mr Drs Nic. J. (1958)	Kerkrade
Wetzels, P. J. M. (1975)	Nijmegen
Weusten, H. A. M. (1980)	Valkenburg
Weijer, J. J. van de (1979)	Maastricht
Weytjens, L. (1979)	Mortsel (B)
Widdershoven, A. (1981)	Heerlen
Widdershoven, Drs G. M. J. (1965)	Maastricht
Wieërs, J. L. L. J. (1979)	Hasselt (B)
Wilbers, Drs J. H. M. (1972)	Maastricht
Willems, J. H. (1979)	Beek
Willems, J. J. S. (1966)	Heerlen
Willems-Schijns, Mevr. A. (1979)	Maastricht
Win, J. Th. H. de (1964)	Maastricht
Winckers, J. A. A. G. (1964)	Maastricht
Wintgens, D. (1981)	Heerlen
Wintgens, Mej. E. M. A. (1979)	Maastricht
Wolffhagen, A. L. (1979)	Maastricht
Wijers, Drs J. J. M. (1959)	Brunssum
Wijnen, Prof. Dr W. (1981)	Bunde
Wijngaard, Th. (1974)	Maastricht
Zanders, Dr H. L. G. (1969)	Lage Mierde
Zeekaf, Ing. J. G. M. E. H. (1962)	Well
Zeguers, Mej. D. P. M. H. (1975)	Nuth
Zwanikken, Dr W. A. C. (1958)	's-Hertogenbosch

